

**„Sokann hazudnakis, es a mibe vetke nintsis rá foghják...” –
Teleki Mihály kommunikációs eljárásai az 1680-as évek
Erdélyében**

szerző: Gáti Magdolna magyar–német–finnugor nyelvész szak

témavezető: dr. Bitskey István

Irodalomtudományok Doktori Iskola
Magyar és összehasonlító irodalomtudományi program

Debrecen, 2013

**„Sokann hazudnakis, es a mibe vetke nintsis rá foghják...” –
Teleki Mihály kommunikációs eljárásai az 1680-as évek
Erdélyében**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
az Irodalom- és Kultúratudományok tudományágban

Írta: Gáti Magdolna okleveles magyar–német–finnugor nyelvész szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem Irodalomtudományok doktori iskolája
(Magyar és összehasonlító irodalomtudományi programja) keretében

Témavezető: Dr.

(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

Az értekezés védésének időpontja: 20... ..

Nyilatkozat

Én, Gáti Magdolna teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2013. március 29.

Tartalom

Előszó.....	6
I. Bevezetés: a kutatás célkitűzései, a téma nehézségei, elméleti keret.....	7
II. A Teleki-pályakép korábbi megítélése és forrásai.....	21
III. Teleki Mihály patrónusi tevékenysége (1673–1681)	29
IV. 1. „Teleki azért külsőképpen azt tétetvén (...)”: Szándékok és beszédmódok Cserei Mihály <i>Históriájában</i>	34
2. Íratlan szabályok írott megnyilatkozásokban – szokásjog és a hatalmi szó érvényesítése.....	39
3. Hatalom és szokásjog – a dialógus elemzése.....	42
4. Teleki Mihály esküje.....	44
5. Az eskü mint a manipuláció eszköze.....	47
6. Összegzés.....	49
V. Teleki Mihály kercesorai utasítása 1680. március 4-én: az instrukciók létmódja az irodalmi műfajok rendszerében.....	51
1. Instrukciók Teleki Mihály udvarában.....	51
2. Bevezetés: A Szöveg és határterületei.....	52
2. 1. Szokásjog mint kötelesség a korabeli Magyarországon.....	54
2. 2. <i>Kevés Udvarom nepe Között valo Rendelesem</i> , 1680. március 4.....	56
2. 2. 1. Erkölc és instrukció.....	56
2. 2. 2. Eskü és „szerződésesség” a Teleki-udvarban.....	61
VI. A Telekihez írott levelek diszpozíciós sémája mint az alumnusi viszony jelzése az 1680-as években.....	65
VII. Mecenatúra a <i>bonum commune</i> szolgálatában.....	73
1. S. Pataki István: <i>Ez vilagnak dolgainak igazgatásának mestersege</i> című fordításának paratextuális olvasata.....	73
2. Atyai tanácsok és az intencionált közlés: ifj. Teleki Mihály <i>Fejedelmi lélek</i> című fordításában.....	82
VIII. A <i>Fejedelmi lélek</i> eredeti közege: Johann Adam Weber (1611–1686) élete és munkássága.....	90
1. A kutatás és a téma előzményei.....	90
1. 1. A biográfia felvázolásának nehézségei.....	91
2. Életrajzi fragmentumok.....	94

3.	Digressio – az egykori höglwörthi ágostonrendi apátság könyvtári és levéltári állománya.....	97
3. 1.	Az apátság múltja.....	97
3. 2.	A kolostor könyv- és levéltári állományának sorsa a szekularizáció idején.....	100
3. 3.	A katalógusok jelenlegi lelőhelyei és állományai.....	102
3. 4.	Höglwörthi archiváliák.....	107
3. 5.	Kitekintés.....	108
IX.	A fejedelemtükör szerepkijelölései és közösségképző hatása.....	110
1.	Műfaj és kontextus.....	110
2.	A <i>Fejedelmi lélek</i> és a <i>Curiose und Fruchtreiche Discursen</i> olvasási stratégiái.....	114
X.	„csak vetem szemeimet az árvák atyjára, az istenre” ¹ – ifj. Apafi Telekihez írott levelének tanulságai 1690. május 3-án.....	120
1.	A szerep elfogadása mint a társadalmi beléptetés válasza	120
2.	Előzmények.....	122
3.	Következmények.....	126
XI.	Összefoglalás.....	130
XII.	Summary.....	134
XIII.	Függelék.....	138
1.	Szövegközlés és az átírás helyesírási elvei.....	138
1. 1.	Teleki Mihály: <i>Kevés Udvarom nepe Között valo Rendelesem</i>	139
1. 2.	A 155 – Az árvaság levele.....	143
2.	Képanyag.....	145
	Rövidítések.....	147
	Irodalomjegyzék.....	151

¹ *Ifjú urunk nevével palatinusnak*, EOE XX., 389.

Előszó

A 17. századi Erdély történetében az utolsó évtizedek szellemi áramlatainak vizsgálatára a szakirodalom kevés figyelmet fordított. Eddig elsősorban a 17. század közepe és első fele vonzotta a kutatókat, éppen ez is messzemenően indokolja az Apafi-kor 1680-as évekre eső intervallumának behatóbb tanulmányozását.

E korszak kiemelkedő politikusa volt Teleki Mihály, az ő általa formált közeg kommunikációs gyakorlatainak, eljárásainak tükrében térképezi fel jelen munka azt a politikai–morális–szellemi szférát, amelyet Erdély generálisa, Apafi Mihály tanácsadója alakított ki maga körül.

Az értekezés címéhez a névhasználatot illetően megjegyzést kell hozzáfűznöm. A dolgozatban Teleki Mihály (1634–1690) esetében nem az id. Teleki Mihály megnevezést alkalmazom. Úgy gondolom, hogy mind a memoár-, mind a szakirodalomban egyértelmű, hogy, amikor Teleki Mihály nevét említik, akkor Erdély teljhatalmú főuráról, Apafi Mihály tanácsnokáról van szó. Az ifj. Teleki Mihály (1671–1720) jelölés esetében Teleki Mihály fiára, a *Fejedelmi lélek* című királytükör fordítójára, a Rákóczi-szabadságharcban aktív szerepet vállaló főtisztre gondol az olvasó.

A dolgozatom elkészítéséhez köszönettel tartozom a *Magyar Ösztöndíjbizottság* 2006-ban elnyert *Collegium Hungaricum* ösztöndíjának, amely lehetővé tette a bécsi, valamint a klosterneuburgi kutatásokat: *Wiener Staatsarchiv, Österreichische Nationalbibliothek, Augustiner Chorherrenstift Klosterneuburg*. 2007-ben a *Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj* segítségével jöhettek létre a németországi eredmények számos intézményben: *Osteuropäisches Institut München, Ungarisches Institut München, Staatsarchiv München, Stadtbibliothek München, Stift Höglwörth, Pfarrarchiv Anger, Archiv des Erzbistums München und Freising*. Az osztrák és németországi segítségért hálával tartozom Karl Holubarnak, Kelenik Józsefnek, K. Lengyel Zsoltnak, Ralf Thomas Göllnernek, Adalbert Tóthnak, Eduard Zahanak, Gerhard Seewann-nak és Konrad Clewingnek. További köszönet illeti a *Magyar Fejlesztési Bankot*, amelytől 2007–2008-ban elnyertem a *Habilitas Ösztöndíjat*. Köszönettel tartozom a *Debreceni Akadémiai Bizottságnak*, a 2011-es *DAB-ösztöndíjért*. Végezetül szeretném megköszönni témavezetőmnek dr. Bitskey Istvánnak, valamint a Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely kutatócsoportjának támogató, magasfokú, értékes szakmai segítségét.

Messzemenő köszönettel tartozom a Családomnak azért a türelemért, segítségért támogatásért, amit az évek során nyújtottak. Köszönöm a Szüleimnek, hogy szeretettel, megértéssel teremtették meg az anyagi és szellemi hátteret a dolgozatom elkészítéséhez.

A munkámat a Szüleimnek ajánlom.

I. Bevezetés: a kutatás célkitűzései, a téma nehézségei, elméleti keret²

A disszertációm az 1680-as évek Erdélyéről a Teleki Mihály által formált kommunikációs helyzetek elemzéséből, eljárásaiból, technikáiból írom. Ezeket a kommunikációs helyzeteket elsősorban politikafilozófiai, politikai, nyilvánosságelméleti, jogbölcseleti és kommunikációelméleti diskurzusban vizsgálom.

A témaválasztást egyrészt az indokolja, hogy a jelenkor kutatójának is szembetűnő, főként, aki ezzel a korszakkal foglalkozik, – és akár irányadó is lehet – hogy a kővári postálkodási tisztből lett teljhatalmú fejedelmi tanácsúr olyan életpályát fut be, amilyenre elég kevés példa akad a kortársai között. Másképpen kifejezve Teleki Mihály a 17. században egyedülálló módon épít karriert.

Másrészt, Erdély története szempontjából ez az utolsó tíz esztendő kevésbé kutatott terület, éppen ezért válhat szükségessé ennek az időszaknak az újragondolása.

A disszertáció témájaként választott intervallum számos nehézséget állít elé. A következőkben ezeket világítom meg.

Egyrészt a szakirodalom jelentős hányada I. Apafi Mihály uralkodásának utolsó évtizedéről úgy emlékezik meg, mint a hanyatló Erdély pusztulása, s teljes kiszolgáltatottsága, – a gubernium időszakát megelőző, – alávetettsége előtti stádiumról. Erdély utolsó fejedelme I. Apafi Mihály 1690. április 15-én meghalt, Erdély helyzetét a Habsburg-birodalmon belül sem sikerül tisztázni. Ifj. Apafit megválasztották ugyan fejedelemnek, a porta fejedelmi athnaméval is megerősítette ezt, de I. Lipót német-római császár nem ismerte el fejedelemségét, így nagykorúságáig kormányzótanácsot rendelt mellé és az ország élére.

Másrészt nemcsak Erdély hanyatlásaként jeleníti meg a történettudomány ezt az időszakot, hanem Teleki tevékenységét, a politikában és a nemzetközi diplomáciatörténetben

² A dolgozat címének forrása: *Bethlen Miklós levelei (1657–1698)*, kiad., bev. JANKOVICS József, Bp., Akadémiai (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6/3). 449. 296-os sz. levél Bethlen Miklós Teleki Mihályné Vér Juditnak, Bethlenszentmiklós, 1691. július 8.

vállalt szerepét tekintve is. Az erdélyi főúr megítélése ugyanis olyan, mint, aki már sem tehetsége, sem egészségi állapota okán nem képes a politikai közéletben való aktív részvételre. Trócsányi Telekiről írott monográfiájában is alátámasztja ezt az álláspontot, hiszen amint írja: „Az 1686–1690-es évek Teleki Mihály betegsége miatt gyötört, egykori energiáinak törtrészével rendelkező aggastyán. (...) érdemi beleszólása neki sincs a dolgok menetébe, ahogy más erdélyinek sincs”.³

Az elsődleges kontextus hiánya ugyancsak nehézséget jelent. Nem maradt fenn ugyanis Teleki tollából a *Postálkodási naplón* kívül egységes szövegtörzset, mint más kortársak esetében önéletrajz, történetírás, napló, amelyből közvetlenül lennének vizsgálhatók az 1680-as években Teleki Mihály által kialakított kommunikációs közeg különféle formái, technikái. A Gergely Sámuel-féle feldolgozásban a Teleki halálát, a zernyesti csatavesztést megelőző utolsó tíz esztendő iratanyaga sem került kiadásra, ugyanis a feldolgozása 1679-ig látott napvilágot.

A napló, az emlékiratok, a történetírás által megformált Teleki-konstrukció hatása ugyancsak gátolja az árnyalt öszkép kialakítását. Nehezíti a Telekivel foglalkozó kutató olvasását az a tény is, hogy az erdélyi főurat tulajdonképpen – köznapi szóhasználattal – „leírták”. Nagyhatalmú politikai játékosként jelenítették meg, aki élen járt mind a hazai, mind a nemzetközi diplomáciában. Teleki alakja mind a memoárirodalomban, mind a kutatástörténetben a hírhedt, az eszes, a ravasz politikus jellemzőit mutatja, aki tulajdonképpen sem embert, sem törvényt nem ismerve átgázol mindenben és a magas pozíciók, a vagyon megszerzéséért bármire képes.

Ha ezt elfogadjuk, akkor ez lenne a 17. századi karrierépítés követendő példája? Úgy gondolom, hogy ezektől a megítélésektől a kutatás során függetlenedni kell.

Felmerül a kérdés, hogy mi indokolhatja a forrásanyag kiválasztását. Milyen elvek mentén választom ki a vizsgált dokumentumot?

Úgy gondolom, hogy sajátos helyzetben vagyok: először is azt mondhatnám, hogy *semmilyen szempont nincsen* a forrásanyag kiválasztására, mivel egyszerűen nincs olyan szöveg Teleki Mihállyal kapcsolatban az 1680-as évekből, amely „közkezen” forogna vagy az irodalmi-történelmi nyilvánosság köztudatában élne. Nem le lehet fel a levéltári, azaz a Gergely Sámuel által még feldolgozatlan levéltárgyokon kívül más forrás, amely Teleki Mihály tollából keletkezett.

³ TRÓCSÁNYI 1972, 317.

Nyomozást kellett tehát folytatnom az 1680-as években a Teleki Mihállyal kapcsolatba hozható szövegekért, hiszen a róla írott vagy az általa kiadott források is 1680 előttiek.

Így a disszertációmban három olyan nívumértékű anyagot teszek közzé, amelyről eddig a kutatás nem szerzett tudomást.

Visszatérve a szövegek kiválasztására, a Teleki tollából keletkezett szövegek kapcsolatos hiányában, érdeklődésem nem pusztán az irodalminak, vagy történelminek nevezett dokumentumokra összpontosult, hanem a levéltári és könyvtári kutatások közben olyan szövegek felé fordultam, amelyek nem közvetlenül az ő tollából kerültek elő. Ezek elsősorban olyanok, amelyeket Teleki Mihály fordítottatott vagy kiadásra javasolt. Az ilyen jellegű kötetek általában hosszas laudációt tartalmaztak. Így a szövegek fordítója az esetek nagy többségében utalt a kiadás körülményeire és okaira is, amelyben Teleki és a fordító között létrejött kapcsolatot kommunikációs helyzetnek tekintettem. Így az 1680-as évekből két kötet esetében vizsgáltam az ajánlást. Ahol lehetett, a fordított kötet eredeti szerzőjét is tanulmányoztam.

Ide került S. Pataki István fordítása 1681-ből *Ez világnak dolgainak igazgatásinak mestersége* című opusa. Továbbá 1689-ből egy, még német nyelvterületen is ismeretlen szerző, Johann Adam Weber ágostonrendi kanonok *Spiritus principalis* című műve, amelyet Teleki fiával, ifj. Teleki Mihállyal fordítottatott le I. Apafi Mihály fejedelem fiának, II. Apafi Mihálynak ajánlva.⁴ Az S. Pataki munkájának eredetijéről majdhogy semmit sem tudunk, az előszóból annyi állapítható meg, hogy egy osztrák gróf írhatta. A *Spiritus principalis* esetében az eredeti opus szerzőjének, Johann Adam Webernek Magyarországon eddig ismeretlen, sőt Németországban sem elterjedt életrajzi konstrukcióját teszem közzé. Ezeket a forrásokat kolostori kutatások során (Klosterneuburg: Augustiener Chorherrenstift, Kloster Höglwörth, Archiv des Erzbistums München und Freising, Pfarrarchiv Anger) térképeztem fel.

A levéltári vizsgálatok közben előkerült egy olyan irat, ami ténylegesen Teleki tollából látott napvilágot. Kercsesorai birtokán íratott instrukciója 1680-ban: *Keves udvarom nepe között való rendelkezésem* címmel. Mivel ez még kiadatlan, s a történészek számára sem ismert, az utasítást betűhív átiratával közlöm a disszertációban.

A mecénatúra vonatkozásában és a Teleki által konstruált kommunikációs terek különféle vizsgálataiban némiképpen jelen van ugyan az 1670-es esztendő is, (például Cserei Mihály *Históriájában*) de elsősorban azokra a folyamatokra figyeltem, amelyek a privátum és a publicum szférájában Teleki viselkedési mechanizmusait közvetett vagy közvetlen módon feltárhatóvá teszik.

⁴RMKI. 1373.

Mindemellett vizsgáltam a MOL P 1238, 1239, valamint P 658-as fondjainak az utolsó tíz esztendőre vonatkozó anyagát. Ebben II. Apafi Mihály tollából fedeztem fel egy olyan szöveget, amely az apja halála utáni életállapotáról vall, s amelyben Teleki Mihályt Istentől rendelt atyjának nevezi meg. Ez a dokumentum eddig szintén ismeretlen, s a Teleki-kutatás számára igen nagy hozadéka lehet a későbbiekben.

A disszertáció egy fejezete merőben eltér a többitől, a höglwörthi kolostor levél- és könyvtári anyaga katalógusainak, jegyzékeinek vizsgálatáról van szó a 17. század és a szekularizáció idejéből. A disszertáció gondolatmenetét megszakítja némileg, de mivel sem német, sem magyar nyelvterületen nem ismert a mai napig a höglwörthi kolostor egykori levél- és könyvtári állománya, s mivel Johann Adam Weber kapcsán lehetőségem volt az ottani kutatásra, disszertációmban közzé teszem ennek a tanulságait is. Így ezt a fejezetet *digressióként* tárgyalom.

Összességében tehát úgy látom, hogy a vizsgált szövegekörpusz rendkívül heterogén, de mégis egységet alkot. A fentebb említettekből következik, hogy a különböző dokumentumok többféle műfajba sorolandók. Több műfaj elemzését kell vállalnom, és ezek maguk után vonják a szövegtípusok vizsgálatát is: fejedelmi tükör, az etikai-államelméleti értekezések, a história (dialogus), az instrukció, valamint a levél is egyaránt ide tartozik.

A különféle műfajok más-más olvasási eljárást igényelnek. Módszertani szempontból tehát többféle iránya van a szövegolvasásnak.

A dolgozat első fejezetében Teleki Mihállyal, a pályájával foglalkozó kutatás történetét tekintem át. Arra vagyok kíváncsi, hogy milyen kép alakult ki róla a köztudatban. Milyen címkékkel bélyegezték meg őt? Majd kultúrpolitikailag a mecénatúra vonatkozásában tárom fel tevékenységét, de még ez is főként az 1680-as évek előzményeire vonatkozik.

Ezt követően Cserei Mihály *Históriájának* egy dialógusát olvasom, amelyben a modern jogszociológia és a beszédaktus-elmélet módszertanát, valamint a kora újkori szokásjogi diskurzust alkalmazom. Közismert, hogy John L. Austin nagyszabású munkája eredeti címén a *How to do things with words*⁵ paradigmaticus erővel tört be az 1970-es évek tudományos látóterébe. Olyannyira, hogy az elmélet – csak néhány csapásirányt sorolva – a kognitív pszichológia, a pragmatika, a szociolingvisztika, az etnográfia, a pszicholingvisztika diskurzusait is megihlette.⁶

⁵ AUSTIN 1990.

⁶ Csak jelzésszerűen megemlítve ez irányban néhány főbb művet: Jürgen HABERMAS, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981., Jürgen HABERMAS, *Moralbewußtsein und kommunikativen Handeln*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1983., Wolfgang ISER, *Der Akt des Lesens*, München, Wilhelm Fink, 1984., Richard OHMANN, *Speech-Acts and the Definition of Literature*, Pennsylvania, Penn State

John R. Searle gondolja tovább Austin doktrínáit, melynek alapja az illokúciós fogalom, illokúciós értékre (F) és proposícionális tartalomra (p) való osztásából áll. Így nyerhető ki az F(p) formula, majd ennek továbbfejlesztett változatát adja a második kötetében *Expression and Meaning* címmel.⁷ Austin, sőt Searle további kritikai vonulatát, valamint a beszédaktus-elmélet további kiterjesztését, problematikusságát, ugyanakkor termékenységét mind az analitikus filozófia, mind a kommunikáció – valamint irodalomelmélet irányába már a Helikonnak az 1983/2. tematikus száma is előre jelzi.⁸

A magyarországi recepcióját tekintve Kálmán C. György programadó tanulmánykötete az 1990-ben megjelent *Az irodalom mint beszédaktus* című írása említhető, magyarországi kidolgozása még az 1970-es évekre nyúlik vissza.⁹ Pléh Csaba, Síklaki István és Terestyéni Tamás kutatásai is a magyarországi recepció továbbélését mutatják.¹⁰ Kanyó Zoltán írásai ugyancsak a beszédaktus-elmélet irányába tartanak az irodalomszemiotikai diskurzusban.¹¹

Összességében megállapítható tehát, hogy elméleti síkon, Magyarországon is több tanulmány, módszer, kutatási javaslat született a beszédaktus-elmületről. A teória irodalomelmélettel egybekapcsolt és azon alkalmazott problematikussága nem egyszer volt tárgya az elméleti vizsgálatoknak.¹² Uwe Wirth foglalkozik újabban a beszédaktusok-elmületével 2002-es nagyszabású tanulmányában.¹³ Wirth a performancia fogalmának nyelvfilozófiai, irodalomelméleti, dekonstrukciós kontextualizálását végzi el. Majd Peirce performancia-elmületében, a kultúratudományos diskurzusokban és a szemiotika beszédmódjaiban is hangot ad a vizsgált fogalomnak. Nagyszabású áttekintésében az austini elméletet Wittgenstein nyelvjáték-elmélete szisztematikus rekonstrukciós kísérletének tartja.

University, 1971 (Philosophy & Rhetoric, 4)., Sybille KRÄMER, *Sprache, Sprechakt, Kommunikation: Sprachtheoretische Positionen des 20. Jahrhunderts*, Berlin, Suhrkamp, 2001., Charles S. PEIRCE, *Phänomen und Logik der Zeichen*, Hgg., Helmut PAPE, Berlin, Suhrkamp, 1983., P. F. STRAWSON, *Intention and convention in speech acts*, Philosophical Review, (73), 1964, 439–460., William LABOV, *A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben = Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*, Szöveggyűjtemény, szerk. PLÉH Csaba, TERESTYÉNI Tamás, Bp., Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1979, 365–398.

⁷ John R. SEARLE, *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University, 1979.

⁸ A Helikon tematikus számában figyelemre méltóak a recenzálandó kötetek ismertetései is. vö. Helikon, 1983/2.

⁹ KÁLMÁN C. György, *Az irodalom, mint beszédaktus: Fejezet az irodalomelmélet történetéből*, Bp., Akadémiai, 1990 (Irodalomelméleti tanulmányok, 12).

¹⁰ *Nyelv–Kommunikáció–Cselekvés*, szerk. PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Bp., Osiris, 2001.

¹¹ KANYÓ Zoltán, *Szemiotika és irodalomtudomány, Válogatott tanulmányok*, Szeged, JATE, 1990.

¹² Így elsősorban a fikció/nem fikció irodalmi megkülönböztetése emelhető ki. Fontos problémát jelent még az irodalmi illokúciós utánzások narratológiai megközelítése is. Miszerint az irodalmi mű mimetikusága nem beszédaktus, pusztán úgy fest, de tulajdonképpen a beszédaktus utánzása. vö. Martin STEINMANN, *Felhalmozás, forradalom és haladás*, Helikon, 1983/2., 152–163., Joseph MARGOLIS, *Irodalom és beszédaktusok*, Helikon, 1983/2., 174–182.

¹³ Uwe WIRTH, „Performanz. Zwischen Sprachwissenschaft und Kulturwissenschaften“, Frankfurt, Suhrkamp, 2002, 9–60.

Az érdeklődési körömbé eső tíz esztendőn kívül tehát egy olyan írás található, ami nem ekkor keletkezett és mégis indokoltnak mutatkozott a vizsgálata, amelyben a Teleki Mihály, Béli Pál és Béli Vitéz Zsuzsanna között lezajló párbeszédet vizsgálom. Arra vagyok kíváncsi, hogy hogyan kezeli Teleki Mihály azokat a kommunikációs helyzeteket, amelyekben ellentétes akarati megnyilvánulások feszülnek egymásnak. A beszédaktusok austini elméletével, gyakorlati elemzésével kísérlem meg bemutatni, hogy a szándékok szövevényes hálójában, Teleki hogyan közelíti érdekeit az ellentétes akaratokhoz.

A dolgozatom következő fejezetében Teleki Mihály kercesorai instrukcióját olvasom a jogszociológia beszédmódjában. Az instrukcióban, mint szövegtípusban Teleki Mihály udvara dominusaként nyilatkozik meg. Az első olyan vizsgálati eredményt adja az instrukció ezirányú olvasása, amely a 17. századi szerződéselmélet szövegszerű nyomait fedezi fel Teleki Mihály kommunikációs terében.

A következő fejezetben a Teleki-levelezéssel, a levelek diszpozíciós sémáinak vizsgálatával is foglalkozom. Elsősorban azokat a példákat említem, amelyek a Telekivel napi szintű kapcsolatot tartó személyektől származnak. S a példák alapján leszűrhető, hogy milyen viszonyban állhattak Teleki Mihállyal.

A doktori munka ettől kezdve másféle olvasási irányt követ. Mind a módszertan, mind a szövegek tekintetében. Az 1680-as években Teleki Mihályhoz két nagyobb szövegi kiadás/kiadatás köthető. A következőkben ezekkel foglalkozom. A fejedelmi tükör és a politikai-államelméleti műfaj olvasási módja esetében a közösségelvű (kommunitárius) politikai filozófia erénytani-morálfilozófiai irányai érdekelnek. Több fejezetet ölelnek fel az ezirányú olvasások, de mindegyik egy nagyobb kommunikációs tér részét alkotja.

Eközben Johann Adam Weber életrajzának konstrukcióját is elkészítem, amelyet azért érdemes hangsúlyozni, mivel eddig sem Magyarországon, sem német nyelvterületen nem jelent meg ilyen részleteségű Weber-pályakép. Ezentúl megvizsgálom két Weber szöveget, amelyet műfajelméleti szempontból olvasok, az egyiket fejedelmi tükörként, a másikat politikai-erkölcsi értekezésként. Mindkét Weber-szövegben az ajánlást olvasom, annak funkcióját, korabeli szerepét vizsgálom. Ezután összehasonlítom a Weber-szöveget az S. Pataki szöveg ajánlásának technikáival, annak államelméleti, kommunikatív gyökereivel.

A szövegekből szeretnék arra a kérdésre válaszolni, hogy miért ezeket a köteteket fordítottatta le Teleki Mihály.

Mindezek a szövegek Teleki Mihály kommunikációs közegében keletkeztek. Közvetett vagy közvetlen módon, de az ő indíttatására, az ő szándékai szerint.

A disszertáció utolsó fejezetének kommunikációs tere az 1690 áprilisától kezdődő időszak, II. Apafi Mihály árvaságának kezdete (ez év április 15-én halt meg ugyanis a fejedelem). Azt kell mondanom, hogy Apafi halála, Teleki Mihály karrierjének a „csúcsa”. Erről írok az utolsó fejezetben.

Mai szóhasználattal élve tehát az 1680-as években egy erdélyi politikus karrierépítésének technikáiba igyekszem betekinteni. Az egyén (privátum) és a nyilvánosság (publicum) különféle metszeteiben, így pl. a gazdaság, a saját udvar, a fejedelmi rendtartás, a politika, a fejedelmi tanács, a török–Habsburg tárgyalások, a kultúrdiplomácia, a mecenatúra stb.. a nyilvánosság egyéb színtereiben Teleki a saját érdekeit képviseltette, sok esetben ütköztette mások akarat-megnyilvánulásával szemben. Hiszen, ha belegondolunk, a ma embere is úgy tud karriert építeni, ha a szándékok ütközőzónáiban jól kommunikál. Teleki Mihálynak valahogyan ki kellett szolgálni ezeket a közegeket úgy, hogy közben a saját érdeke ne sérüljön, ne szenvedjen csorbát. Mindehhez persze elengedhetetlenül szükséges a kiváló emberismeret, az arisztotelészi fronézis (előrelátás) birtoklása.

A disszertációmban az alábbi kérdésekre keresem a továbbiakban a választ: Milyen kommunikációs technikákat alkalmazott Teleki az érdekek ütköztetésének folyamatában? Eközben milyen képet mutatott magáról az udvara és a politika nyilvános terében?

A disszertáció, mint ahogyan már azt korábban említettem, heterogén. Több műfaj, különböző típusú szövegek vizsgálata, olvasása által válik szétartóvá. Viszont a dolgozat nagy részét áthatja az az elmélet, amelyet az Arisztotelészt követő komunitárius erkölcs- és politikafilozófia képvisel, miszerint az ember nem választható el attól a társadalomtól, azoktól a helyzetektől, amelyekbe beleszületett, ahol él. A személyiség a társadalomba mintegy be van „ágyazódva”. Amikor Teleki Mihály kommunikációs technikáit elemzem, ezt a komunitárius tételt veszem alapul. A dolgozatom morálfilozófiai elgondolásaiban például a fejedelmi tükörben, vagy S. Pataki munkájában szintén komunitárius értelemben használom az erény, az areté fogalmát. Az areté eszköze annak a teleologikus nézetnek, miszerint a társadalom és általában a földi társulások célja a közjó (bonum commune) elérése.

A következőkben a politikai és erkölcsfilozófiának ezt az áramlatát mutatom be, valamint kitekintek a vele szemben létrejövő kontraktualizmus irányzatának elméleti alapjaira is.

Az ókori görög filozófia nagy mestere Arisztotelész *Politika* című értekezését a következőképpen indítja: „Minthogy minden városállamban egy bizonyosfajta közösséget ismerhetünk fel, s minden közösség nyilván valami közjó megvalósítására alakult (mert hiszen az emberek mindent a jónak látszó cél érdekében tesznek), világos, hogy noha

mindezek valami jó elérésére törekszenek, a legfőbb jó elérésére elsősorban mégis az a legfelsőbbrendű közösség törekszik, amely a többit mind magában foglalja”.¹⁴ Arisztotelész felfogása szerint az ember *zoón politikon* (politikai állat), aki az állatokhoz hasonlóan szükséges, hogy valamely társulásban éljen, mert csak így tudja megvalósítani a maga autarkiaját. Arisztotelésznek a *Politika* és a *Nikomakhoszi etika* című írásából is kitűnik az a teleológiai irányultságú politikafilozófiai elgondolás, hogy minden közösség egy sajátos cél (telosz) felé törekszik, hogy elérje a közjót, és e törekvés során megteremtse azokat a feltételeket, amelyek segítségével adott társulás, közösség boldogságát idézi elő. Munkásságában a politika és az etika szoros kapcsolatban áll egymással. Az etika az államkormányzás művészetének egyik legfőbb alkotója, hasonlóképpen a törvényhozással, a gazdálkodással. Bayer József megfogalmazásában: Arisztotelésznél „Az etika maga is az államtudomány egyik ága, miként a gazdaságtan (a házvezetés tudománya) és maga a szűkebben vett *politiké*, azaz a politikai közösség kormányzásának tudománya”.¹⁵

A 20. századi politikai filozófia egyik legmeghatározóbb ága a kommunitarizmus számos ponton érintkezik Arisztotelész elméletével: az emberre úgy tekint, mint társas lényre, mint a közösségbe beágyazott személyre.

E közösségelvű politikai filozófia gyökerei az angol cambridge-i eszmetörténeti iskolához nyúlnak vissza, angolszász nyelvterületen Arthur O. Lovejoy, R. G. Collingwood, Ernst Cassirer kezdeti tevékenységéhez. Az amerikai filozófus, Lovejoy *The Great Chain of Being (A létezés nagy lánc)* című művével honosította meg azt az eszmetörténeti elképzelést, miszerint a társadalmi és politikai szféra kulcsszavait pl. egyenlőség, szabadság stb. mint eszmék történetét követte végig.¹⁶ Az 1960-as évek óta számos kritikát kapott ez a módszer, de elterjedt mind az angolszász, mind az amerikai egyetemeken tanszékeiken. Az angol eszmetörténeti iskola szellemi mentorához, Peter Laslett nevéhez kapcsolódik az általa szerkesztett ötévente megjelenő tanulmánykötet a *Philosophy, Politics and Society*, melynek első kiadására 1956-ban került sor. John Dunn, Quentin Skinner és J. G. A. Pocock Laslett professzor tanítványai és patronáltjai publikáltak először ebben a kötetben. Laslett nevezetes kijelentése után – „jelen pillanatban a politikai filozófia halott”¹⁷ – a folyóirat kezdeti célja a politikai filozófia felélesztése, feltámasztása és újraindítása volt. Mindazonáltal érdemes megjegyezni, hogy ezen eszmetörténeti iskola tagjai sem egységesek, nézeteik több tekintetben is különböznek egymástól, de a gyökereik azonos forrásból táplálkoznak,

¹⁴ <http://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.pdf> [2013. 03. 08.]

¹⁵ BAYER 2001, 50. Az Arisztotelészről szóló fejezet: 49–59.

¹⁶ PACZOLAY 1998, 13.

¹⁷ HORKAY HÖRCHER 1997, 290.

legalábbis eleinte. Quentin Skinner Hobbes Leviatán-értelmezései mellett például Wittgenstein és Martin Heidegger elméletét helyezi előtérbe nyelvfilozófiájában, melyben vallja, hogy minden kijelentésnek meg kell vizsgálnunk a szerzői megnyilatkozás felőli háttérét is. John Dunn professzor történész nézőpontból közelít az eszmetörténethez. A disszertációnak azonban nem feladata a cambridge-i eszmetörténeti iskola bemutatása.

A dolgozatom szempontjából elsősorban a *Philosophy, Politics and Society* második és harmadik kötetére kell fókuszálni, hiszen ezekben publikálnak az arisztotelianus elméletek 20. századi képviselői: Alasdair Chalmers MacIntyre és Charles Taylor. Mindkét szerző morálfilozófiai gondolatmenetében a személyiséget társadalmi beágyazottságában, kollektív vagy individuális jelenlétében vizsgálja. Ezért hívjuk őket komunitáriusoknak, azaz közösségelvűeknek, mert az egyén önállóságát tagadják. Elgondolásuk mögött Arisztotelésznek azon kijelentése áll, hogy az ember eredendően társas természetű lény. Teleologikus rendszerben pedig célja a köz boldogságának elérése, amint már azt fentebb a görög filozófusnál is említettük.

A skót származású MacIntyre máig is legnagyobb hatású munkája az 1981-ben kiadott *After virtue* c. kötete.¹⁸ Ez tekinthető a közösségelvű politikai filozófia egyik alapkötetének a későbbiekben említésre kerülő Taylor-i alapmű mellett.

MacIntyre morálfilozófiájának alapvető kulcsszavai a gyakorlat, a keresés, az erény, a jártasság, a hagyomány és a közösség fogalmaival írhatók le. Horkay Hörcher a közösségelvűekről írott jellemzésében mondja: „az ember nem tekinthető tisztán intellektuális lénynek. (...) intellektusa benne áll hétköznapi élete játékterében. Az ember hétköznapi élete olyan cselekvési sorokból tevődik össze, melynek szabályait többé-kevésbé pontosan meghatározza a külső környezete. Az ilyen típusú, külsőleg meghatározott szabályok szerint zajló cselekvéssorozatot nevezük gyakorlatnak”.¹⁹ MacIntyre az ókori hősi típusú társadalmak morálfilozófiai vizsgálatát végzi el. Átveszi Arisztotelész areté (kiválóság) fogalmát, amely mai értelemben az erény szavunknak feleltethető meg. Az ókori görög hősi társadalmakban tágabb jelentéskörben volt használatos. Amint MacIntyre írja: „Az *areté* szót, amelyet később „erény”-ként fordítanak, a homéroszi költemények a kiválóság bármelyik fajtájának megnevezésére használták. Aki gyorsan fut, lábai *aretéjét* árulja el”.²⁰ Teljes mértékben átveszi az arisztotelianus gondolkodásmódot, hiszen egy-egy erény pl. bátorság

¹⁸ Magyar fordítását a DE filozófiai tanszékén készítette el BÍRÓNÉ KASZÁS Éva, a továbbiakban ezt a kiadást használom. Vö. Alasdair Chalmers MACINTYRE, *Az erény nyomában*, ford. BÍRÓNÉ KASZÁS Éva, Bp., Osiris, 1999.

¹⁹ HORKAY HÖRCHER 2002, 22.

²⁰ MACINTYRE, *i. m.*, 169.

nem önmagában válik fontossá, hogy adott személy ennek birtokában van, hanem minden a közösség szempontjait figyelembe véve válik erénnyé. Amint írja: a bátorság olyan tulajdonságként fontos, „amely a háznép és a közösség fenntartásához szükséges”.²¹ Továbbá Arisztotelészhez hasonlóan „elválasztja az értelmi és az erkölcsi erényeket; az erények és a boldogság kapcsolatát belsőnek, a boldogságot az erény gyakorlásából fakadónak tekinti; (...)”.²²

A közösségelvű morálfilozófiai elgondolás szerint a hősi társadalmak erényei nem írhatók le adekvát módon, mert a társadalmi struktúrák kontextusából nem szakíthatók ki.²³ Az identitás fogalma felelősséget jelöl, felelős vagyok azért a társadalomért, amelyhez tartozom. Az identitás fogalma a *beszámoltathatósággal* válik egyenlővé, amely csakis a halálom után szűnik meg.²⁴ Az erény fogalma egy jól begyakorolt cselekvési sor végrehajtásának képességét jelöli. A gyakorlat célja az emberi képességek kiemelkedő szintre juttatása.²⁵ A hagyomány fogalma ebben a *játéktérben* (a kommunikatív morálfilozófiában a játéktér elsősorban a ((politikai)) közösséget jelenti) az örökölt tradíciókat foglalja magába. A hagyomány a közösség tudását is implikálja, ami nem más, mint a közösség által felhalmozott tapasztalati tudás, „a hagyomány a közösség történetileg felhalmozott tudáskincse”.²⁶

A hagyomány, az erények gyakorlása, a telosz megvalósítása Arisztotelész kifejezésével élve, az eudaimónia felé tartja meg a közösséget és hozhat is azt létre. MacIntyre szerint a közösség tagjait a jóról alkotott közös fogalom köti össze.²⁷

A közösségek léte nem szerződéses viszonyon alapszik, hanem, amint már fentebb említettük, a közös tevékenységen, az átörökített hagyományokon.

A közösségelvűek nem hisznek az izolált ében, elvetik az atomizmus létjogosultságát. A közösségtől független, izolált én pedig szükséges előfeltétele a 16–17. századi államelméletek szerződésességen alapuló társadalmi berendezkedéseinek. „Verträge gehören zu den von North als *formgebunden* bezeichneten Regeln, durch die Individuen ihre Beziehungen untereinander ordnen. Sie begrenzen persönliche Entscheidungsräume und dienen der Koordination von Interaktionen.”²⁸

²¹ *Uo.*

²² AMBRUS Gergely, *Az eltűnt erény nyomában*, BUKSZ, 2000/3, 220.

²³ MACINTYRE, *i. m.*, 170.

²⁴ *Uo.*, 174–175.

²⁵ AMBRUS, *i. m.*, 215.

²⁶ HORKAY HÖRCHER 2002, 23.

²⁷ AMBRUS, *i. m.*, 216.

²⁸ <http://www.daswirtschaftslexikon.com/d/vertragstheorie/vertragstheorie.htm>, [2013. 03. 20.] idézi: C. North DOUGLAS, *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung*, Tübingen, 1992.

A komunitarizmussal tehát jelentősen szemben áll az a fajta elgondolás, amely a politikai közösség meglétének a szerződésességet (kontraktualizmus) helyezi a középpontjába.²⁹ A szerződéssel egy „jól felfogott érdekközösség”³⁰ jön létre. MacIntyre szerint a 16–17. században, az újkori politikai filozófiában megindul a teleologikus gondolkodásnak a morális válsága. A jóról alkotott felfogás megkérdőjeleződik. Nem véletlen egyébként, hogy a 17. században születnek meg a klasszikus szerződéselméletek, amelyek a liberalizmus táptalaját adják. Mindezzel szorosan összefügg az arisztotelianus tanok elutasítása. A teleologikus gondolkodásmódot a kauzális leírás váltja fel a természettudományok mintájára az újkor kezdetén. Az emberi lét végső céljának megismerhetetlenségét hirdeti, ezzel párhuzamosan megváltozik az etikai rendszerek szerkezete is. Ambrus Gergely írja a MacIntyre-kötet recenziójában: „A moralitás tartalmát változatlanul a keresztény tanok jelentették, az erények, illetve az erkölcsi szabályok azonban elvesztették vonatkoztatási pontjukat. A keresztény erkölcsi parancsokat, a Tízparancsolatot, nem vonták kétségbe a közfelfogás, de az emberi élet végcéljára vonatkozó kérdés értelmetlenné nyilvánításával a parancsok követésének értelme is elbizonytalanodott. Az erkölcsi parancsokat tehát *igazolni* kellett”.³¹ MacIntyre behatóbban vizsgálta Arisztotelész követőjét Aquinói Szent Tamás metafizikáját is. Habár értelmezése számos kritikát kapott, Horkay idézi John Haldane *MacIntyre's Thomist Revival* c. írását, melyben „hangsúlyozza, hogy Szent Tamás milyen későn merült fel MacIntyre horizontján, és hogy Tamás-értelmezése milyen sok sebből vérzik – elég csak a történeti relativizmus vagy a hagyományok összehasonlíthatóságának a kérdését említeni”.³² Nem célunk Aquinói skolasztikus morálfilozófiáját felvázolni, arra azonban érdemes kitérni, hogy számos ponton található egyezés a három szerző között. Szent Tamás államelméletének központi magva Arisztotelészhez, s így MacIntyre-hez is hasonlóan a közjó (bonum commune) elérése. 1271 és 1273 között írta fejedelmi tükrét Ciprus uralkodójának a királyságról, melyben kifejti, hogy „a közjó elérését célul kitűző rend egységéről van itt szó, amely egység inkább jelenti tagjai közösségét, mint egy tőlük megkülönböztetett entitást, de egy olyan közösséget, amelyet célja megkülönböztet az egyes emberek pusztá összességétől. A közjónak ez a fogalma egyesítette

²⁹ A komunitarizmussal szemben fellépő politikafilozófiai irányzat, a kontraktualizmus a szerződéselmélettel foglalkozik. Az utóbbi időben számos fórumon adtak e polémiának hangot. Vernon VAN DYKE: *Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben* címmel megjelentetett nevezetes cikke óta (<http://epa.oszk.hu/01100/01148/00021/pdf/009-032.pdf> [2013. 13. 14.] mondhatni vitaindító írások sora következett. Vö. EGYED Péter, *A közösség kérdése a komunitarista valamint a hagyományos (közösségi) diskurzusban*, Kellék, 2005/26., MESTER Béla, *A kontraktualizmus védelmében, A kollektív jogok visszavezethetősége az egyéni jogokra*, Kellék, 2005/26., Vö., <http://epa.oszk.hu/01100/01148/00021/pdf/055-061.pdf>, [2013. 13. 14.]

³⁰ HORKAY HÖRCHER 2002, 23.

³¹ AMBRUS, *i. m.*, 218.

³² HORKAY HÖRCHER 2002, 32–33.

az evilági arisztotelészi megközelítést a transzcendens keresztény szemlélettel”.³³ A komunitárius elvek gyökerei tehát még Szent Tamás filozófiájában is megtalálhatók, de hangsúlyoznunk kell, hogy morálfilozófiájában már meg vannak a kontraktualizmus felé mutató irányvonalak is. Bayer Aquinói morálteológiai nézeteinek bemutatásakor megjegyzi, hogy „az emberi jogok problematikája nála veszi kezdetét: nagy hangsúllyal képviselte az emberek egyéni jogait. Miközben az alattvalókat általában az uralommal szembeni engedelmessegre intette, mégis hangsúlyozta minden ember jogát a zsarnoksággal való szembeszegülésre. Ezt egy sajátos természetjogi érveléssel alapozta meg”.³⁴

Az újkori politikai gondolkodás vezéralakjához Thomas Hobbes államról alkotott nézeteihez fűződik a szerződéselmélet megteremtése. Nagy Levente a *Leviatán*-kiadás bevezető tanulmányában fogalmazza meg, hogy „elméletével Hobbes hitet tett az abszolutizmus mellett, de nem kizárólag magáért az abszolutizmusért, hanem attól a meggyőződéstől vezéreltetve, hogy az egy emberben jelen lévő szuverenitás bármi másnál jobban és hatékonyabban szolgálja a közjót”.³⁵ Henning Ottmann mégis úgy vélekedik a *Leviatánról* (1651), Hobbes államelméleti fő művéről, hogy az opus antropológiájának és politikájának a középpontjában az önfenntartás (*Selbsterhaltung*) áll,³⁶ amely nem feltétlenül az egyes ember jogait szolgálja. Elméletében a szerződés azért alakult ki, – tételezi fel Ottmann – hogy az uralom igazolásának legyen egy legitim formája. Hobbes olyan uralomról beszél, ami az alávetettségéből származik. Éppen ezért Ottmann felteszi a kérdést, hogy kell-e egyáltalán Hobbest a szerződéselmélet teoretikusának tartanunk.³⁷ „Ich werde geschützt, also gehorche ich”.³⁸ (Védve vagyok, ezért engedelmeskedem ford. GM). Mivel az ember ésszel bíró lény, lemond arról, hogy természetes jogait gyakorolja, s ezt a „természetes önérvényesítésre való jogát”³⁹ átruházza a szuverén uralkodóra. Innen származik a fentebb citált mondás. Védve vagyok, az uralkodó védelme alatt állok, mivel felhatalmaztam őt, azáltal, hogy önként lemondtam a jogaimról, ezért önként engedelmeskedem.

Hobbes mellett John Locke politikai nézetei is hatottak a kontraktualista irányzat képviselőire. Ám teljesen különböző okok miatt tartja szükségesnek egy társadalmi szerződés létrejöttét Locke. A magántulajdon miatt kell, hogy az emberek államokká egyesüljenek tulajdonuk védelme érdekében. Ennek Locke filozófiájában nagy ára van, hiszen értekezését

³³ Joseph CANNING, *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450*, Bp., Osiris, 2002, 187.

³⁴ BAYER 2001, 84–85.

³⁵ NAGY Levente, *Thomas Hobbes = Thomas HOBBS, Leviatán*, Kolozsvár, Polis, 2001, 50.

³⁶ Henning OTTMANN, *Geschichte des politischen Denkens, Die Neuzeit von Machiavelli bis zu den grossen Revolutionen*, Stuttgart, J.B. Metzler, 2006, 277.

³⁷ OTTMANN, *i. m.*, 277.

³⁸ *Uo.*

³⁹ BAYER 2001, 111.

azzal indítja, hogy „az emberek természettől fogva szabadok, egyenlők és függetlenek”.⁴⁰ Locke ennek az ősi, eredendően természetes állapotnak a megromlását a magántulajdon megjelenésében látta, hiszen csak ez bírhatta rá az egyéneket arra, hogy feladják függetlenségüket és szabadságukat. „Az egyetlen mód, ahogyan valaki megváltik természetes szabadságától, és magára veszi a polgári társadalom kötelekeit, az, hogy megállapodnak más emberekkel, összefognak és közösséggé egyesülnek abból a célból, hogy nyugodtan, biztonságban, és békében éljenek egymással, hogy zavartalanul élvezzék javaikat, és nagyobb biztonságban legyenek mindenkivel szemben, aki nem tartozik a közösséghez”.⁴¹ Locke Értekezésében a fontos kiemelni még a többségi beleegyezés kérdését is. „Die Zustimmung ist zunächst eine individuelle. Sofort nach der Gründung der Gemeinschaft schlägt sie jedoch in eine Mehrheitsentscheidung um”.⁴²

A 18. században Jean-Jacques Rousseau értekezéseivel tetőzik a szerződéselmélet politikai-politikafilozófiai rendszere. A társadalmi szerződésről c. értekezését az ember eredendő szabadságával indítja. „A társadalmi szerződés során mindenki csak az egész közösség javára mond le természetes jogairól, nem pedig valamilyen uralkodó javára”.⁴³ A főhatalom nála a népnél marad, ezért történik óriási elmozdulás Jean Bodin szuverenitás-elméletétől, ahol az uralkodó (souverain) kezében összpontosul minden jog, aki egyedül az Istennek tartozik elszámolással. Rousseau ezt a jogot a nép kezébe adja. Ezért beszélünk népfelség elvéről.

Világossá válik az a tendencia, hogy a kontraktualista és a komunitárius elméletek homlokegyenest ellenkező irányvonalat képviselnek. Az amerikai és az angol analitikus filozófia atyja, Vernon van Dyke 1975-ös előadásában máig is aktuális kérdéskört vetett fel az egyéni és a kollektív személyiségjogok területén. Van Dyke a komunitárius politikai filozófia érvrendszerét használja fel Hobbes és Locke elméletének bírálatára. „Amellett fogunk érvelni, hogy a liberális – individualista – felfogás túlságosan korlátozott. Nem elég kétszintű kapcsolatban gondolkodni az egyénnel az egyik, az állammal pedig a másik oldalon”;⁴⁴ Van Dyke úgy véli, hogy a liberális elméletek nem veszik figyelembe azon személyekből álló csoportokat, amelyekre a szerződéselméletek nem helyeznek hangsúlyt. „Hobbes nem biztosított teret szövetségeknek vagy csoportoknak az egyén és a nemzetközösség közötti közbülső szinten. (...) Később Rousseau is olyan emberekről beszélt,

⁴⁰ John LOCKE, *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*, Bp., Gondolat, 1986, 106.

⁴¹ *Uo.*, 106.

⁴² OTTMANN, *i. m.*, 358.

⁴³ BAYER 2001, 139.

⁴⁴ VAN DYKE, *i. m.*, 9. vö. még: 9–32.

akik társadalmi megállapodás révén alapítják meg az államot; az egyén és az állam közötti közbülső szövetségeket pedig határozottan kizárta (...)”.⁴⁵ Van Dyke tehát mindmáig aktuális kérdést vetett fel. A fentebb citált tanulmányát a komunitárius elméletekkel szemben a szerződéselmélet hívei ma is idézik. Mester Béla például *A kontraktualizmus védelmében, A kollektívjogok visszavezethetősége az egyéni jogokra* című tanulmányában erős bírálattal adja Van Dyke nézeteinek. Szerinte John Locke szerződéselmélete nem zárja ki az uralkodó és az egyének között elhelyezkedő egyéb szinteket sem. Olvasatában létezik átmenet: „a társadalmi szerződés bármely szintje előtti és utáni állapotot sohasem választja el egymástól éles határvonal, maga a szerződés pedig messze áll attól, hogy mindenre kiterjedjen, így a főhatalom és az egyén közé igen sok olyasmi beilleszthető ellentmondás nélkül, amiről Locke konkrétan nem beszél”.⁴⁶

Alasdair MacIntyre mellett gyakran hivatkoznak a kontraktualizmus képviselői a közösségelvű politikai filozófia másik nagy alakjára a montreali születésű Charles Margrave Taylorra, Isaiah Berlin tanítványára. Több száz lapos monumentális, nagyszabású munkáját 1989-ben jelentette meg *Sources of the Self* címen.⁴⁷

Taylor Berlin tanítványaként, és főként arisztotelianusként a filozófiát elválaszthatatlannak tartotta a politikától, így ez írásaiból is kitűnik. Elméletét a liberalizmus ellen fogalmazta meg. Elődjeihez hasonlóan az emberi identitás alapját a közösségben látta, Arisztotelészt követve az ember zoón politikon természetében. Taylor szerint az ént mindig körülveszik más ének, s az emberi személyiség is csak ebben a körülhatároltságában ragadható meg. Taylor hosszan ecseteli az emberi méltóság (menschliche Würde) megőrzésének körülményeit. Az emberi magatartás külsőségei pl. gesztikuláció, beszéd, mozgás stb. mind a nyilvánosság előtt zajlanak, amelynek eredményei lehetnek negatív irányúak is pl. megvetés vagy szégyen is eredményezheti ezt a fajta emberi magatartást.⁴⁸ „Worin besteht unsere Würde” – teszi fel a kérdést Taylor – „eigentlich nach unserer eigenen Ansicht? Es kann unsere Macht sein, unser Gefühl, den öffentlichen Raum zu dominieren. (...) Oder es ist der Umstand, dass wir im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit anderer stehen”.⁴⁹ Nyelvelméletében Taylor azt hangsúlyozza, hogy a nyelv és a közösség kölcsönösen meghatározzák egymást, ez a viszony

⁴⁵ *Uo.*, 12.

⁴⁶ MESTER, *i. m.*, 9.

⁴⁷ A következőkben a német fordítást használom. Vö., Charles TAYLOR, *Quellen des Selbst, Die Entstehung der neuzeitlichen Identität*, übersetzt von Joachim SCHULTE, Frankfurt, Suhrkamp, 1996.

⁴⁸ *Uo.*, 36–37.

⁴⁹ *Uo.*, 37.

kölcsönös és dialektikus természetű”.⁵⁰ Már korábban szót ejtettünk arról, hogy Taylor a liberalizmussal szemben fellépve képviseli azt a komunitárius elvet, miszerint nem létezik a közösségtől leválasztott én. Nem hisz a személyiség atomizált jelenlétében. Horkay hangsúlyozza, hogy Taylor ezen elmélete nem a kontextualizmussal szemben képviselteti önmagát. „Az atomizmus nem az individuumról ad számot, hanem a személy egyszeri, egymástól elválasztott megnyilvánulásairól.”⁵¹ Taylor éppen azt emeli ki, hogy az ént nem választhatjuk le attól a közösségtől, amelyben éppen benne van. Az egyént a közösség felől érkező külső környezeti hatások éppen úgy befolyásolják, mint egyéni gondolatai, cselekedetei, vagy tevékenységének körei.

Úgy gondolom, hogy a fentebb nagyvonalakban felvázolt komunitárius versus kontraktualizmus irányzatai a társadalom „legkisebb egységéből”, az egyénből, a személyiségből indultak ki. A Teleki Mihály által létrehozott kommunikációs eljárások megfigyeléséhez először magát a személyt vesszük górcső alá.

A disszertáció következő fejezetében a Teleki-kutatás történetét tanulmányozom behatóbban. Arra vagyok kíváncsi, hogy milyen vélekedések születtek akár a kortársak, akár a későbbi kutatók által Teleki Mihályról, politikai módszereiről.

II. A Teleki-pályakép korábbi megítélése és forrásai

„Orcina regina setét Abysusban
Machiavellust szülte also Avernusban,
Lachesis lön annak daikája pokolban,
Ki ötet szoptatta, s fel tartá polában.”⁵²

A Teleki Mihály életpályájával foglalkozó kutatók meglehetősen izgalmas terepre tévednek, hiszen az erdélyi főúr a magyar irodalomtörténet és történetírás egyik legvitatottabb személyisége. Nemcsak a bevezetésben említett, a kortársak között szinte egyedülálló „karrierépítés” okán, hanem Teleki személyiségének megítélésében is eltérő álláspontok olvashatóak.

⁵⁰ HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Nemzet és közösség, A közösséggelvű politikai filozófia és a nacionalizmus*, Politikatudományi Szemle, 2000/1–2, 67., vö. még: 61–88.

⁵¹ HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Nemzet és ...*, i. m., 70.

⁵² SZENTPÁLI N. Ferenc, [*Gúnyvers Teleki Mihályról*], RMKT XVII/13., 3. sz., 55.

A legkézenfekvőbbnek tűnik először a korabeli forrásszövegek (kortárs feljegyzések, napló- és emlékiratok) tanulmányozása, mint például Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája*, Czegei Vass György *Naplója*,⁵³ Idős Hídvégi Nemes János *Naplója*,⁵⁴ Bethlen Miklós *Önéletírása*, Cserei Mihály *Históriája*, Tótfalusi Kis Miklós *Mentsége*. Ezekben a szövegekben meglehetősen ellentmondásos kép formálódik a mindenkori olvasó előtt az erdélyi főúrról.

A korabeli feljegyzések véleménynyilvánításaihoz még nagymértékben hozzájárul a korszakban keletkezett paszkvillusirodalom gunyoros, szinte karikatúraszerű beszédmódja is. De e disszertációnak nem feladata a paszkvillusirodalom diskurzusainak értelmezése, pusztán példaként említem meg Teleki kortársát, Szentpáli N. Ferencet. *Pasquillus contra Michaelem Teleki. Machiavellus Pokolban születvén es onnét Daciában jövén es ott magának Vasallust szerezven minemü Instructióval bocsátotta volt el azon Vasallust Erdelyben és ott mint viselte magát annak igaz Historiaja* című írását az 1691-es fogarasi országgyűlésre készítette el, ahol a gubernium elnökének, Bethlen Eleknek a házában felolvasta. A zernyesti csatában (1690. augusztus 21.) elhalálozott Teleki becsületét már csak özvegye és fiai védhették meg. 1692. május 31-én az özvegy Teleki Mihályné Vér Judit kérvényezte az ügy kivizsgálását: „»Teleki Mihály eö kegyelme s maradéki gyalázattokra« írt paszkvillus szerzőjének felderítésére, hogy neki elégtételt szolgáltatassanak”.⁵⁵ A tanúk kihallgatása után fény derült Szentpáli kilétére, aki még ez évben a tordai országgyűlésen állítólag a következőképpen nyilatkozott meg: «neki „soha ember annyi kárt nem tett, mint Teleki Mihály! De meg ne busíttanak, mert Isten igi segéllyen, olyant írok, hogj soha olyat nem hallottak eö kegyelmek”». ⁵⁶ A Teleki és Szentpáli között lévő konfliktusról csak annyi ismeretes, hogy Szentpáli 1676-ban zálogjogon megszerezte Haller Páltól a vízaknai Geréb-házat, s Teleki 1689-ben 300 arany meg nem fizetése okán elfoglaltatja ezt a hozzá tartozó privilegiális levelekkel együtt.⁵⁷

A kortárs feljegyzések perspektíváját tekintve úgy tűnik, mintha már a 17. században is titokzatosság övezné Teleki Mihály alakját, s ez leginkább a későbbi kutatástörténet és a közvéleményre gyakorolt hatás történetének vizsgálatában érhető tetten.

⁵³ Czegei Vass György *Naplója*, kiad., NAGY Gyula = *Magyar Történelmi Emlékek*, Bp., 1896.

⁵⁴ Idős Hídvégi Nemes János *Naplója*, kiad., TÓTH Ernő = *Történelmi Tár*, Bp., 1902.

⁵⁵ RMKT XVII/13., 563.

⁵⁶ Uo., VARGA Imre idézi a paszkvillushoz kapcsolt jegyzeteiben. vö. Teleki család kendilonai levéltára, Fasc. XV. Nr. 4.

⁵⁷ RMKT XVII/13., 543–545. SZENTPÁLI N. Ferenc Teleki–paszkvillusai még vö. *A kuruc küzdelmek költészete: II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára*, kiad., VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977. 58-as számú szöveg: *Pasquillus Telekianus*, 201–204, 84-es számú szöveg: *Michael Telekinus Generalis Transsylvaniae*, 334–336. 220-as számú, de nem SZENTPÁLI N. Ferenc tollából: Cserei Mihály, *Magyar Históriajának bevezető verse*, 682.

A 18. században a korabeli prédikációkkal is foglalkoztam a Teleki-konstrukció és megítélés kapcsán, de Zvonarics Mihály, Verestói György, Szabó István, Pósa-házi János vagy Stockinger Mátyás prédikációiban nem találtam Teleki Mihályra utalást.⁵⁸ A vizsgált szövegek *de tempore* és *de sanctis* típusúak voltak. Kifejezetten heterogén beszédeket olvastam, bízván abban, hogy találkozom Teleki Mihályra való utalással: a halotti beszéd (*oratio funebris*), egyéb családi események alkalmaira írott szövegek, a lakóhelyük eseményei stb., de nem vezettek eredményre az ezirányú kutatások.⁵⁹

Ahogy a kortárs feljegyzésekben, úgy a későbbi kutatástörténetben is érzékelhető a bipolaritás Teleki személyiségének megítélésében. Szalárdi, Cserei vagy a paszkvillusok Machiavellit formáló Teleki-képét Bethlen Miklós tette árnyaltabbá, aki *Önéletírásában* nem pusztán dehonesztáló és kritikus megjegyzésekkel illette Telekit, hanem, amikor saját maga is úgy tapasztalta, együttérzően nyilatkozott. Bethlen Miklósról és az *Önéletírása* együttérző Teleki-megnyilatkozásairól a későbbi fejezetben fogok szólni. Bethlen Miklós levelezésében felfigyeltem egy szövegre, amelyet Bethlen Teleki feleségének Vér Juditnak írt Bethlenszentmiklósról 1691. július 8-án. Az alábbiakban hosszabb részletet közlök:

„Mint kedves bizodalmas Sogor Aszszonyomnak betsülettel szolgálók es Istentől vigasztalast kívánok kgdnek kedvesivel egygyütt &c.

(...) Természeti az embereknek ha mikor Isten megh alazza s-szomorittyá, kivalkeppenn a nagy szerentsébe sokaigh elt es mind tsak a kedves szokhoz es dolgokhoz szokott füleknek, hogy noha igaz, de kedvetlen dolgokat, mind magok ellen valo boszszunak es keseritéseknek tartsanak, es így a io Tanatsokot be ne vegyek, hanem mind tanats Vr nagy szerentséjenek hizelkedő szokhoz szokott volt kgd, mar faydalmasonn es nehez neven veszi, mellyet en kegdben ugyan nem tsudallok, mert okait talalom. 1. Kgdnek a szegeny üdvezült Urahoz valo nagy szerelme nem engedi azt, hogy semmi rosszszat el hiddgyen szegeny felöll. 2. Mert sokann az igazat igen merghesenn addgyak ki felölle. 3. Sokann hazudnakis, es a mibe vetke nintsis rá foghják, sőt egészen meltatlansagot es boszszu üzest követnek. 4. Talalkoznak noha talám kevesenn, a kik kgdt felettebb biztattják, kivalt kegyls Urunk eő Felge protectiojával. 5. Nehez kgdnek akar egy akar mas utonn megh csonkittani engedni a

⁵⁸ *Régi magyar prédikációk 16–18. század*, szerk. SZELESTEI NAGY László, Bp., Szent István Társulat, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2005.

⁵⁹ Esetleg ez további vizsgálódás tárgya lehetne, hogy a 18. században miért történt meg az „elhallgatás” Teleki Mihály személyisége, tevékenysége tekintetében.

szegény Vr keresmenyet. (...) Isten alázatosságra szenvedésre es engedelmessegre nem keménykedésre hitta most. (...)”.⁶⁰

Ez a levél úgy vélem, sokat elárul mind Teleki „utóéletéről”, mind Bethlennek a Teleki-családhoz való hozzáállásáról. Keletkezését tekintve meglehet, hogy a fentebb említett Szentpáli-paszkvillussal és a fogarasi országgyűlésen elhangzottakkal állhat kapcsolatban. De a Szentpáli-esetnél azt gondolom, sokkal általánosabb problémáról ír Bethlen Telekinének. Utal erre a „kedves szokhoz es dolgokhoz szokott fülek” kifejezés is, vagyis Bethlen azzal próbálja Telekiné Vér Juditot vigasztalni, hogy sok a hízelkedő, bosszúálló ember, és nem feltétlenül Telekit hibáztatja a környezetből jövő sok gúny és rosszakarásért. Feltételezhető tehát, hogy Teleki halála után Vér Juditnak többször is el kellett viselnie a férjét szidalmazó emberek sokaságát. Bethlen alázatra és türésre inti.

Az 1840–1850-es években a memoáriróadalom újranomtatásának megindulásával ismét bekerül, sőt megerősödik Teleki helye az erdélyi politika és irodalom nyilvános terében. „Cserei Históriaját Toldy Ferenc adja ki 1852-ben, Szalárdi siralmas krónikáját Kemény Zsigmond 1853-ban, Bethlen Miklós *Önéletírását* Szalay László 1858-ban”.⁶¹

A 19. század és a későbbi időszak kutatását is leginkább az foglalkoztatta, hogy Teleki Mihályról reális képet adjon.

1844 decemberében Bajza József „Az Academiai Könyvtár Megnyitása Alkalmával” intézte megnyitó beszédét a megjelentekhez, *A' Telekiek tudományos hatása* címmel.⁶² Bajza a dicső Teleki-família genealógiáját egyenesen Janus Pannonius, illetve Hunyadi Mátyás ősének tekintve vezeti le egészen a 18. század negyvenes éveii. Az addig sátáni figurának titulált Telekit Bajza már-már isteni magaslatokba emeli: „Isten támaszokat állíta e' nemzetnek egyes fiakban, egész családokban, kik szívökben hordozván ügyét, megmenték a' vég enyészettől 's fáradván szent buzgalommal hadi, polgári és tudományos pályákon, teremtői levének a' mai sokat ígérő kornak és nagyokra ébredt nemzedéknek. Ezen támaszok közé sorozandó, mellyről ez alkalommal szólni akarok, a' Telekiek' fényes háza is, ez a' nemes sarjadékokat nevelt régi törzs, melly hadi és polgári viszonyokban egyképpen kitünő, különösen pedig tudmányszeretet és pártolás által tevé magát olly emlékezetessé, hogy e' részben kevés családot mutathat fel a' két haza hozzá hasonlót”.⁶³

⁶⁰ *Bethlen Miklós levelei 1657–1698*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6/1), 447–448.

⁶¹ TRÓCSÁNYI 1972, 9.

⁶² BAJZA József, *A' Telekiek' Tudományos hatása*, Buda, Egyetemi nyomda, 1846 (A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 17), 92.

⁶³ *Uo*, 98.

A korabeli közvélemény szélesebb rétegeinek tájékoztatásához Jókai is hozzájárul, oly mértékben, hogy „az 1880-as évek elején a gyermek Szabó Dezsőt anyja „te telekimihály”-nak szidja, ha már végképp nem bír vele”.⁶⁴

A 19. század 70-es, 80-as éveiben Pauler Gyula és Angyal Dávid történészek foglalkoznak érintőlegesen a Teleki-portréval, majd Acsády Ignác egészíti ki a képet a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi Magyar Történet lapjain.⁶⁵

A 19. század végén, 20. század elején születnek az első Teleki-életrajzok: Sziládi Károly *Gróf Széki Teleki Mihály*⁶⁶ címmel írja meg disszertációját, Balló István *Teleki Mihály*⁶⁷ címen publikálja írását.

Ezt követte a Gergely Sámuel által készített Teleki-levelezés feldolgozása 1905-ben.⁶⁸ Gergely Sámuel 1679-ig adta ki nyolc kötetben a Teleki-levélanyagot. A 12 kötetesre tervezett mű azonban a nyolcadik kötetrel lezárult Gergely Sámuel halála miatt. Így az 1680–1689 közötti gyűjtemény kiadatlan maradt. S a későbbi monográfiaírók főleg ezt a szövegtörzset vették alapul akár a politikus Teleki-képről, akár Erdély központi kormányzatáról, akár diplomáciatörténeti vonatkozásokról legyen szó.⁶⁹ Az 1913-ban Kolozsvárott megjelent *Teleki Mihály temetkezése* című kötetben Kelemen Lajos bevezető tanulmányában még mindig utal a Teleki-kép kiforratlanságára, addigi kétes megítélésére: „Közleg az idő, midőn igazságos megítélésben fog részesülni. S ha alakjáról elszáll a köd, melylyel a mult és a félreismerés bevonta, s lehull a sár, melyet ellenségei reá dobtak, tiszta és nemes vonásait is jobban tudjuk majd értékelni ennek a ravasz, de nagyszerű és éleslátású államférfiúnak, aki hibáiban sem volt rosszabb kortársainál, tehetségében pedig túlszárnyalta azokat”.⁷⁰

Hasonló a helyzet a Bethlen István–Lukinich-ügyben is. Trócsányi, a 20. század második felének jeles történésze említi, hogy Bethlen István, Magyarország akkori miniszterelnöke bízta meg Lukinich Imrét, hogy a bethleni Bethlenek életének dicső pályafutását igazolja. Trócsányi éleslátásáról tesz bizonyosságot, amikor ő igazolja Lukinich meglehetősen kényes helyzetét a történetírás ügyében: „a Teleki-kortárs Bethlenek közül a két

⁶⁴ TRÓCSÁNYI 1972, 10.

⁶⁵ A szóban forgó Teleki-portrék beállításával részletekbe menően TRÓCSÁNYI Zsolt foglalkozik monográfiája bevezető lapjain. Vö. TRÓCSÁNYI 1972, 7–14. Hasonló vonatkozásban nyújt áttekintést TOLNAI Gábor a TELEKI-tanulmányhoz írott jegyzeteiben. TOLNAI Gábor, *Tanulmányok*, Bp., 1970.

⁶⁶ SZILÁDI Károly, *Gróf Széki Teleki Mihály*, Kecskemét, 1883.

⁶⁷ BALLÓ István, *Teleki Mihály*, Csíkszereda, 1903.

⁶⁸ *Teleki Mihály Lev.*

⁶⁹ Vö. TRÓCSÁNYI 1972, Uő., *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Akadémiai, Bp., 1980., Uő., *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Akadémiai, Bp., 1988., Uő., *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Gondolat, Bp., 2005.

⁷⁰ *Teleki Mihály Temetkezése* 1913, 4–5.

legjelentősebb, János és Miklós, halálos ellensége volt Telekinek – a Telekiek azonban szintén adtak már miniszterelnököt az 1919 utáni Magyarországnak. (...) A Teleki-legenda részleteihez (Bánffy Dénes megbuktatásának kérdéséhez stb.) azonban Lukinich is csínján nyúlt”.⁷¹

A Teleki-kutatás mintegy utolsó állomásaként körvonalazhatóak az 1970-es években fellendült kutatások. Tolnai Gábor 1940-ben írott, a Nyugatban közzé tett Teleki-tanulmányát 1970-ben összegyűjtött írásaival együtt kiadják.⁷²

Herepei János az Adattár-sorozat III. kötetében *Adatok Teleki Mihály és udvara történetéhez* című tanulmányában a Teleki-portré kiforrotlanságára szintén utal.⁷³ A Cserei képét árnyaló *Bethlen Miklós Önéletírására* is hivatkozik, majd a Gergely Sámuel-féle levélanyag összeállítására, mely kapcsán megjegyzi, hogy Teleki „igazi arca levelezésének Gergely Sámuel gondozásában megjelent nyolc kötetéből kezdett kibontakozni. Éppen ezért talán mégsem lesz érdektelen feladat Erdély utolsó nagy államférfiának arcképét még több oldalról is megvilágítani (...)”.⁷⁴ Majd a tanulmány bevezetőjének utolsó passzusában írja: e „cikkek néhány adatsorával együtt nyújtanak majd segítséget annak számára, aki egyszer nemcsak Teleki az államférfi és hadvezér, hanem a műveltségpártoló főúr, a kultúrpolitikus portréjának megrajzolására is vállalkozik”.⁷⁵ Az egy évvel később Trócsányi által feldolgozott Teleki-levelezésre reflektáló Herepei vélhetően elfogadja a Teleki-arc hitelességét, de a hadvezéri és politikusi szerepkörökkel felruházott főúr személyiségének konstrukciójáról alkotott kép még mindig homályos.

A 20. század 1970-es, 1980-as éveiben Trócsányi Zsolt kutatásai jelentettek mérföldkövet a Teleki-kutatásban. Rendkívül alapos monográfiája *Teleki Mihály, Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig* 1972-ben kerül a nyilvánosság elé. Trócsányi a Gergely Sámuel által közzétett Teleki-levelezés, illetve az addigi szakirodalom alapján ad részleteiben is gazdag ismeretanyagot Teleki jelleméről, szerepéről az erdélyi kurucság történetébe ágyazva. Az erdélyi főúr politikai tevékenységét és személyiségét illető kérdések még csaknem 300 év távlatából is aktuálisnak mondhatók. Ezt főként a Trócsányi-monográfia bevezetőjében megfogalmazott célkitűzés támasztja alá: „Reális Teleki-képet akarunk adni: a nagyvonalú *hatalmi játékosét*, aki kisebb birtokú erdélyi végvári tiszt fiaként kezdi, s hatalmas pályája során XIV. Lajos, I. Lipót, Sobieski, török nagyvezérek, Thököly partnere az európai méretű

⁷¹ TRÓCSÁNYI 1972, 12.

⁷² TOLNAI Gábor, *Tanulmányok*, Bp., 1970.

⁷³ HERPEI 1971a, 12–33.

⁷⁴ *Uo.*, 13.

⁷⁵ *Uo.*, 14.

hatalmi játékokban, egy anyagilag, s katonailag elpusztult ország erőivel, s akinek hatalma élete utolsó éveiben *valójában* úgy olvad szét, ahogy kortársai nőni látják. (...) Ismételjük, reális Teleki-képet akarunk nyújtani, s képet mindarról, ami a korszak Erdélyében és Magyarországon vele kapcsolatos”.⁷⁶

Trócsányi, reflektálva monográfiájának műfaji kérdéseire történeti életrajznak nevezi azt. Indoklása szerint: „a történelmet nem egyes személyek akarata, célkitűzései irányítják, ezek legfeljebb kiemelkedő munkásai egy-egy áramlatnak, osztályuk, rétegük célkitűzéseinek. (...) egy-egy *osztály*-állásponton belül igen sok variáns fér meg (...), s hogy ezeknek a variánsoknak motivációja igen gyakran pusztán *hatalmi*, s még azon belül is *személyi hatalmi* kérdés”.⁷⁷ Trócsányi tehát a történelem menetében kiemelkedő személyek pozícióját alárendeli a történelmi eszmeáramlatok folyamatának. A személyi–hatalmi érdek motiválta variációk is egy adott eszmeáramlat szinkrón metszeteit képviselik.

Végezetül a Teleki-kutatásban fontos előrelépés a legújabb kiadásként számon tartott Fehér-kötet *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681) címmel*.⁷⁸ A koraújkori Erdély történetével foglalkozó kutatók számára rögtön szembetűnhet a címadás, hiszen már a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgatója, Herepei János is említi többször és dolgozza fel ugyanezt a történeti forrásértékű dokumentumot, habár csak részleteiben az *Adattár*-sorozat III. kötetében *Teleki Mihály postálkodási naplója 1674–1679* címmel.

A Herepei Jánosétól eltérő, Fehér által adott cím paratextusként az olvasás irányát jelöli ki a mindenkori befogadó számára. A megváltoztatott címnek műfaji kérdéseket érintő jelentősége van. Ezzel a meghatározással egyrészt nyomatékosítja a postálkodási diárium és udvartartási napló közti funkcionális különbséget, másrészt az „udvartartás”-megnevezés hangsúlyozásával kapcsolatot teremt a kora újkori udvari kultúra és rendtartás instrukcióival, rendelkezéseivel, szokásjogi diskurzusával.

A 682 lap terjedelmű kiadványt Fehér János 70 lapos bevezető tanulmánya nyitja meg, ezt követi a napló szöveghű közlése a 89–233. lapig, majd a Fehér által készített *Teleki Mihály itinerárium (1674–1679)* folytatódik a következő 20 lapon.

Mindezen túl magának a naplónak a nyilvánosság elé kerülését is érdemes méltatni. Ahogy Fehér is beszámolt a tényről, Herepei János 1938-tól a Székely Nemzeti Múzeum élén állt, s ekkor bukkant rá az opusra, melyet *Teleki Mihály kővári kapitány postálkodási diáriumának* nevezett el. 1945-ben azonban a Múzeum csaknem kétharmadát Zalaegerszegre

⁷⁶ TRÓCSÁNYI 1972, 13–14.

⁷⁷ *Uo.*, 13.

⁷⁸ FEHÉR 2007, A kiadásról, a kötetről bővebben vö. GÁTI Magdolna, *Teleki Mihály udvartartási naplója 1673–1681*, ItK, 2012/3, 350–354.

menekítették, ahol a bombázások miatt eltűntnek vélte a kutató-nyilvánosság a kötetet. 1945 után tehát mostanáig pusztán azok az adatok álltak rendelkezésre, amelyeket a történész Herepei igazgatósága alatt a levéltárban jegyzetelt. Az *Adattár*-sorozatban végigkísérhető a fennmaradt források folyamatos közzététele.

A jelenkori kutatások közül Sziráki Szilvia 2010-es PhD-értekezését emelem ki *Nemzeti identitás és biblikus látásmód a XVII. század végi Erdélyben* címmel.⁷⁹ Dolgozatában az erdélyi vallási eszmei áramlatokkal foglalkozik, így elengedhetetlenül érint bizonyos politikai kérdéseket is, mint Teleki Mihály és a bujdosók kapcsolatát. A disszertációm szempontjait figyelmebe véve tanulságos lehet a következő levélrészlet, Sziráki 1674. április 28-án a bujdosók Teleki Mihálynak írott levelét citálja:

„Kegyelmed is, mint ez igaz ügynek egyik főkormányzója hasznos fáradozása után már sok ízben reménlvén, ma is nagy óhajással és kívánsággal várnók Istenünk kegyelmes áldásából az ő nagysága ugyan valóságos megsegítését. Kik fejenkint jó lélekkel írjuk, mindeddig is az mi kegyelmes urunk, méltóságos fejedelmünk igaz hűségében ingyenes és állhatatos lábbal jártunk és valameddig ő nagysága ez mi istenes igaz igyünket magáénak ismervén (...)”.⁸⁰ Sziráki úgy véli, hogy Teleki a bujdosók értelmezése szerint Istentől rendelt vezér, a „fővezér”, Apafi Mihály mellett és természetesen után. A szemlélet tekintetében számunka közömbös Teleki tényleges elgondolása saját szerepéről, csak úgy, mint a hatalom megszerzésére és megtartására irányuló, korrektnek éppen nem nevezhető politikai lépései”.⁸¹

Sziráki jelenkori kutatóként még mindig hasonlóképpen tekint Telekire, mint az „elődök”. Habár kijelenti, hogy közömbösnek tartja Teleki gondolatait saját cselekedeteinek jogosságát illetően, és a politikai lépései egyébként sem „korrektek”, azért mégis beidézi Telekitől azt a levélcitátumot, amelyben a főúr mintegy önreflexív módon nyilatkozik meg az ügyhöz való lelkiismereti hozzáállásáról. Teleki válaszevele a bujdosókhöz: „Látja Isten lelkemet halálommal, ha azzal meg orvosolódhatnék az dolog, kész volnék nemzetemhez, vallásomhoz való szeretetemnek jelét adnom, de az lehetetlenségen nem uralkodhatom, szolgálván, uram, fejedelmem parancsolatjátúl kell függönöm, várnom; ő nagysága is más nagy hatalmasság alá lévén vettetvén, onnét kell várni”.⁸²

E fejezet összegzéseképpen elmondható, hogy Teleki Mihály megítélése – úgy gondolom – túlzottan egyoldalú. A személyiséget önmagában, a közösségtől, annak céljaitól elkülönítve mutatta be a kutatók többsége. Teleki Mihály tevékenysége, az ehhez szükséges

⁷⁹ SZIRÁKI Szilvia, *Nemzeti identitás és biblikus látásmód a XVII. század végi Erdélyben*, 2010, [2013. 03. 10.]

⁸⁰ SZIRÁKI, *i. m.*, 182. 1664. augusztus 19. Szalárdi János Teleki Mihálynak

⁸¹ SZIRÁKI, *i. m.*, 183.

⁸² SZIRÁKI, *i. m.*, 1676. december Teleki Mihály a magyar hadaknak, 319–320.

„erénytani eszköztár” nem választható le azoktól a konkrét körülményektől, amelyekben cselekedett. Személyisége jellemvonásainak megítélése kapcsán teljes mértékben egyet értek Bethlen Miklóssal és ezért is választottam idézetét a disszertáció címéül: „Sokann hazudnak, es a mibe vetke nintsis rá foghják”.⁸³ Úgy gondolom, hogy a kutatónak is mérlegelnie kell azokat a körülményeket, amelyekben az adott személy cselekedett.

A disszertáció következő fejezetében Teleki Mihály kultúrpolitikai tevékenységével foglalkozom.

III. Teleki Mihály patrónusi tevékenysége (1673–1681)

Louis Althusser szerint az egyén a hétköznapi cselekedeteit több tekintetben rituálékban, differenciáltan végzi, így a társadalomban a különféle csoportokhoz való tartozása is szerepkörei függvényében alakul, hiszen élettörténetének adott pillanatában más-más referenciacsoporttal alakít ki szoros kötöttséget.⁸⁴

Ha egy nagyhatalmú, befolyással bíró személy patrónusként való cselekvését vizsgáljuk, akkor maga a mecenatúra kifejezés mint gyűjtőfogalom nemcsak az egyén tevékenységi körét illetően informálja a mindenkori közösséget, hanem a társadalomban betöltött pozícióját is kijelöli mind időbeli, mind térbeli metszetben. A Teleki által patronált alumnusi kör vizsgálatával megmutatható az a kommunikációs tér, amelyet a főúrnak alárendelt személyek vagy a vele szorosabb napi kapcsolatot létesítő egyének alkotnak. Az utóbbi megállapítás elsősorban arra vonatkozik, hogy valamilyen szükség- vagy kényszerhelyzet diktálta életkörülmény kapcsán kerültek Telekivel szorosabb kapcsolatba ezen személyek.

Jelen fejezetben a kultúrapártoló főúr személyi kapcsolatait állítom a középpontba. Azt kívánom feltérképezni, hogy Teleki ebben az intervallumban milyen társadalmi csoportokkal, személyekkel, intézményekkel alakíthatott ki szorosabb kapcsolatot. A társadalomnak mely tagjai lehettek neki alárendelve?

⁸³ Vö. 2. lábjegyzet

⁸⁴ „A szóban forgó egyén különbözőképpen viselkedik, ilyen vagy olyan viselkedésformákat sajátít el, és ezen felül részt vesz az ideologikus apparátusok bizonyos szabályozott gyakorlataiban, amelyektől „függenek” azok az eszmék, amelyeket tudatosan, szubjektumként szabadon választott.” Louis ALTHUSSER, *Ideológia és ideologikus államapparátusok = Testes könyv I.*, szerk. KISS-KOVÁCS-ODORICS, Szeged, JATE, 1996, 399.

A mecénás és alumnusai közötti kapcsolatépítés kontinuitásában teleologikus rendszerbe illeszthető bele, hiszen a patrónusi hatókör átmérőjétől függ, hogy az általa formálható kommunikációs tér komponensei a közjó (*bonum commune*) horizontját milyen irányban érintik. Szinkrón metszetben kivetítve egy bizonyos időintervallumra a mecénás tevékenységi köre jelentheti azt a kommunikációs teret, amelyben a különféle diskurzustípusok életre kelhetnek. A patrónus tevékenységi körében különféle célcsoportokkal létesít kapcsolatot.

Teleki mecénatúrája kapcsán irányadóak lehetnek főként Herepei Jánosnak a kutatásai, aki a már korábban is idézett tanulmányában Teleki udvari postálkodásának diáriumát veszi alapul, melyet a főúr az 1674–1679. közötti években vezetett. Nyilvánvaló, hogy Herepei kutatásai nem a dolgozat tárgyalt intervallumát érintik, megállapításai főként az 1670-es évekre vonatkoznak a *Postálkodási napló* adatai alapján. Viszont ez irányadó lehet az 1680-as évek vizsgálatában is, hiszen – mint a későbbiekben érzékelhető – az 1680-as években is szinte ugyanazokkal az emberekkel állt kapcsolatban Erdély generálisa. Mindemellett a már fentebb szintén említett Fehér János gondozásában kiadott kötet *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)* címmel szintén jelentős segítséget nyújt ahhoz, hogy Teleki udvaráról, patrónusi tevékenységéről, a főúri reprezentáció színtereiről képet alkothassunk.

Hatalmas kiterjedésű birtokain Herepei Teleki „szép iránti érzéké”-t hangsúlyozza.⁸⁵ A „falra írt képek festésével”, az „öltött hímzések”, különleges beszerzésével, a csiszárok, az ötvösök, a varrólegények, a muzsikások szerződtetésére különleges gondja volt. S egyéb udvarbeli személyzetére is odafigyelt.

A mindennapok egyszerűsége mellett a családi életben a gyermekeinek neveltetésére, lányainak férjhezmenetelére terjedt ki leginkább a figyelme. Bizonyítja ezt az 1675-ben egyik leányának Teleki Annának Apafi Miklóssal való kézfogója. „1675 augusztus 1-én «Mentek el az (fejedelem) Urunk s Asszonyunk eő Nag(yság)ok. – Mentek el eő Na(gysá)gokkal Beldi Pál, Bethlen Farkas, Baló (László) Ur[am], Gyulafi Urfi, Daczo Ja[n]os, Torma Istuan, Apafi Miklos, Tholdalaghi Andr(ás), János, Petki Janos, Pasko Christop, Lazar Imre Urék. Ittem Ghilanyine (Apafi Anna) Asszonyis. Mentek el Haller Pal és Janos Urék. Mentek el Kereszturi Ur[am], Köpeczi Mihály, Jo Mihály, Szoboszlai Janos, Decsei Istua[n], Peter Deak, Visi (?) S(igmon)d és Vajda Peter ur[am]ek.» Másnap »Mentek el Kapi Geörgy,

⁸⁵ TRÓCSÁNYI monográfiájában külön fejezetet szentel Teleki Mihály birtokszerzéseinek. „Az első nagyobb csoportba a szentpéter-i uradalom megszerzése, a Fogaras-vidéki, Fehér megyei, Kővár-vidéki, máramarosi birtokszerzések számítanak.” vö. TRÓCSÁNYI 1972, 300. S még számos birtokot, városi házat, telket, kertet mondhat magáénak, nem beszélve a tizedek megszerzéséről. Uő., 300–316.

Rhedei Ferencz, Csernel S(i)g(mon)d, Bancsi Adam, Csernel Palko és Csernell Janos Urek. Ment el Nalaczi Istuan Ur. Ment el Kun Gergely ne Asz(szo)nyom. Ment el Polyik Janos [Ur]am. Mentek el Hentes Andras és Csanadi Istuan [Ur]am ek. (Az utóbbi három Kolozsvárra.) Ment el Szenasi Andras [Ur]am. Ment el Szekely Samuel [Ur]am. Mentek el Ispan Ferencz, Kende Gabor, Keczer Menyhart, Szalai Pal, Rakoczi Ferencz Ur[amé]k és Török”.⁸⁶ Fehér János is megjegyzi kötete bevezető tanulmányában, hogy a Teleki-udvarban a kiházásítások nagy anyagi megterheléssel jártak: „Apaffi Miklósnet se a kiházásítás, se a jószágért adandó summa pénz dolgában, mivel én ötöt, vigyázzván a Fejedelem méltóságára, az én értékem felett házasítottam ki (...)”.⁸⁷ – vallja Teleki. De a lakodalmi előkészületekre még a kolozsvári asztalosmestert is felfogadta, hogy erre az alkalomra festett székeket készítsen.⁸⁸ Bethlen Miklós is *Önéletírásában* arról számol be, hogy 1689-ben Teleki „húsvétra vendégségbe hívá Heiszlert számos német urakkal, dámákkal Sorostélyra, engemet is feleségestől”.⁸⁹ Teleki tehát nagy gondot fordított a közéleti reprezentációra a későbbi évtizedekben is, hiszen Erdély akkori főurai közül szinte mindenkit meghívott, akik abban az időben a legmagasabb pozíciókat betöltötték.

A kutatás eddig a legtöbb adatot legidősebb fia nevelésének körülményeiről szerezte. Herepei Teleki Jankóról írt tanulmányában áttekinti Teleki fia taníttatását. Először a kolozsvári kollégiumba járatta, ahol S. Pataki István teológus professzor pártfogolta, majd az enyedi kollégiumban folytatta tanulmányait. Herepei megállapítja, hogy legidősebb fiát Teleki saját életpályájának folytatójául közéleti szereplésre szánta. Kiváló bizonyítékot jelentenek a 14 éves fia kezébe adott könyvei, melyek földrajzi, világtörténeti s hazai történelmi tárgyú könyvek voltak. „Historiam Buxornij, Orbem politicum Georg(gii) Hornij, Origines et occasus rer[um] ... Tran(silva) nor[um] Laurentij Toppeltini”.⁹⁰ Szellemi nevelésének további irányadója még az a tény, hogy a korábban Teleki-alumnus Kolozsvári István Angliát és Hollandiát megjárva Descartes követőjeként tért haza, s Jankó nevelője lett. Egy további adat szerint Teleki Absolon Dániel lengyelországi követet kéri, hogy a „danczkai vásárban” szerezzze meg Thuanus *Históriáját*. Egy három nap múlva kelt levélben már könyvjegyzéket olvashatunk a beszerzett darabokról:

„Poli Criteria Sacra in omnibus voluminibus in folio.

Historia Thuani in suis voluminibus.

⁸⁶ HERPEI 1971a, 21–22.

⁸⁷ FEHÉR 2007, idézi: Kendilónia Teleki LVt, 168/4^v.

⁸⁸ FEHÉR 2007, 53.

⁸⁹ BETHLEN MIKLÓS 1955, 395.

⁹⁰ HERPEI 1971b, 35.

S. Augustini opera omnia in folio.
Politia Ecclesiastica Voltij in tribus voluminibus.
Horhnbechii Practica Theologia in tribus voluminibus.
Therapeutica Sacra.
Anatome Concilij Tridentini Hejdegeri.
Ejusdem Historia Patriarcharum.
Burmanni Synopsis Theologiae in duobus voluminibus.
Salvianus de Providentia et Gubernatione DEi.
Interesse et Trutina Statuu[m] Europae in 12 At”.⁹¹

A fentebb említett kötetek Teleki korában, ezekben az esztendőkbén is a modern törekvésű értékek, szellemi áralmatok közé tartoztak. Burmann Ferenc (Franciscus Burmannus) és Heidegger János Henrik (Johannes Henricus Heidegger) Coccejus követője. De a Teleki körül megfordult közéleti személyiségekkel való szorosabb kapcsolattartása is árulkodik e szellemi atmoszféráról. Kovásznai Péter, Csengeri István, S. Pataki István, Dézsi Márton, Csernátóni Pál, Horti István mind a Hollandiát és Angliát bejárt, Descartes- és Coccejus-követők közé sorolandók.

Teleki Mihály patrónusi tevékenysége az egyik legszerteágazóbb, s legkörültekintőbb gondosságot mutatja. Az egyházközségek támogatását elsőrendű feladatának tartotta. A marosvásárhelyi egyházközséget a geryeszegi birtokán vetett majorságbeli búzájának dézsmájával, a székelyudvarhelyi református kollégiumot a sorostélyi majorság búzadézsmájának felével patronálta. A Sárospatakról menekült, Gyulafehérváron letelepített kollégium is részesült adományából.⁹²

Számtalan Teleki-alumnus járta meg Anglia és Belgium egyetemeit. Bod Péter a *Magyar Athenas* Ajánlásbeli megfogalmazásából is érzékelhető e széleskörű tevékenység: „A’ Nagy TELEKI MIHÁLY Urról ,a’ kin abban az időben mint valami sarkon ugy fordultanak-meg az Erdélyi dolgok, hallottam Én azt a’ régi emberektől s’ még a’ maga édes Fiától-is, hogy nem tartotta kisebb, söt nagyobb ditsőségének mikor Dési Mártonnal az Enyedi, Pataki Istvánnal a’ Kolosvári professorokkal, az akkori időben Apostóli emberekkel,

⁹¹ *Uo.*, 36. A diáriumban felsorolt szerzők közül Polus Reginald (1500-1558) a mérsékelt egyházi felfogású canterburyi érsek, Thuanus Jakab Ágoston (Jacobus Augustus Thuanus) (1553-1617), francia államférfi korának világtörténetét örökítette meg, Szent Ágoston (Augustinus) ismert egyházatyja és bölcselelő, Hoornbeck János (Johannes Hornbeckius) (1617-1666) utrechti és leydai, Heidegger János Henrik (Johannes Henricus Heidegger) (1663-1698) heidelbergi és zürichi, Burmann Ferenc (Franciscus Burmannus) (1628-1679) utrechti professzor, Salvianus (400-485) főként kora erkölcsi romlottságát ostorozó egyházi író.

⁹² *Uo.*, 25-27.

's más szép tudományú Kristus szolgálta társalkodhatott, mintha fejedelmi embereknek gyölekezetekben és társalkodásokban lett volna. Betsülötte még a' külső Országi tudós embereket-is, kikről mint élő kutfejekből a' Tudomány ki-áradott a' mi Hazánkra-is. Innen völt az hogy azokban ajándékjaival-is jó indulatot kívánt gerjeszteni a' Magyar Tanulókhöz, mint tselekedett Leusden Jánossal a' Trajectumi fényes Akadémia nagy híri Professorával (Cartesius követőjével), a' kinek tanítására a' két Hazából feles számmal mennek vala az ifjak, kinek-is egy drága arannyas ezüst Pohárt küldött, mellyért az Ur-is egy könyvnek ajánlásával meg-tiszteltetett Leusdentől. Erdélyben-is hogy a' Tudományt el-bövithetné mint Salamon Jeru'sálemben az ezüstöt, tizen-nyóltz esztendőknék el-folyások alatt, tizen-nyóltz tanuló ifjakot küldött-el a' Belgyiomi és Angliai Oskolákba, látás hallás tanulás kedvéért, meg anyi ezer forintokból álló úti költséggel készitvén-fel őket".⁹³ Ismeretes, hogy Telekinek többféle betegsége volt, ezekről csaknem minden levelében beszámol Bornemisza Annának. A különféle „nyavaják”, kenőcsök, gyógymódok így például Telekinél a súly kezelése elsőrendű feladat volt. Pósta Béla *Teleki Mihály temetkezése* című kötetének *Teleki Mihály sírja* című írásában is megjegyzi, hogy a zernyesti csatában arcát, koponyáját többoldalról összekaszabolták, olyannyira, hogy az azonosításkor szinte felismerhetetlen volt a holttest. Thököly a csatát követően elrendelte, hogy Komáromi János, Teleki titkára kutassa fel holttestét, amelynek beazonosítása is „betegségének volt köszönhető”, hiszen a súly miatt kihullottak a fogai.⁹⁴ Így Telekinek nagy szüksége volt a jó orvosokra is, akiket külföldi tanulmányaik során is patronált. 1681. júliusában született egy reverzális Fejérvári István tollából: „Az méltóságos úrnak, Tekintetes és Nemzetes Teleki Mihály uramnak ő kegyelmének költségével jóakarattyaiból fel küldetvén az Belgiumi Académiákban az Medicinának tanulására;”⁹⁵

Herepei összeszámolta a disputáló deákok külföldön nyomtatott, Telekinek ajánlott szövegeit, s tizennégy diák tartozik még a Teleki–alumnusok közé. Enyedi János, Nagyari József, ifj. Köleséri Sámuel, Czeglédi Pál, Fejérvári István, Fűsi Lőrinc, Csepregi Turkovics Mihály, Nánási Mihály, Zabanius János, Batai György, további patronált személyek még a „felső országi akadémiákra” Kis-Komáromi István és Gidófalvi (Gálgyor) Balázs.⁹⁶

De alumnusai között tarthatjuk még számon a református eklézsia lelkipásztorait, későbbi püspökeit is: Horti István lelkipásztort, később püspököt, Topheus Mihályt, a

⁹³ HEREPEI 1971a, idézi BOD Péter *Magyar Athenas Ajánlás-részletét, Uo.*, 22-23.

⁹⁴ *Teleki Mihály Temetkezése* 1913, 16.

⁹⁵ FEHÉR 2007, 51.

⁹⁶ HEREPEI 1971a, 23.

fejedelem udvari papját, a későbbi püspököt, Keresztúri Pált, a szentpéteri kántort, Décsei György kölcsei, majd uzdiszentpéteri prédikátort.⁹⁷

A kollégiumok, az egyházközségek, a külföldön tanuló diákok támogatásán túl meg kell említeni még a szűkebb értelemben vett irodalomtámogató tevékenységét is. Medgyesi Pál *Praxis Pietatis*ának 1677. évi kolozsvári kiadásából a felvidéki menekült bujdosók számára nagyobb mennyiséget vásárolt. Továbbá megállapítható, hogy Tótfalusi Kis Miklós „hazahívásában” is kulcsszerepet töltött be. Tótfalusi írja *Mentségében*: „Annál inkább reá kellett pedig vennem magamat a hazajövetelre, hogy nemcsak hívtanak sok jóakaróim, hanem lejövetelemre küldött pénzekkel is édesgettek az erdélyiek, mely dolog így volt: Mikor a Zsoltáromat meglátta boldogemlékezetű úr, Teleki Mihály Fogarasban, az ország gyűlésében, az urak közé sietvén és mutogatván s dicsekedvén, mondotta: Urak, haza kellene ám ezt az embert hozatni, de arra pénz kell. No, ki mit ad? És akkor, aki mit ígért, feljegyezvén, azután fel is küldték közel kétszáz aranyig”.⁹⁸

Az 1670-es években Teleki patrónusi tevékenységéről megállapítható, hogy szerteágazó területeken képviseltette magát, mind a politika, mind az egyházak, egyházközségek életében, a tudomány, a művelődés területein. Mindemellett a közéleti reprezentáció egyaránt jelen volt a privátum szférájában is családi eseményekkor, ünnepekkor, például házasságkötés vagy húsvét alkalmával.

IV. 1. „Teleki azért külsőképpen azt tétetvén (...)”: Szándékok és beszédmódok Cserei Mihály *Históriájában*

„Valaki hát olvasod ez írást jövendőben,
Kitanolhadd, miképpen praktikált Erdélyben
Az öreg Teleki Mihály, s mint keverte bűzben
A jó hazafiait, s ejtette veszélyben”.⁹⁹

Shakespeare *Coriolanus* című drámájának Stanley Fish adta először a beszédaktus-dráma nevet.¹⁰⁰ Majd megjegyzi: „ha az elmélet elemzése mellett odatesszük a dráma egyes

⁹⁷ *Uo.*, 23–24.

⁹⁸ CSEREI 1983, 115–116.

⁹⁹ *A kuruc küzdelmek ...*, 14. jegyzetben, CSEREI Mihály: *Magyar Históriájának bevezető verse*, 682., 4. str.

¹⁰⁰ „arról szól, amiről az elmélet, bizonyos konvencionális tevékenységek végrehajtása vagy épp végrehajtásuk visszautasítása esetén a végrehajtó magára vállal vagy elkerül. Sőt, láttuk, hogy a szereplők éppen ezeket a

jeleneteit: azok a kérdések, amelyeket a dráma föltesz és amelyeket megválaszol – mit tartalmaz egy kérés? Mit tesz valaki, amikor üdvözöl? Mi teszi lehetővé, hogy valaki száműzzön? –, éppen azok a kérdések, amelyeket az elmélet is görget”.¹⁰¹

A disszertációnak ez a fejezete Stanley Fish *Coriolanusra* vonatkozó kérdéseire hasonlóan Cserei Mihály közismert írásában, a *História* egyik passzusának elemzésében teszi fel az Austin-féle beszédaktus-elméletre vonatkozó kérdéseket. Azért tartom fontosnak a disszertáció ezen fejezetét, mert habár sokan, sokat szoltak a beszédaktusok elméletéről, annál kevesebb a gyakorlati elemzés.

Az elmélet segítségével kívánom megmutatni, hogy Teleki Mihály hogyan képes felismerni akarat-megnyilvánulásokat. Hogyan viselkedik Teleki az érdekek sűrű, szövevényes hálózatában? Mivel a beszédaktus-elmélet képes mondatról-mondatra az intencionált közlések kimutatására, értelemszerű számomra ennek austin-i alkalmazása.

A következőkben a *História* vonatkozó részét idézem, majd az Austin-i beszédaktus-elmélet főbb mozzanatait, jellegzetességeit mutatom be.

Bár Cserei történeti visszaemlékezését 1709–1712 között írta, a dolgozatban olvasott írások kronológiáját tekintve jelen dialógus, az 1670-es évek egyik jelentős eseményét dolgozza fel, a Bánffy Dénes elleni összeesküvés egyik mozzanatát. Történetesen azt az esetet, amikor Erdély politikusa, Apafi Mihály generálisa, Teleki Mihály látogatást tesz a háromszéki főkirálybírónál, később tanácsúrnál, Béldi Pálnál, azzal a céllal, hogy – Cserei elmondása szerint – subscribálja a Bánffy Dénes elleni ligát. Eközben Béldi Pálné Vitéz Zsuzsanna a kulcslyukon leskelődve látja, hogy Teleki Mihály férje előtt térdre borul, kezét a szívére téve esküszik. Majd az asszony berohan a szobába, s könyörög férjének, hogy el ne higgye, bármit is mondjon Teleki. „Megijedvén az asszony, kiáltani kezde: »Uram, szerelmes uram, szívem uram, ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal, s elveszt tégedet is.« Amazok odabe conturbálódván, felkel Béldi Pál, megnyitván az ajtót, mondja a feleségének; »Eredj dolgozdra, ha asszony vagy«; amaz pedig inkább kezde könyörögni: »Szívem uram, a hatalmas Istenért, ne higgy ennek a gonosz embernek: mert hallám én, hogy Bánfi Dénes ellen akar most ingerleni; de ha azt elteheti általad láb alól, bizony tégedet is elfogyat. Vajh, ki jól ismerem én Teleki Mihályt; ne hidd, akár mint esküdjék, mert nincs nála jó lelkiismeret; itt vagyok, ha megölsz is, lássad nem jóvalom dolgozotokat.« Teleki Mihály elszégyellvén magát, nagy haraggal mondá: »Ha az én feleségem ezt cselekedné velem,

feltételeket és kötelezettségeket vitatják meg, mintha csak régvolt oxfordi vagy «mindennapi nyelv»-filozófiai szemináriumot látnánk.“ vö. Stanley FISH, *Bánjunk-e Searle-mentén Austin mondvacsinált dolgaival?*, Helikon. 1983/2., 185.

¹⁰¹ *Uo.*, 186.

kiverném a szemét is az agyából; mikor valaki az én megmaradásomra nekem jó dolgot mondana, megköszönném inkább neki, mintsem ezeket engedném meg, hogy a feleségem rajta elkövetné. « (...) addig esküvék Teleki Mihály, lecsalá lábáról a nagy okos embert, és subscribáltatá vele a ligát”.¹⁰²

Az eset kapcsán a kortárs elbeszélések közül a 17–18. században főként két történetmondás híresült el: egyrészt a fentebb idézett Cserei-szövegrész, másrészt Bethlen Miklós által az *Önéletírásában* tárgyalt passzus. Ezt követően elkezdődtek a Bánffy-kivégzés körül kialakult mítosz cselekményvázának rekonstrukciójára tett kísérletek.

Úgy vélem, hogy a magyar Machiavelli sátáni figuráját megrajzoló Teleki-kép színrevitelében, a köztudatba ilyen formájú beépülésében elsősorban a Cserei-ábrázolásmód, valamint a közösségi költészet paszkvillusai lehetnek a felelősek.

Ehhez kapcsolható – habár közvetett módon Tóth Zsombor egyik nagyszabású tanulmánya *Usus doctrinae: Cserei Mihály Praxis pietatis olvasata = Esettanulmány*, melyben a Cserei-élettörténeti narratíva kultúranropológiai és mikrotörténeti megközelítését végzi el.¹⁰³ Tóth Arnold van Gennep módszerét, a liminalitás elméletét alkalmazza a Cserei-élettörténet szakaszainak megrajzolására, a lelki üdvtörténetet szem előtt tartva. A tanulmány az atyai nevelés puritán szigorának kiemelten fontos szerepet szán, amelyre maga a történetíró is reflektál a *Históriában*. Nem feladata a tanulmánynak megállapítani, hogy milyen életrészekben írhatta Cserei a *Históriát*, másképpen szólva, hogy a cselekményesítés módját, milyen egyéni élettörténeti előzmények befolyásolhatták. Mindenesetre megjegyzendő, hogy a historiográfiailag is elhíresült Cserei ihlette Teleki-képért ezek az egyéni sérelmek, ha nem is közvetlenül, – de jócskán hozzájárulhattak.¹⁰⁴

Már korábban, a kutatástörténeti áttekintésben is utalt rá a dolgozat, hogy a korszakok Teleki-ábrázolására jellemző volt a bipolaritás. Nyilván ez egyéni, intézményi és politikai érdekektől is függött.

¹⁰² CSEREI 1983, 116–117.

¹⁰³ Tóth Cserei-olvasatában messzemenő eredményekkel alkalmazza Arnold van Gennep liminalitás-elméletét, az átmenet (iség) (passage) antropológiai terminusát. Mindezt a puritánus teológiában kontextualizálja a desperation-toposz (vallásos kétségbeesés) kapcsán. vö. TÓTH Zsombor, *Usus doctrinae: Cserei Mihály praxis pietatis olvasata: Esettanulmány, Medgyesi Pál Redivivus = Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYŐRI L. János, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008, 205.

¹⁰⁴ TÓTH, *i. m.*, 208. Tóth a Cserei-bejegyzések írásantropológiai kérdéseivel foglalkozik, amelyben nemcsak a margináliákat, hanem a grafikus aláhúzásokat is vizsgálja, melyeknek az utilitas elvén alapuló praktikus funkciót tulajdonít. A Cserei János bebörtönzésének időszakában a család többszöri keserves könnyhullatások között olvasta Szenczi Molnár Albert kötetét: *Discursus de summo bono* címmel. A kötetben a család minden tagja vésett margináliákat. Ezek kapcsán Tóth megjegyzi: „A könyv olvasását mindhárman a családot ért csapás, az apa igazságtalan börtönbüntetésének kontextusában végzik.”

Cserei Mihály kegyetlen élce családi-személyes okaira vezethető vissza.¹⁰⁵ Cserei szinte az „ördögi parkticá”¹⁰⁶-jú Teleki Mihály kezébe adja a hóhéri bárdot. Ez érthető is lenne, ha figyelembe vennénk azt a körülményt, hogy a történeti elbeszélésben a Teleki-képet nagymértékben árnyalja Cserei apjának, Cserei János (1640–1712) fogarasi kapitánynak a csaknem nyolc esztendeig tartó áristomba záratása 1678-ban a Béldi-féle összeesküvésben való részvétel gyanúja miatt. „Azt fogák az atyámra, hogy Béldi Pállal correspondált, melyet e mai napig is, amikor most azért, ha úgy lett volna is, senkitől nem félne, erős átkozódással tagad (...)”.¹⁰⁷ Cserei nézőpontjában a Béldi-féle összeesküvés is Teleki Mihály kezdeményezésére történt.¹⁰⁸ De a disszertációmban nem tűztem ki célul a történetírói nézőpont behatóbb tanulmányzását, habár Teleki apródjaként lehetősége volt közelebről is szemlélni ura politikai praxisát. A történetírókat, s később a történészeket leginkább az foglalkoztatta: Mekkora szerepet játszott ebben az ügyben Teleki Mihály? Mennyiben volt lehetséges az, hogy az erdélyi főurak összefogtak és kivégeztették Erdély egyik legnagyobb hatalmú főurát, Bánffy Dénest?

Erdély történetében ez az esemény már csaknem legendává érett. Deák Farkas az Uzoni Béldi Pál életét tárgyaló írásában az erdélyi főurak ezen tettétől datálja „Erdély végenyészetének kezdetét”.¹⁰⁹ Bánffy halálát követően olyan közhangulat kezdett kialakulni, amely az erdélyi főúr sarjadékainak messzemenő megbecsülésével és magas kitüntetésével igyekezett Erdély „lelkifurdalását” enyhíteni.¹¹⁰

A Deák-citátum Apafi uralkodásának időbeli *intervallumát* a siralom és a kivégzések időszakának tekinti. Haller Gábor, Bánffy Dénes, Kapi György, Lázár István halála, valamint Béldi Pál, Bethlen Miklós, Barcsai Mihály, Rozsnyai Dávid fogsága¹¹¹ olyan történetmondói

¹⁰⁵ Sziráki Szilvia már korábban említett disszertációjának egyik fejezete: *A protestáns történelemszemlélet Cserei Mihály Históriajában*. Csereinek mint narrátornak a nézőpontját elemzi. 186–200.

¹⁰⁶ *Uo.*, 507.

¹⁰⁷ *Uo.*, 534.

¹⁰⁸ *Uo.*, 504. „Teleki Mihály azért minden practicáját arra kezdé fordítani, hogy Béldi Pált is eltehesse láb alól”.

¹⁰⁹ „Az erdélyi politikai élet gordiusi csomója ezen 1674-ik évben vágatott szét, midőn az ország egyik legnemesebb, legbüszkébb s leggazdagabb főurát a többi úr üldözni kezdte, vadászatot tartott rá, elfogta és fejét vétette. A törvény rendes útja mellőztetett, a közigazgatás rendes organumai sem használtattak fel, sőt még a fejedelmi hatalmi szó sem vétetett igénybe (...). DEÁK Farkas, *Uzoni Béldi Pál 1621–1679*. (Magyar Történeti Életrajzok) Bp., Franklin Társulat, 1887. 43.

[vö. <http://www.mek.oszk.hu/05600/05699/html/index.htm>, 2009.09.01.]

¹¹⁰ Deák Farkas szerint a nép Bornemisza Anna fejedelemszónynak felmentést adott az eset alól, hiszen ha ő tudott volna róla, nem történik meg a Bánffy-kivégzés. A mítoszszövés ezen a szálon is megindult. Egy ifjú lovagot küldött Bornemisza Anna először, aki száguldó paripán vágatott a Bethlen-vár felé, de fátuma szerint elkésett, majd egy második ifjú lovag fekete bársonyt vitt a holttest begöngyölésére. vö. DEÁK, *i. m.*, 56.

¹¹¹ *Uo.*, 44.

attitűdöt indítottak el, melyeknek beszédmódja még a Gergely Sámuel értekezésében is visszhangzik.¹¹²

Bethlen Miklós *Önéletírása* egyértelműen Telekit nevezi meg a Bánffy elleni vádpontok megfogalmazásának véghezvivőjeként, amely cselekményben ő mintegy közvetítő szerepet játszott: „énvelem concipiáltatának praefatiót a propositióknak”.¹¹³ A *Históriában* és a Bethlen Miklós *Önéletírása* megrajzolt képében a liga együttesen fogalmazott vádjai Teleki factiójának tulajdonítják a Bánffy-kivégzést. Ám mintegy öngazolásként, önmaga apológiájaként és az elmúlt sérelmek bosszújaként tárja a nyilvánosság elé a *História* és az *Önéletírás* narrátora – vélekedik erről a Trócsányi-monográfia.¹¹⁴ De, mint, ahogy korábban Bethlen Miklós levelezésében láttuk, más hangnemben és más stílusban is írt Telekiről. Trócsányi elsősorban amellel érvel, hogy Telekinek pusztán másodlagos szerepe lehetett ebben, azt a tényt is figyelembe véve, hogy Teleki az események alatt az algyógyi fürdőhelyen tartózkodott Kapy Györggyel, Rhédei Ferencsel és Naláczival együtt.¹¹⁵ Mindezek mellett azonban úgy vélem, hogy Bethlen Miklós Teleki-ábrázolása sokkal árnyaltabb. Kevésbé kiélezett az erdélyi főúr megítélése kapcsán. A Bánffy-ellenes liga alakulását más narratívában jeleníti meg. Bethlen Miklós Teleki Mihály halálát, a zernyesti csatát követően is részvétellel nyilatkozik meg: „Nékem ugyan bizony, és amint az utána lett dolgok bizonyították, az országnak is jobb lett volna élete mint halála (...)”.¹¹⁶

R. Várkonyi Ágnes nem pusztán a személyi ellentéteket véli egyedüli oknak az ellenségeskedésre, hanem tágabb miliőbe, az európai politika kontextusába helyezi el a Bánffy-kivégzést.¹¹⁷ A történetírói/mondói narratívák tehát meglehetősen heterogén, színes spektrumú képet mutatnak az 1674-ben bekövetkezett tragédia white-i értelemben vett „cselekményesítésének” *metódusaira*.¹¹⁸

Cserei Mihály *Históriájának* a Bánffy-kivégzés előkészítését megjelenítő passzusában a történetmondó dialogikusan viszi színre Teleki Mihály fakcióját. A párbeszéd központi

¹¹² GERGELY Sámuel, *Adatok Bánffy Dénes tragédiájához*, Erdélyi Múzeum, 1912, 281–288.
http://epa.oszk.hu/00900/00979/00206/pdf/1912_29_04_281-288.pdf 2009.09.01.

¹¹³ BETHLEN Miklós 1955, 255.

¹¹⁴ TRÓCSÁNYI 1972, 158.

¹¹⁵ *Uo.*

¹¹⁶ *Uo.*, 400.

¹¹⁷ R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdélyi változások: Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711.*, Bp., Magvető, 1984, 146–147.

¹¹⁸ Vö. Hayden WHITE, *A történelem terhe*, Bp., Osiris, 1997 (Horror metaphysicae). Az 1670-es években, a *Históriát* megelőzően ez a kép a nagyhatalmú főúrról árnyaltabbnak tűnik, figyelembe véve például a Thaly által közzétett históriás énekének retorikáját a Bánffy kivégzéséről. vö. „Dienes tihája,/Meghitt jó pajtása/Sógor Teleki Mihály!/Mi lelt, hogy elbúttál, Magadnak maradtál –/ Pajtársodnak melléje állj./Erdélyi urakkal/Haza fiaival/Nosza, mostan szemben szállj!”. THALY Kálmán, *Egykorú históriás ének Bánffy Dénes veszedelméről*, Századok, 1871/10. Tárca.

jelenete Teleki Mihály térdre borulásakor az eskü eseménye. Maga az esküvés a kimondásban úgy vélem, hogy előhívja a korabeli jogi-szokásjogi diskurzusokat a vallási és jogi rendelkezések frazeológiáját, szóhasználatát és gesztusrendszerét is.

Arra vagyok kíváncsi, hogy az eskü eseményében milyen hivatkozási keret az, amire a főúr úgy esküdhet, hogy az legitimációs alapul szolgáljon igazmondásának, jószándékának hihetővé tételére. Kimutatható-e Teleki Mihály megszólalásában a hamis, a színlelt megnyilatkozás? A beszédmódváltásoknak milyen szerepük van a manipulatív kijelentésekben? A továbbiakban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

2. Íratlan szabályok írott megnyilatkozásokban – A szokásjog és a hatalmi szó érvényesítése

Az interpretálás egyrészt John L. Austin *Tetten ért szavak* c. kötetének XII előadására épít.¹¹⁹ Másrészt kitüntetett pozíciót szán az esküvés közben elmondott szavak korabeli szokásjogi diskurzust megidéző szerepének. A beszédaktus-elmélet számos kidolgozása mellett Austin A1-től Γ2-ig lefektetett szabályrendszerében látja jelen dolgozat azt a kommunikációs sémát, amelyet összeegyeztethetőnek tart a jogi rendelkezések szabályaival. Elméleti síkon ugyanis mindkét megközelítés a „kell” viselkedési kódexét írja elő. A jogi rendelkezések is magatartásmodellek cenzúráját végzik, ennek következtében kihágások, szabálysértések normalizálására tesznek kísérletet.

Teleki Mihály–Béldi Pál–Béldiné Vitéz Zsuzsanna kommunikációs helyzete meglehetősen összetett a beszélői propozíciókat, valamint a beszélői pozíciók váltását tekintve. Habár a *História* egészéhez képest maga a szöveg néhány lapnyi terjedelmű csupán, a dialógus is csak három-négy passzust ölel fel, annál nagyobb jelentősége van a 17. századi szimuláció-disszimuláció eljárásainak a vizsgálati, módszertani távlataiban, hiszen tüzetesebben áttekinthető.

A következőkben J. L. Austin a *Tetten ért szavak* című kötetének elméleti szabályainak ismertetését lábjegyzetben idézzük, amire azért van szükség, mert lényeges hivatkozási alapnak számít a későbbi megnyilatkozások vizsgálatában.¹²⁰

¹¹⁹ Az előadásokat Austin 1955-ben a Harvard Egyetemen tartotta. 1952–1954-ig oxfordi egyetemen „*Szavak és tettek*” címmel hirdette meg előadásait. vö. AUSTIN 1990.

¹²⁰ (A1) Léteznie kell egy hagyományosan elfogadott, konvencionális hatású eljárásnak, melynek során bizonyos személyeknek adott körülmények között meghatározott szavakat kell kimondaniuk, továbbá:

(A2) az adott esetben az érintett személyeknek és körülményeknek meg kell felelniük az adott helyzetekben megkívánt eljárás kívánalmainak.

(B1) Ezt az eljárást minden résztvevőnek helyesen és

Austin szerint egy konvencionális hatású eljárásban a megszólaló alanyoknak „meghatározott szavakat kell kimondaniuk”, „meg kell felelniük” bizonyos kívánalmaknak és „végre kell hajtani”-uk ezt az eljárást maradéktalanul. Úgy vélem, hogy létezik tehát egy látens nyugvó konvenciórendszer, amely a beszédcselekvés folyamatában meghatározott nyelvi-fizikális megnyilatkozási módokat ír elő.

Kitekintve az irodalmi szövegek rendkívül heterogén összetételére, rögtön szembetűnhet, hogy bizonyos műfajok is lefektetnek ezen íratlan normákon nyugvó, „kell” világába vezető konvenciórendszert. Csak néhány releváns példát említve: a fejedelemtükör, a traktátusirodalom alfajai a dialógusok, a levelek, sőt ide sorolandók a különféle udvari rendtartások is, a konvencióskönyvek, valamint a jogi szabályozás szokásjogon alapuló artikulusai is ezt a célt szolgálják. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy ezen szabályok alkotói már maguk is egyfajta konvenciórendszer részesei. Írott szabályokról van szó, de a köztudatban a *becsületkódex*, az *erénykatalógus*, a *szokás(jog)* megnevezéseivel élnek. S a *vir illustris* embereszmény-toposza is ebben a vonatkozásban él a nyilvánosság színterein. Amikor a becsületkódex előtérbe kerül, erénytani, morálteológiai megfontolások bújnak meg a „kell világának” felszíne alatt. Adott kommunikációs közegben, különféle megnyilatkozási terekben ehhez a társadalom szülte konvenciórendszerhez kell igazodni, amelyek íratlan megnyilatkozási normákat vesznek alapul.

A 16–17. századi Magyarországon létezett az íratlan szabályokat is egybefoglaló szövegkorpusz, amelyre hivatkozni tudtak, mert az addigi szokást, társadalmi gyakorlatot rögzítette. Werbőczy István munkája, az 1517-ben nyomtatott *Tripartitum* foglalja el ezt a kiváltságos helyet a műfajok világában. Olyan opusról van szó, amely szokásjogot rögzít, de soha nem emelkedett törvényerőre, kivéve Erdélyben, 1691-ben. A Bevezetés 10. szakaszában Werbőczy arról elmélkedik, hogy „Mi a szokás? És mik szükségesek a szokás megerősítésére? (...) a szokás a gyakorlat által megállapított jog, mely törvényül szolgál, midőn nincs törvény. Nem tesz pedig különbséget, hogy a szokásjog írásba van-e foglalva, vagy csak a közfölfogásban nyilvánul, mivelhogy a törvény is a közfölfogás folyománya. Ha továbbá a törvény is a közfölfogásból ered, törvény lesz mindaz, a mi a közfölfogásban gyökerezik, csakhogy a vallással megegyező, a jogrenddel összhangzó és s közjólétre üdvös legyen. Szokásnak pedig azért mondatik, mivel a szokásos cselekvényekben, és emberek

(B2) maradéktalanul végre kell hajtania.

(Γ1) Amennyiben, amint az gyakran előfordul, az eljárást végrehajtó személyeknek bizonyos gondolatokat vagy érzéseket tulajdonítanak, vagy a résztvevőktől meghatározott magatartásformákat várnak el, akkor az eljárás szereplőinek és felhasználóinak valóban gondolniuk, illetve érezniük kell az említett gondolatokat, illetve érzéseket, és a megfelelő magatartásra is hajlandóságot kell mutatniuk, továbbá

(Γ2) később ténylegesen így is kell viselkedniük. Vö. AUSTIN 1990, 40.

gyakorlatának, mivel az általános gyakorlatban nyilvánul”.¹²¹ I. Apafi Mihály 1682. július 24-én kiadott udvari rendtartása is hivatkozik egy helyen a *Hármaskönyvre*. Ez a tény azért mérvadó, mivel a fejedelem erénytani alapokon nyugvó fejtegetésekkel szövi át a radnóti udvari kormányzatra vonatkozó előírásait. „Tekintetes emlékezetben forgott eleitől fogván minden rendek és dolgok viselésinek is alkalmatosságában amaz közönséges beszéd: *Ordo est anima rerum et disciplina moderatrix virtutum* [a rend a lelke mindennek és a fegyelem az erények irányítója], melyeknek emlékezetes voltát mi is, méltóságos hivatalunk szerint, udvarunk igazgatásában tündököltetni és az kik által illik dicséretesen terjedni s terjeszteni illendő dolognak itélvén. Ez alább következő punctumokban tetszett kirajzoltatnunk”.¹²² Az udvari rendtartás, miközben a hopmesterek, a szekretáriusok, a gyalogkapitányok, a pohárnokok, a komornyikok, a lovász-és a konyhamesterek kötelességeit veszi számba, s bárminemű vétség elkövetése esetén az éppen érvényben lévő jogrend alapján kirója a büntetést, a *Tripartitumra* hivatkozik, arra a műre, amely még 1682-ben nem volt törvényerejű Erdélyben sem. Ugyanakkor Apafi saját maga bízott meg egy 12 tagú testületet az addigi artikulusok összeírásával (*Compilatae Constitutiones*, 1669, gyulafehérvári országgyűlés), s az udvari rendtartásban mégsem a bevett törvényre, hanem a szokásjogra hivatkozik. A *Tripartitum* ugyanis a közfelfogás szintjén erősebbnek mutatkozott a *Compilataenál*. Vélhetően azért, mert a szokásjogon alapult, évszázados köz- és magánjogi rendszert fektetett le, olyat, amely addig a köztudatban a szóbeliség szintjén uralkodott. A *Tripartitum* nem egyszerű törvénytár, hanem a természetjogra, a polgári jogra, a nemzetközi jogra vonatkozó fejtegetései révén erkölcsi tudástár is. II. Czím. „A jog pedig, a mi föladatunk szempontjából tekintve annyit jelent, mint helyes és az igazsággal megegyező jó dolog. (...) hazai jogszabályainkat értjük alatta, legyenek azok akár irottak, akár nem irottak. (...) 1.§. Ezért a jog általános nevezet; a törvény pedig a jognak a faja. Mert minden jog törvényekből és szokásokból, azaz irott és nem irott jogból áll. Tullius meghatározása szerint: a jog a jónak és méltányosnak a mestersége vagy tudománya (...)”.¹²³ A bevett gyakorlaton alapuló tudástár az igazságot is paragrafusban fekteti le: 1. §. Az igazság továbbá azon helyes magaviselet, mely mindenkinek megadja megillető méltóságát; Istennek a vallásos hódolatot, szülőknek az engedelmisséget, főbbeknek a tiszteletet, hasonlóknak az egyetértést, kisebbeknek a jóakaró

¹²¹ WERBŐCZY 1990, 42–43.

¹²² KOLTAI 2001, 119.

¹²³ WERBŐCZY 1990, 28–29.

fenyítéket, önmagának az erkölcsi tisztaságot, szegényeknek és nyomorultaknak a tevékeny részvétet”.¹²⁴

A közfelfogásban egyfajta igazság vezérelte gyakorlati tudásról van szó, amely a szóbeliség szintjén működik, s írásba fektet egy orális etikai kódexet. E szokásjogon alapuló közfelfogás-elv normarendszerén belül különféle megnyilatkozási helyzetekben egyfajta diszkurzív keret jön létre, amelyben különféle regiszterek (etikai-politikai-teológiai) keverednek.

3. Hatalom és szokásjog – a dialógus elemzése

A továbbiakban azt szükséges bemutatni, hogyan működik a szokásjogú elv a hatalom diskurzusában. Hogyan képes a szokásjog illetve a *Compilatae constitutiones* játéktere párbeszédbe lépni más íratlan, de nem hatalmi diskurzusban lévő játéktérrel? Mivel a fejezet elején már idéztem a teljes dialógust, ezért inentől kezdve csak visszautalok rá.

Ebben a kommunikációs helyzetben a párbeszédnek több fázisát kell elkülöníteni. Az első talán a legkézenfekvőbb Teleki Mihály és Béli Pál között zajlik le. Mindeközben viszont számolni kell még egy résztvevővel is, a kulcslyukon leskelődő Béli Vitéz Zsuzsannával, aki közvetett módon mégiscsak részese e társalgásnak.¹²⁵

Az austinai doktrínák alapján Teleki Mihály megnyilatkozásában adott egy explicit performatívummal kifejezett illokúciós aktus: „Esküszöm (...), hogy én, uram, kegyelmednek igaz, tökéletes barátja és szolgája vagyok.” Az esküvés cselekvésében a párbeszéd ezen szakaszának a cselekvője arra esküszik, hogy ő a címzettnek igaz, tökéletes szolgája és barátja. Austin ezt a performatívumot két igei kategóriába is besorolja, egyrészt az elkötelezők közé, amelyben az elkötelezőnek az adja a létjogosultságát, hogy a beszélőt egy bizonyos cselekvés mellett kötelezze el. Így egy csoportba kerül a szándékol, ígér, kiáll, fogad, szenteli magát, szavatol stb. performatívumokkal.¹²⁶ Az esküvés aktusa másrészt a bemutató performatívumoknál is megtalálható, egy álláspont kifejtésénél, használati módnál vagy az utasítások tisztázásánál.¹²⁷ Tulajdonképpen az esküvés performálása – ahogyan Clark

¹²⁴ *Uo.*, 27.

¹²⁵ „A címzettre irányuló illokúciós aktusok KIHALLGATÓI. Ezek azok a hallgatók, akiknek „részvétele” az illokúciós aktusban NEM áll a beszélő szándékában, a „részt vesz” általunk használt értelmében, aki azonban mégis odafigyel.” A résztvevők mindemellett két alhalmazra oszlanak, egyrészt vannak, akik címzettek is és vannak, akik nem.” vö., Herbert H. CLARK, Thomas B. CARLSON, *Beszédaktusok és hallgatók = Nyelv, kommunikáció, cselekvés*, szerk. PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, Terestyéni Tamás, Bp., Osiris, 2001, 134.

¹²⁶ AUSTIN 1990, 151.

¹²⁷ *Uo.*, 154.

és Carlson Othello kérését Desdemonához a standard elmélet¹²⁸ szerint interpretálták, hasonlóan elmondható ez jelen esetről is – kísérletnek számít arra, hogy H-t rávegye A megtételére.¹²⁹ Az esküvés illokúciós aktusában bármely kijelentések a címzettek irányulnak. Ebben az értelemben az eskü szövege a mozgás, a gesztusok jelrendszere kumulálja azt a közös platformot,¹³⁰ amely eddig a Béli–Teleki kommunikációs helyzet verbális–nonverbális propozicionális bázisát képezte. „megérté [Béldiné Vitéz Zsuzsanna], hogy Bánfi Dénes felől beszélne, és a kolcs lyukán benézvén, meglátá, hogy az ura előtt Teleki Mihály térdre esett”.¹³¹ A térdeplés az esküvés aktusának konvencionális kódját hívja elő Béldiné számára, Bánffy nevének említése is gyanút keltett benne.

Az esküvés illokúciós aktusa az elköteleződés, a megerősítés cselekvéseivel írható le. Teleki megnyilatkozásában így az A1, A2, valamint a B1, B2-es doktrína maradéktalanul érvényesül. Béldi Pál a dialógus végén megadja a subscribtíót, így az esküvés performálásának sikerességéről kellene beszélni. De mégis kommunikációs zavar keletkezik az esküszöveg mondása alatt. S Austin szerint, ha valamelyik doktrína elleni vétség létrejön, sikerületlen lesz a performatív megnyilatkozás. Ez esetben a $\Gamma 1$ és a $\Gamma 2$ doktrínák szorulnának magyarázatra, amely az őszintétlenségek, a kihágások, a szabálysértések eseteihez vezetne el.¹³² Viszont a dialógus itt még nem ér véget, ugyanis Béldi megnyilatkozásában ezen a ponton még nem jut felszínre a döntés végkimenetelének iránya. Az eskü performatív cselekedete mégsem tekinthető önmagában elégségesnek ahhoz, hogy Béldit rávegye az aláírásra?

A kommunikációs szituáció második fázisában színre lép Béldiné, az ágens szerepében. Béldi Pál a megnyilatkozásának a címzettje, de Teleki Mihály mindvégig jelen van. Béldi Pálné eközben a kulcslyukon leskelődik, s hirtelen belép az ajtón, s a férjét kérleli. „Uram, szerelmes uram, szívem uram, ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal, s elveszt tégedet is.” A standard elméleteknek megfelelően az mondható el, hogy Béldiné egyetlen közvetlen illokúciós aktusa az, amelyet a férje Béldi Pál felé intéz. Béldiné

¹²⁸ SEARLE 1969-es elméletét és annak leszármazottait nevezi összefoglalóan standard elméleteknek, természetesen a beszédaktus-elméletre vonatkoztatva. Fontos kijelentéssel bír az értekezés a beszédaktus-elmélet illokúciós aktusának szempontjából: „A standard elméletek a címzettek irányuló illokúciós aktusok elméletei”. Vö. Herbert H. CLARK, Thomas B. CARLSON, *i. m.*, 123.

¹²⁹ *Uo.*

¹³⁰ A közös platform fogalma CLARK és CARLSON tanulmányában a kanonikus beszélgetések sajátja. Miszerint a beszélő felelősséggel tartozik azért, hogy nyomon követhető legyen a megnyilatkozása. A beszélő a megnyilatkozásaival a beszélgetésben a résztvevő szerepét osztja ki a partnerek számára. A közös platform ebben az értelemben az elhangzott verbális és valamilyen módon kinyilatkoztatott nonverbális elemekre egyaránt vonatkozhat. *Uo.*, 134.

¹³¹ CSEREI 1982, 495.

¹³² Austin a IV. előadásban az érzések, gondolatok, szándékok magatartásformáinak módozataira utal. S ebben az esetben, Telekinél *legfeljebb* a gondolatok hiánya szögezhető le. „Azt tanácsolom Neked! – ha olyankor mondom, amikor egyáltalán nem gondolom úgy, hogy ez volna a leghasznosabb teendő (...).” AUSTIN 1990, 58–59.

itt mondhatni ragaszkodik hozzá/könyörög/megkéri a férjét esetleg felszólítja arra, hogy ne higgyen Teleki Mihálynak. Teleki is címzettje e megnyilatkozásnak a standard elmélet szerint, egészen konkrétan lineáris¹³³ közvetett címzettje.

A következő megnyilatkozásban Béldi Pál az ágens. A parancs végrehajtása követelésének performálását hajtja végre. „Amazok odabe conturbálódván, felkel Béldi Pál, megnyitván az ajtót, mondja a feleségének; „Eredj dolgozdra, ha asszony vagy”;

Béldiné második megnyilatkozása Teleki szándékának, a jóakarátának a megkérdőjelezését tüzi ki célul: „amaz pedig inkább kezde könyörögni Teleki megszólalása „Ha az én feleségem (...)” – kezdettel döntő fontosságú a kommunikáció és az esküvés aktusának végkimenetelét tekintve. Teleki mindkét fél felé irányuló illokúciós aktust hajt végre. Úgynevezett informáló aktus ez, az informáló hipotézis szerint: „a beszélő együttesen és teljes mértékben informálja az összes résztvevőt arról az illokúciós aktusról, amit egyidejűleg a címzett vagy a címzettek irányában végrehajt”.¹³⁴ Eme hipotézis informáló aktusa a kommunikációs helyzet mellékszereplőire vonatkoztatható. A megnyilatkozást hallgató személy felé irányul az informáló beszédcselekmény. Teleki, mint utolsó megszólaló a dialógus végén használja fel a közös platform kumulált információit hordozó tudást. Kihhasználja az eddigi szereposztásainak köszönhető pozícióit – mint címzett, mint mellékszereplő – és mindezen információk birtokában hangzik el a „Ha az én feleségem (...)” kezdetű kijelentés. Mindezzel azonban még nem kapnak választ a döntő kérdésre a tanulmány szempontjából, hogy az esküesemény performatív aktusa mennyiben járult hozzá a Bánffy ellenes liga subscribálásához.

4. Teleki Mihály esküje

Ahhoz, hogy az esküvés beszédcselekvésének a folyamatát, s az ebben fellépő kommunikációs zavart észlelni lehessen, szükségesnek látszik megvizsgálni, hogy milyen nyelvi játéktérben mozog Teleki első megnyilatkozása. Ki kell mutatni, hogy a hatalmi szó, milyen diskurzust kölcsönöz a Teleki–Béldi-beszéd folyamat első szakaszában artikulált nyelvi megnyilatkozásnak.

¹³³ Ez a magyarázat nem győzi meg a történész olvasót, hogy Teleki „lineáris” címzett. A lineáris címzett a laterálissal állítható szembe abban az esetben, ha a közvetett és a közvetlen címzett azonos lineáris illokúciós aktusról, ahol nem azonos a két címzett laterális közvetett illokúciós aktusról van szó. vö. Herbert H. CLARK, Thomas B. CARLSON Clark, *i. m.*, 127.

¹³⁴ Herbert H. CLARK, Thomas B. CARLSON Clark, *i. m.*, 124.

Mindenekelőtt, magát az eskü szövegét szükséges elemezni. Érdekes azonban annyit előrebocsátani, hogy amikor az eskü szövegét Teleki elmondja, akkor két érvényben lévő diskurzus/(t) beleíródik/(beleír) a kijelentéseibe.

A kérdés az, hogy az eskü szövege Teleki megnyilatkozásában, milyen nyelvi klisékből épül fel. Továbbá, az első Teleki-kijelentés, milyen argumentum-tartománnyal készíti elő azt a nyelvi játékteret, amelynek a Teleki–Béldi-dialógus működését köszönheti.

Az eskü fogalmi apparátusával meglehetősen keveset foglalkoztak. A latin *iuramentum* szakrális eseménynek tekinthető.¹³⁵ A bibliai eskütétel során a kéznek az ég felé emelése bizonyítja az eskütételt.¹³⁶ Ezt bizonyítandó, érdemes összevetni Teleki esküjét a *Tripartitum* igazságfogalmának szemantikai tartományával. Ezen kívül a *Compilatae Constitutiones* szintén tartalmaz egy esküszöveget, ez a *Forma juramenti dominorum regnicolarum* (II. R. II. Cz. 1–3. cz.).¹³⁷ A *Compilatae*-ben fellelhető egy olyan esküszöveg is, amelyet az országglakos urak tettek a mindenkori fejedelem előtt. Az alábbi táblázat a három szöveg érvrendszerét mutatja:

¹³⁵ *Magyar Katolikus Lexikon*, III., Éhi – Gar., szerk. VICZIÁN János, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 1997, 298–301.

¹³⁶ vö. Ter 14, 22 „Ábrám azonban így válaszolt Szodoma királyának: „Kezemet fölemelem a magasságbeli Isten felé, aki az eget és a földet teremtette.” (40). MTörv 32, 40 „Igen, az égre emelem kezem s mondom: Úgy éljek örökké, ahogy igaz!” (267). Zsolt 106, 26 „Erre fölemelt kézzel megesküdött nekik, hogy eltiportja őket a pusztában.” (847.), *Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, kiad., RÓZSA Huba, Bp., Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2008., vö. még: SCHANDA Balázs, *Az eskü a mai magyar közjogban*, Iustum Aequum Salutare, 2006, 3-4., 151–191.

¹³⁷ *Magyar Törvénytár 1540–1848. évi erdélyi törvények*, kiad., KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, MÁRKUS Dezső, Bp., 1900 (Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár 1000–1895.), 276.

Teleki-eskü ¹³⁸	Werbóczy: Tripartitum	Compilatae Constitutiones ¹³⁹
Istenre Kegyelmednek (...)barátja (...) szolgája vagyok Kegyelmed javára, ország megmaradására Magam veszedelmével sem gondolván	Istennek vallásos hódolat Hasonlóknak az egyetértés Főbbeknek tisztelet Önmagának erkölcsi tisztaságot	Élő Istenre Ellenségének ellensége, barátjának barátja Erdélyországának fejedelmének (igaz és hű leszek) méltóságos személye vagy fejedelemsége ellen nem practicálok

Teleki Mihály, mivel még nem tudja, hogy milyen nyelvi játéktérben mozog a kommunikációs szituáció címzettje Béli Pál, a hatalmi játéktér szokásjogi beszédmódját és a törvényerejű diskurzust kínálja fel a beszéd folyamat ezen szakaszában. Az eskü performatív aktusát megvalósította, a cselekvés végbevittnek tekinthető, s az aktus is lezajlott. Letérdelt, kezét a szívére tette, s mind verbálisan, mind fizikálisan, gesztikuláció útján is véghez vitte a cselekvést. Így az esküvés aktusában nem érhető tetten Teleki megnyilatkozásában a $\Gamma 1$ $\Gamma 2$ elleni vétség, hiszen éppen a törvényerejű diskurzussal esküszik, s ha vétene is az utóbbi két doktrína ellen az aktusok kinyilatkoztatott, de üres aktusok lesznek, hiszen felesküdt, elkötelezte magát Béli mellett, még ha őszintétlenül is.

Béli-ről csak azon a ponton derül ki, hogy milyen nyelvi játéktérben mozog, amikor a feleségére parancsol: „Eredj dolgozdra, ha asszony vagy.” Ekkor érzékelhető a kommunikációs zavar, s Teleki belép egy másik nyelvi játéktérbe. De módja és lehetősége is van rá, sőt ideje is van átgondolni tettét. Mindeközben ugyanis zajlik a férj–feleség közti párbeszéd. S a

¹³⁸ A teljes Teleki-eskü szövege: „Esküszöm az élő, mindenható Istenre, aki idvezségemet úgy adja meg, életemet, feleségemet, gyermekeimet úgy boldogítsa, hogy én, uram, kegyelmednek igaz, tökéletes barátja és szolgája vagyok. És mivelhogy tudom Bánfi Dénesnek minden intencióját, hogy kegyelmedet egész házával együtt el akarja vészteni, azért jelentem meg kegyelmednek: ha maga életét, gyermekeinek, feleségének megmaradását szereti praeveniálja ezt a ligát; különben én megmentem Isten előtt is a lelkemet, mert amit mind a kegyelmed javára, mind a fejedelem és az ország megmaradására tudtam, magam veszedelmével sem gondolván, kimondottam.“ CSEREI 1983, 495.

¹³⁹ Compilatae idézett változatának teljes korpusza: „Én T. T. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Sz.-lélek, teljes Sz.-Háromság egy igaz Isten, hogy az én kegyelmes uramnak, a méltóságos Kemény János urunknak (...) teljes életemben igaz és hű leszek, ellenségének ellensége, barátjának barátja, soha se titkon, se nyilván az ő nagysága méltóságos személye vagy fejedelemsége ellen nem practicálok, sőt ha másokat értenék is olyanokat, vagy magam, vagy mások által ő nagyságának idejekorán értésére adni el nem mulatom, tehetségem szerent magam is az olyanoknak ellenek állani igyekezem. Úgy mindazonáltal, ha ő nagysága is az eleibe adatott conditiók szerent bír és igazgat, isten engemet úgy segéljen s úgy adja lelkem idvezségét.” *Magyar Törvénytár, i. m., 276.*

második megnyilatkozásában Teleki már nem a szokásjogi diskurzust képviseli, hanem belép a férj nyelvi játékterébe, s ezt működteti tovább. „Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából; mikor valaki az én megmaradásomra nekem jó dolgot mondana, megköszönném inkább neki, mintsem ezeket engedném meg, hogy a feleségem rajta elkövetné.”

A férjjel közösségi szerepet vállal férjként, de csak az első benyomásra, ugyanis ezt a férj-asszony közösségi diskurzust kisajátítja: én feleségem, én megmaradásom, megköszönném, engedném. Ezt bizonyítják a grammatikai személyragok is egyes szám első személyben. A szokásjogú és a törvényerejű diskurzus nyelvi játéktere ezen a ponton átvált a férj szerepkör által diktált játéktérbe. S megállapítható, hogy ebben a kommunikációs helyzetben nem a szokásjogú elv esküjével kíván hatni a meggyőzés erejével, hanem egy olyan diskurzussal, ami a törvényerejű megnyilatkozáshoz képest ebben a diskurzív térben nem tekinthető hatalmi diskurzusnak. Teleki eme kijelentésével a kommunikációs szituációban jelenlévőknek egy sajátos szerepet osztott le.¹⁴⁰ Beldiné Vitéz Zsuzsannát a férfi pozíciójából nőként hallgattatja el, Beldi Pált pedig a férj és a férfi jogának megerősítésével és predikálásával indukálja.

John R. Searle a *Közvetett beszédaktusok* c. munkájának az 5. csoportjában *A megtételének indokait érintő mondatok* szerepelnek. Egyike ezeknek: „*Jobb volna neked (mindannyiunknak), ha most elhagynád a helyiséget.*” „*Talán segítene, ha most befognád a szádat.*”¹⁴¹ Ezzel párhuzamba vonva [kiemelés: GM] „*Ha az én feleségem, ilyet tenne velem, hogy valaki az én megmaradásomra jó dolgot mondana, bizony az agyát is kiverném a fejéből.*” Az eskü aktusába tehát belép egy másik performatív cselekedet. Az eskü beszédcselekvésének a folyamata megszakad. S ezt követően a másik performatívum (a férj, a férfi beszélői pozícióját kifejező igék) a nyelvi játéktér (szokásjogra, törvényerejű diskurzus érvényesítése) átváltását eredményezi.

5. Az eskü mint a manipuláció eszköze

A megelőző alfejezetekben a beszédaktus-elmélet gyakorlati alkalmazásával megvilágítottuk Telekinek azt a rendkívüli kommunikációs módszerét, hogy különféle akarat

¹⁴⁰ „Amikor a beszélők megtervezik megnyilatkozásaikat, a különböző hallgatók számára más-más szerepeket jelölnek ki;” Herbert H. CLARK, Thomas B. CARLSON Clark, *i. m.*, 133.

¹⁴¹ John R. SEARLE, *Közvetett beszédaktusok = Nyelv-kommunikáció-cselekvés*, szerk. PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Bp., Osiris, 2001, 67.

megnyilvánulások esetén, ahhoz, hogy saját céljait érvényesítse, a kommunikációs tér résztvevőinek beszédmódját kisajátítja. Oly módon, hogy a résztvevők saját beszédmódját önmaguk ellen is fordítja. Ezt úgy világítanám meg közelebbről, hogy Bédliné beszédmódját vizsgálva: Bédliné a feleség pozíciójából szólal meg, Béldi a feleséget utasítja, hogy ne avatkozzon bele. („Eredj dologdra, ha asszony vagy!”) Teleki a férj pozícióját kisajátítva, a feleség cselekedetét minősíti, s borzasztó szidalmak közepette utasítja közvetett módon az asszonyt rendre. Másképpen Teleki úgy is fogalmazhatna („magában”): Hogyan gondolod te, hogy feleségként ilyet mondhatsz? Teleki képes arra, hogy az ún. nyelvi játékok között váltson.

Mindezen túllépve úgy látom, hogy Teleki még manipulálja is a környezetét ebben a helyzetben, éppen azzal, hogy esküszik. Most ezt fogom részletesebben megvizsgálni.

Alkalmaz egy kommunikációs eljárást, jelenleg magát az esküvést, amelyben az eskü szövegének hangos mondása mellett, a testhelyzete is az esküpozíciót veszi fel (térdelés, a kéz ég felé emelése). Ez a kommunikációs szituáció mutatja meg az eskü szövege alapján, hogy maga az eskü folyamata a közvetlen környezete számára manipuláció. Béldi Pálné maga mondja: „ne hidd, akármit esküdjék, mert nincs nála jó lelkiismeret;” A szokásjogú és a törvényerejű megnyilatkozás, ami az eskü szövege, habár az esküvés aktusában legitim eljárás, Bédlinek, valamint Béldi feleségének nem kínálja fel azt a játékteret, melybe be tudnának lépni. Másként szólva nem volt meggyőző ereje az eskünek.

Ebben az olvasatban a Teleki–Béldi-dialógust értelmezni, annyit jelent mint Béldi Pálnét a Teleki nyelvjátékán kívül esőnek tekinteni, hiszen Bédliné nem hitt Telekinek az esküje után sem.

Cserei elmondásában az istentelen, ördögi praktikájú Teleki-megbélyegzés mégiscsak azt sugallja, hogy a szokás- és törvényerejű elv beírásával sem léphetett be sem a történetmondó Cserei (Cserei sem hitt az esküdő Telekinek, nyilván ezért bélyegezi meg Telekit, ezért adja a szájába a következő szavakat, ezért beszélgeti így módon), sem Béldi Pálné nyelvi játékterébe. S ezért „nem játszóznak” nyilvánítják Telekit, aki nem részese a nyelvi játéktérnek. Vagyis az ő, tehát a Bédliné és a Cserei játékterének. S ezért bélyegzik meg mindketten őt.

Austin elméletében részletezve: Teleki megnyilatkozása Bédliné játékterében azért nem sikerült, mivel az austini doktrínák szerint már az A1-es előfeltétele sem érvényesült, ui. maga Bédliné eleve az egész eljárási kódrendszert kérdőjelezi meg. Teleki az ő szemében vét a becsületkódex ellen.

Béldi ezt az eljárást ezzel szemben viszont elfogadja, „addig esküvék, míg levevé lábáról a nagy embert”. De nem ezzel győzi meg, hanem a játéktér váltásával. S mivel Béldiné már az A1-et sem fogadja el, az ő perspektívájában a vétség a Γ_1 Γ_2 elleni kihágás lesz, Béldiné mondja „el ne hidd akármint esküdjék.”

Searle az őszintétlen ígéreket kapcsán megjegyzi, hogy „amikor őszintétlenül ígér, a beszélő nem rendelkezik azokkal a szándékokkal, amelyek őszinte ígérek esetén feltalálhatók. Különösképpen hiányzik belőle a megígért aktus végrehajtására vonatkozó szándék. Viszont színleli azt, hogy ez a szándék meg van benne. Valójában éppen azért kell leírunk a szóban forgó aktust őszintétlenként, mert a beszélő olyan szándék fennálltát színleli, amellyel valójában nem rendelkezik”.¹⁴² Teleki Mihály őszintétlen aktusa így egyenlő a tökéletesen színre vitt szimulációval. Habár Béldiné már az elején leleplezhette volna: „nincs benne jó akarat”. Ez úgy is érthető, hogy Teleki nem rendelkezik azzal a szándékkal, hogy őszinte performatívumot hajtson végre.

Viszont Searle arra is kitér, hogy az őszintétlen ígéreteknél – Austinnal ellentétben – nem annyira a szándékkal rendelkezést kell figyelembe venni, hanem azt, hogy „a beszélő felelősséget vállal azért, hogy szándéka fennáll”.¹⁴³ A jó szándéokra való felelősségvállalást az esküvés aktusa legitimálja.

6. Összegzés

A disszertációnak ebben a fejezetében Teleki Mihály kommunikációs eljárását vizsgáltuk a beszédaktus-elmélet segítségével. Megmutattuk, hogy személyekhez köthető bizonyos akarati megnyilvánulások, szándékok, milyen összetett jelentéssel rendelkeznek. Teleki Mihály esetében a legfőbb cél a meggyőzés szándéka volt, ennek érdekében különféle eszközöket „vetett be” azért, hogy célt érjen. A legfőbb érveléssel kezdte, ez volt a szokásjogi beszédmód, de ebben az esetben sem a törvényerejű megnyilatkozással, hanem a szokásjoggal indított, mivel a korban ez erősebbnek mutatkozott (*Tripartitum a Compilataenál*).

Majd az esküvés fizikális kísérőit is alkalmazta: kéz felemelése az ég felé, térdelés. Észlelte azonban Teleki, hogy mindez nem elég, és akkor következett a beszédmódok kisajátítása, a nyelvi játékterek közötti gyors váltás. Azonnali reakció volt ez. Rendkívüli

¹⁴² John R. SEARLE, *Az illokúciós aktusok szerkezete* = Nyelv-kommunikáció-cselekvés, szerk., PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Bp., Osiris, 2001, 50.

¹⁴³ „6. a, S-nek szándékában van, hogy T nyilatkozat megtétele után A megtételre vonatkozó szándék felelősségét vállalja.“ *Uo.*, 50.

gyorsaságot, elmésséget, előrelátást igényelt. Azt is megállapítottuk, hogy Teleki Mihályt az Austin-i doktrínák kifejezésével Beldiné, és Cserei „nem játszóznak” nyilvánították, azaz a nyelvi játéktérükön kívül esett Telekinek mind a személye, mind a megnyilatkozása. Béli Pál volt az egyetlen, aki hitt Teleki Mihálynak, csak vele volt Teleki egy játéktérben. Nyelvfilozófiai szempontból a nyelvi játéktérek közötti átváltást vélhetően a jövőben folytatni lehetne még, hiszen a férj nyelvi játéktere és az asszony megnyilatkozása is része egy másik íratlan konvenciórendszernek és így tovább.¹⁴⁴

Ez a vizsgálat több szempontból is tanulságos a számunkra az egyén és a közösség viszonya tekintetében.

Teleki kapcsán a kutatóknak szembe kell nézniük egy igen mélyen bevéssődött magatartásbeli „negatív politikai személyiséggel”. Historiográfiailag ugyanis nyomon követtük egészen napjaink kutatásáig az utókor folyamatos reflexióit Teleki Mihály tevékenységéről, politikusi szerepéről, és amint tapasztalhattuk, nem sokban különböztek a Cserei által kialakított képtől. A Teleki Mihály által kialakított kommunikációs térben alkalmazott eljárások, technikák – nézetünk szerint, hogy egy kiváló elméről, és egy előrelátó politikusról tanúskodnak.

A disszertáció következő fejezetében egy másik kommunikációs közegbe tekintek be, Teleki Mihály kercsesorai udvarába. 1680. március 4-én született egy instrukció az udvarban szolgálók feladatköreinek kijelölésére. Teleki Mihály a kercsesorai udvar dominusaként nyilatkozik meg a rendtartás, a fegyelem és erkölcs tekintetében.

¹⁴⁴ A nyelvi játéktérek vizsgálata így egy pókhálóhoz hasonlítható, amelyet a késői Ludwig Wittgenstein *Filozófiai vizsgálódásai* is tükröznek. „Olyan ez, mintha egy pókhálót akarnánk ujjunkkal rendbeszedni”. Ludwig WITTGENSTEIN, *i. m.*, (számozatlan lap)

V. Teleki Mihály kercesorai utasítása 1680. március 4-én: az instrukciók létmódja az irodalmi műfajok rendszerében¹⁴⁵

1. Instrukciók Teleki Mihály udvarában

1680. március 4-én Teleki Mihály tollából került napvilágra kercesorai udvarában kiadott utasítása *Kevés Udvarom nepe között való Rendelesem* címmel.¹⁴⁶

Az instrukcióban Teleki a feladatot teljesítők kötelezettségeit, mulasztás esetén büntetéseiket veszi számba. Teleki Mihály ezen írása még kiadatlan, Koltay András¹⁴⁷ és Fehér János sem említi kötetében az instrukciók számbavételekor, így ez jelen munkában kerül először kiadásra, s ennek betűhív átiratát is közli a tanulmány a Függelékben.

Maga az utasítás, a lejegyzés művelete vélhetően bevált módszere lehetett a Teleki-udvarnak. Fehér bevezető tanulmánya arra enged következtetni, hogy az *Udvartartási naplón* kívül több naplót is vezettek folyamatosan, s ezt a főúr szükségesnek is tarthatta. Egy per kapcsán került említésre egy 1670-ben Teleki udvarában vezetett diárium „ephemerides” (mindennapi bejegyzések) címszóval. 1678-ban valószínűsíthetően két diáriumot is vezetett az ott szolgálatot teljesítő deákokkal, az egyiket fekete, a másikat sárga conventionalisként emlegetve – állapítja meg Fehér.¹⁴⁸ Ezen kívül még egy instrukciót említ az 1670-es évekből, 1671-ből Legényei András számára egy konyhamesteri utasítást.¹⁴⁹

A disszertációnak ebben a fejezetében elsősorban az foglalkoztat, hogy az instruktor Teleki Mihály a saját udvarában szolgálatot teljesítők körében, a maga privátumában, milyen szerepet igyekszik felölteni. Hogyan mutatkozik meg a pater familias szerepköre a kercesorai rendelkezésben? Mennyiben tér el más, a korban bevett instrukciók hagyományától ez az utasítás?

¹⁴⁵ A tanulmányom és az általam először közzétett kercesorai utasítás betűhív átiratának első megjelenési helye: GÁTI Magdolna, *Az instrukciók létmódja az irodalmi műfajok rendszerében, Teleki Mihály kercesorai utasítása, = Színlelés és rejtőzködés, A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L'Harmattan, 183–203.

¹⁴⁶ *Kercesorai instr.* 1680.

¹⁴⁷ KOLTAY 2001.

¹⁴⁸ FEHÉR 2007, 21.

¹⁴⁹ *Uo.*, 34.

A következőkben a dolgozat az instrukciónak mint szövegtípusnak a megközelítési irányait veszi számba a társadalomtudomány diskurzusaiban.

2. Bevezetés: A Szöveg¹⁵⁰ és határterületei

A doktori munkám ezen passzusa a történelem, a szociológia, valamint a jog határmezéjén élő szövegtípust, az instrukciót kívánja elhelyezni az irodalomról való gondolkodás látóterében. Az instrukciókról való beszéd összetett diszkurzív létmóddal bír, eddig azonban a szakirodalom nem kísérelte meg, hogy az irodalmi diszciplínának a határterületéhez sorolja.

Roland Barthes írja *A műtől a szöveg felé* című értekezésben: „a mű konkrét, egy könyvhelyet tölt ki (például a könyvtárban); a Szöveg ellenben egy módszertani mező. ... A művet kézben, a szöveget a nyelvben tartjuk, csak diszkurzusként létezik. A Szöveg nem a mű felbomlása; inkább a mű a Szöveg képzeletbeli farka. Más szóval, *a Szöveg csak a cselekvésben, a létrehozásban tapasztalható meg*. Ebből következik, hogy a Szöveg nem állhat meg például egy könyvtári polc végén; a Szöveg alapvető mozgása a *keresztülvágás* [*traversèe*]: keresztülvág egy, akár több művön”.¹⁵¹ Barthes-tal folytatva a gondolatmenetet a Szöveg *keresztülvágásának* a tette az interdiszciplináris megközelítés módszertani terepe számára nyit utat. Viszont nem a művekről való beszédben, hanem a Szövegek és a történetek diszkurzív mezejében nyílnak meg a tudományközi beszédmódok módszerai. Nyilvánvaló, hogy a Szöveg esetében nem lehetséges a lezárt korpuszról való beszéd, mivel nincsenek határsávjai. Jelen tanulmány nem tekinti feladatának a Szöveg (textus) posztstrukturalista, az intertextualitás felé vagy a dekonstrukciós pluralitás és disszeminálás irányába történő értelmezését. A barthes-i Szöveg és mű közötti elkülönítés ez esetben segítséget nyújthat a műfajokról való beszéd interdiszciplináris létmódjának további értelmezésében.

Ebben az irányban történt elmozdulás egy 2005-ös kiadású müncheni irodalomelméleti kézikönyvben. A Heinz Ludwig Arnold és Heinrich Detering által kiadott vastkos (csaknem 800 lapos) kötet (*Hand- und Studienbuch*) egyik tanulmánya, *Der Brief und andere Textsorten im Grenzbereich der Literatur* az irodalom határterületein lévő

¹⁵⁰ A Szöveg szó nagy kezdőbetűs variánsa Roland BARTHES tanulmányához köthető: „A mű fogalmával szemben – e hagyományos fogalmat régóta, sőt ma is amolyan newtoni szellemben fogjuk föl – ma föltűnik az igény egy új tárgy iránt, mely a korábbi kategóriák elcsúsztatásával vagy kifordításával jönne létre. Ez a tárgy a *Szöveg*.” Vö. Roland BARTHES, *A műtől a szöveg felé = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrúd, SÁRI László, Bp., Osiris, 2002, 95–96.

¹⁵¹ *Uo.*, 96.

szövegfajtákról ír.¹⁵² „Die Kultargesellschaft hat im Lauf ihrer geschichtlichen Entwicklung eine Vielzahl von Textsorten hervorgebracht, die ursprünglich nicht in derselben Weise als »literarisch« gelten wie z. B. Gedicht, Epos, Roman und Drama (...), die aber gleichwohl aufgrund einer bestimmten Verwendungsweise und Ausgestaltung literarischen Intentionen dienstbar gemacht wurden und werden, so dass die Bestandteil der Literaturgeschichte und Gegenstand der Literaturforschung sind”.¹⁵³ A tanulmányíró, Nickisch szerint ide tartozik a traktátus, a dialógus, a szónoki beszéd, a prédikáció, a röpirat, a pamflet, a polémia, a kritika, a biográfia, a memoár, a tudósítás, a riport, a jegyzőkönyv, a glossza, a levél, az esszé, a tárcsa, az autobiográfia és a napló. Majd megjegyzi, hogy ezek mindegyikében közös az elsődlegesen pragmatikai vagy publicisztikai célok szolgálata. Ezt követően a határterületen lévő műfajokhoz rendel funkciót, és eszerint helyezi el az irodalmi műfajok rendszerébe azokat. A négy funkció: informáló, értékelő, megszólító, autobiografikus.¹⁵⁴ De mennyire relevánsak ezek a funkciók az instrukcióra, mint szövegtípusra nézve?

Az instrukció a humaniorák területén meglehetősen kevésbé kutatott terület. Koltai Andrásnak 2001-ben jelent meg egy csaknem 33 utasítást magába foglaló munkája *Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708* címmel.¹⁵⁵ A forráskiadvány a nyilvánosság elé kronologikus rendben tárja a 17. századi főúri udvarok életét szabályozó rendeleteket, utasításokat. A kötet azonban nem tekinti feladatának a műfaji kérdések tárgyalását. Az instrukció definiálásáról általában annyi az információ, amennyit az *Idegen szavak és kifejezések szótára* nyilvántart: „Útbaigazítással, tájékoztatással együtt adott rendelkezés, utasítás”.¹⁵⁶ Ez a megközelítés mindjárt több diskurzust hív elő a műfajról való beszédhez. A mindennapi kötelességek, gyakorlatok teljesítésének a szabályzatát implikálja ez a kijelentés. Utasítás, egy adott normarendszer írásba foglalása. Az adott normarendszer kifejezés ebben a szövegtípusban nagy hangsúlyt kap, hiszen általában egy udvar dominusa vagy úrnője jegyezteti le az udvarban szolgálók kötelességeit, a mindennapi feladat elvégzéséhez szükséges regulát. De melyek a kötelességek? Kinek, kiknek szükséges feltétlenül instrukciót hirdetni? Milyen szabályt követ a birtokos? Mely tényezők

¹⁵²R. M. G. NICKISCH, *Der Brief und andere Textsorten im Grenzbereich der Literatur = Grundzüge der Literaturwissenschaft*, Hgg., Heinz Ludwig ARNOLD, Heinrich DETERING, München, Deutscher Taschenbuch, 2005⁷, 357.

¹⁵³ *Uo.*

¹⁵⁴ „Allen diesen Textsorten ist gemeinsam, daß sie primär pragmatischen oder publizistischen Zwecken dien(t)en, sei es in informierender (Biographie, Traktat, Dialog, Bericht, Reportage, Protokoll), wertender (Essay, Kritik, Feuilleton, Glosse), appellierender (Rede, Predigt, Flugschrift, Pamphlet, Polemik) oder autobiographischer (Autobiographie, Tagebuch, Memoiren) Funktion.” *Uo.*

¹⁵⁵ KOLTAI 2001.

¹⁵⁶ BAKOS Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Bp., Akadémiai, 1984, 374.

befolyásolhatják a döntéshozatalban? Milyen büntetések várnak azokra, akik vétnek az adott rendelet ellen? Mely törvény mérvadó a büntetések kiszabásánál? És még számos ehhez hasonló kérdés merülhet fel a műfaj kultúratudományi–jogszociológiai–történettudományi létmódja kapcsán.

Visszatérve a Nickisch-féle kategóriák funkcionális felosztásához, úgy vélem, hogy az informáló jelző rendelhető hozzá ehhez a szövegtípushoz.

A domunis az udvar népének nyilatkozik meg, a szöveg informálja a szolgálkat a napi kötelességekről, azok pontos, szabatos leírását adja.

Ez esetben az irodalom határterületein mozgó műfajok világában, a kommunikáció- és nyilvánosságelmélet kereteiben élő szövegtípusként közelíthető meg az instrukció. Szociológiai nézőpontból viszont – nem az irodalmi–retorikai funkciókat hozzárendelő perspektívában – kiváló és részletező társadalomképet kap az olvasó a cselédeknek, inasoknak vagy hopmestereknek, konyhamestereknek címzett utasításból. Mindenesetre figyelembe kell venni azt is, hogy a tanító, didaktikus, informáló jelleg mellett elsősorban a jogtörténeti–jogszociológiai–történettudományi diszciplína határterületein mozog a szövegtípus, hiszen az utasításokkal, rendeletekkel rokonítható. Különösen releváns ez a kijelentés a 18. századot megelőzően, amikor elsősorban a szokásjogon alapuló törvénykezés volt érvényben a három részre tagolt Magyarország területén.

A továbbiakban tanulmányunk a szokásjogi diskurzust figyelembe véve nyilatkozik meg az instrukcióról, – előtérbe helyezve az informáló jelleget is, hiszen ez tekinthető leginkább mérvadónak a 17. századi büntetőjogi törvénykezés kiforratlansága és Werbőczy *Tripartitum*ának uralma miatt.

2. 1. Szokásjog mint kötelesség a korabeli Magyarországon

A szokásjog (*consuetudo*) a római jog legrégebbi forrásának tekinthető: „... az ősi társadalom első normái akkor jöttek létre, amikor a különféle életviszonyokra nézve bizonyos gyakorlat, szokás alakult ki”.¹⁵⁷ A szokásjog az erkölccsel is érintkezett, gyakran nevezték *mores maiorumnak*.¹⁵⁸ Az első szokásjogi normák kritériumainak lefektetése Salvius Julianus jogtudós nevéhez fűződik. A salviusi szabályokból mintegy három ismerv jegyezhető fel: a nép hallgatólagos egyetértése, amiben elfogad egy gyakorlatot, amely írásba foglalás nélkül

¹⁵⁷ A római jog története 1996, 77.

¹⁵⁸ Uo.

mindenkit kötelez. Modern értelemben a jogalkalmazásban hosszabb időn át ténylegesen érvényesülő, íratlan szabályok értendők, elsősorban lételméleti kategóriaként.¹⁵⁹

A szokásjog nem bírt törvényerővel, hiszen maga az írásba foglalás még nem tette joggá a szokásjogot. Mint már korábban, a megelőző fejezetben is volt arról szó, a 16–17. században Werbőczy István *Tripartitum*ára hivatkoztak, mert az addigi szokást, társadalmi gyakorlatot rögzítette. Az írás szokásjogon alapult, de soha nem emelkedett törvényerőre, kivéve Erdélyben 1691-ben.¹⁶⁰ Az I. Lipót német–római császár által kiadott *Diploma Leopoldinum* kimondja: „Kijelentjük, hogy ennek a hazának jóváhagyott és összegyűjtött törvényei, végzései, Werbőczy Hármaskönyve (kivéve abból András király törvényének kilencedik cikkelyét, melyet a legutóbbi pozsonyi országgyűlés hatályon kívül helyezett), továbbá jogszabályai a szász nemzet törvényhatósági joga sértetlenül érvényben maradnak ...”.¹⁶¹ A római jogot – ellentétben más országokkal – a *Tripartitum* kevéssé követi. Elsősorban a formai, nem a tartalmi átvétel jellemzi: a beosztás, az általános fogalmak, jogelvek, jogi terminológia.¹⁶²

Apafi Mihály az 1682. július 24-én kiadott instrukciójában a saját udvari rendtartásában sem a bevett törvényre (*Compilatae Constitutiones*, 1669), hanem a szokásjogra hivatkozik. De ez általánosnak mondható a jog korabeli rendjében: „Mint a jogi életben a törvényeknél is fontosabb és gyakrabban használt jogforrás a törvénytár elején kapott helyet. Az Erdélyi Fejedelemségben több fejedelem felavatási esküjében a Hármaskönyvet megerősítette, és 1698-ban bekerült az erdélyi törvénygyűjteménybe, az *Approbatae et Compilatae Constitutiones*be”.¹⁶³

A *Tripartitum* nagy mértékben táplálkozik a római jogban élő igazságosság (*iustitia*) normarendszeréből, amely az emberi élet három alapszabályát írja elő jogi mértékben: „*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*” – „tisztességesen élni, mást meg nem sérteni, mindenkinek megadni azt, ami őt illeti”.¹⁶⁴ Korábban ezt már érintettük, hogy a közfelfogásban az igazság vezérelte gyakorlati tudásról van szó, amely a szóbeliség szintjén működik, s írásba fekteti az orális etikai kódexet. Ezt a gyakorlati tudást adja jelen esetben az

¹⁵⁹ Uo. 77–78.

¹⁶⁰ „Ezt az általános, átfogó decretumnak szánt gyűjteményt, amely elsőként rögzítette a hazai szokásjogot, az 1514-es országgyűlés ugyan elfogadta, a király pedig jóváhagyta, szentesítése és kihirdetése azonban elmaradt, s így formailag nem vált törvénné”. Vö. *A római jog története* 1996, 142.

¹⁶¹ BENCsik Gábor szerkesztésében 2008-ban látott napvilágot az Erdélyi törvénygyűjtemények millenáris kiadása, Magyarországon 105 példányban. Vö. *Erdélyi törvények: Erdély Országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyve, Mely Approbata, Compilata Constitutiokból és Novellaris Articulusokból áll*, szerk., BENCsik Gábor, Bp., Magyar Mercurius, 2008, 262.

¹⁶² *A római jog története* 1996, 142.

¹⁶³ *Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Bp., Osiris, 2007, 32.

¹⁶⁴ *A római jog története* 1996, 29.

udvarnak, az instrukció szövegtípusa tehát adott udvari alakzat mindennapi normarendszerét fekteti le írásba.

2. 2. Kevés Udvarom nepe között való Rendelesem, 1680. március 4.

2. 2. 1. Erkölc és instrukció

A cselédeihez írott instrukció 1680. március 4-én keletkezett Teleki Mihály kercsesorai udvarában *Kevés Udvarom nepe között való Rendelesem* címmel. Olyan névhez és címhez kötött utasításról van szó, amely nem szerepelt eddig sem a történettudományi megközelítésekben, sem az irodalmi beszédmódokban. A fent említett Koltai-kötet, illetve a Fehér János szerkesztette udvartartási napló sem veszi számba ezt a szöveget.¹⁶⁵ Így szükségesnek látszik közzétenni az eredeti forrást, betűhív átírással, a teljes utasítás a dolgozat Függelékében olvasható.

Ezt a szöveget azért is érdemes figyelembe venni, mivel az 1680-as évek Teleki-udvarával meglehetősen kevesen foglalkoztak, s különösen számottevő az a tény, hogy a Gergely Sámuel által kiadott Teleki-levelezés is nagyrészt az 1670-es éveket érinti.¹⁶⁶ A Fehér János által bemutatott Teleki-udvar szintén az 1670-es évek világának udvari kultúrára vonatkozó szokásrendjét, a naplóban lejegyzett naponkénti történéseit rögzíti. Az instrukciók vizsgálatát – mint már fentebb erről szó esett – a szokásjogi diskurzus segítségével végezzük.

Az instrukciók azok az utasítások és rendelkezések, amelyek egy szűkebb – behatárolható – társadalmi közegehez szólnak. Tulajdonképpen egyfajta társadalmi alakzatot hoznak létre vagy nagymértékben hozzájárulnak ennek az alakzatnak (*figuráció*) a kialakulásához.¹⁶⁷

A 21. század jelenkori kutatásaiban a politika kora újkori beszédmódjainak módszertani vizsgálatára Bene Sándor 2001-es programtanulmányában a politikai regiszter diskurzusszintjeinek modellálását végzi el.¹⁶⁸ Módszertani előfeltevéseiben figyelmezteti a

¹⁶⁵ FEHÉR 2007.

¹⁶⁶ *Teleki Mihály Lev.*

¹⁶⁷ ELIAS a figurációk interdependenciájának nevezi az egymástól kölcsönösen függő emberek alakzatát. A szociológiai cselekvés- és interakció-elmélet homo clausus (magánvaló egyén) alanyával szemben a társadalomba beágyazott, kölcsönösen függőségi viszonyban élő embert szemléli. Vö. ELIAS 2005, 11., 175.

¹⁶⁸ BENE 2001, 285–315. Tanulmányában – a nyugat-európai kutatások recepciójának ismeretében – dolgozza ki a nagyfokú interdiszciplinaritást igénylő, történeti kommunikációelméletre fókuszáló diskurzusrendjét. A tanulmány elméleti koncepciója elhangzott még az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson Finnországban. Vö. BENE 2004, 9–34. A szerző korábbi, 1999-ben megjelent *Theatrum politicum* című könyvében a 16. század végének és a 17. század első felének magyarországi politikai nyilvánosság modelljeinek

kutatót a politika intézményei felől való megközelítésének veszélyeire: „Ha ugyanis a politikát *intézményei* és nem nyelve(i) felől ragadjuk meg, akkor figyelmen kívül hagyjuk azt a tényt, hogy az intézmények változnak, illetve ezeket a változásokat valamely rejtélyes erők működésének kell tulajdonítanunk”.¹⁶⁹

A nyelvhasználatban történő megközelítés produktívabb képalkotás artikulálhatóságát biztosíthatja. Bene a módszertani előfeltevéseiben „a politikát a társadalmi kommunikáció egyik meghatározó jelentőségű diskurzusszintjeként” értelmezi „a jogi, művészi, tudományos, etikai/vallási szintek mellett”.¹⁷⁰ Majd Hermann Conring alapján a politikai diskurzusszint további jogi, irodalmi, etikai, teológiai diskurzustípusait fogalmazza meg. A „politikai szövegek” beszédmódjai így nem pusztán autonóm életet élő megnyilatkozások, hanem e megközelítéssel – az etikai vagy teológiai regiszter diskurzusszintjeit is figyelembe véve – egymással dialogikus viszonyt létesítő szövegekké válnak.

Bene Sándor a politikai nyelvek modellálásának leírása közben kitér arra a kérdésre, hogy a szokásjogon alapuló közfelfogáselv normarendszerén belül különféle megnyilatkozási helyzetekben egyfajta diszkurzív keret jön létre, amelyben különféle regiszterek keverednek.¹⁷¹

A Koltai-kötet és jelen instrukció szövege, értelmezése alapján úgy gondolom, hogy a kiadott utasításokban a különféle regiszterek együttesen, egyszerre vannak jelen, tehát egy-egy utasítás magában foglalhat egyaránt vallási–politikai vagy morális érvrendszert is. Ezek összefonódása a szabályozásokban nem új keletű, hiszen már az archaikus Rómában is léteztek effajta vegyes, különféle regisztereket tartalmazó rendelkezések. Így Kr.e. a 8. században még a jogi normák élesen nem határolódtak el a vallási (szakrális) és az erkölcsi (morális) szabályoktól. Az ókori görögök szokásait is ugyanez az összefonódás jellemezte. A rómaiak ezt az ősi, összekapcsolódott normarendszert az „ősök szokásai” (*mores maiorum*) névvel illették.¹⁷² Szokásjoggá csak akkor vált, amikor ebből az ősi normarendszerből a jogi normák folyamatosan önállósodtak, s az egyes normák kötelező ereje a szokások révén megszilárdult.¹⁷³

főbb metszeteit „Epilógus“-ában körvonalazta. Vö. Uő, *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, 1999, 326–391.

¹⁶⁹ BENE 2004, 19.

¹⁷⁰ BENE 2001, 287.

¹⁷¹ BENE Sándor a kora újkori politikai nyilvánosság modelljében – a nyugat-európai kutatások recepciójának ismeretében – dolgozza ki a nagyfokú interdiszciplinaritást igénylő, történeti kommunikációelméletre fókuszáló diskurzusrendjét. Vö. BENE 2001, 285–315.

¹⁷² *A római jog története* 1996, 26–27.

¹⁷³ *Uo.*, 27.

A következőkben az utasítás szövegére térek. A kercesorai instrukció 27 pontból áll. A rendelkezés szabályait megelőzi egy E/1. személyű vallomásos rész, amely szokásos formulának is tekinthető ezekben az írásokban. Az exordium, a bevezető szakasz általában a körülmények megnevezésével, az írás kiadása időszerűségének megindokolásával kezdődik. Az E/1. személyű beszédmódban a vallomásos–konfesszionális jelleg dominál: „szükség volna igen nekem Istenhez ternem (...) keves szolgálaim között ne kellessek szitkozodnom”.¹⁷⁴ Talán a beszéd tárgyának gyakorlati jellegét (*genus in negotiis*) igyekszik kompenzálni a vallomásos beszédmód megválasztásával. Ezzel szemben Thurzó Imre 1617-es *Udvari rendtartásának* bevezető passzusát például egy Ovidiustól származó idézettel vezette be: „Principiis obsta: sero medicina paratur ...”.¹⁷⁵ Apafi Mihály szintén egy latin közmondással indítja rendelkezését: Ordo est anima rerum et disciplina moderatrix virtutum”.¹⁷⁶ Ha figyelembe veszi jelen tanulmány azt a tényt is, hogy nem csak az erdélyi generális főúrnak, hanem a történetírásban a hírhedt Teleki Mihály szerzőségének tulajdonítják az instrukciót, annak a Telekinek, aki nem egyszer saját maga verte meg a szolgálait – emlékezik vissza 1676. június 13-án az udvartartási naplóba írogató szolgál: „Az szurgefalui [Sürgyelfalu, ma Dióshalom] határról bocsátotta vissza az úr az nemeseket Kolczer Andrással, holott engemet is arcul rúgott büntelen ... Jött Boldizsár posta az hely alá az kocsival, holott ötöt is megverte”,¹⁷⁷ ez esetben egyszerűbb lenne annak a diskurzusnak a megválasztása, amelyet a szerző neve jelölne ki az olvasás irányául.¹⁷⁸ Az E/1. személyben megszólaló rendelkezőnek ez esetben az exordiumban való megnyilatkozása egyértelműen kifejezi az instrukció tárgyra (*causa*) irányultságát, mely igen célravezető lehetett az udvarban. Az exordium vallomásossága így elsősorban *captatio benevolentiae*ként olvasható az udvari személynak címezve.

Ezután következik az udvarban szolgálók cselekedeteinek, feladatainak regulája. Az utasítás a cselédek, az udvarban szolgálók életének különféle metszeteit öleli fel.

A 27 pontból álló írás az udvarban szolgálatot teljesítők kötelezettségeit, feladatkörét, annak módját írja elő. A feladatok rendkívül sokrétűek, az első pontban az istentisztelet látogatásának kötelező érvényét olvashatjuk. De nemcsak a templom látogatására, hanem az

¹⁷⁴ *Kercesorai instr.* 1680.

¹⁷⁵ Principiis obsta: sero medicina paratur, /cum mala per longas convaluere moras. [A baj kezdetén állj ellen, késő már az orvosság, ha a baj a hosszú halogatással elhatalmasodott] vö. KOLTAI 2001, 61.

¹⁷⁶ [A rend a lelke mindennek és a fegyelem az erények irányítója], vö. *Uo.*, 119.

¹⁷⁷ Idézi FEHÉR 2007, 66.

¹⁷⁸ „A szerző neve nem egyszerűen egy diskurzus eleme (...) az ilyen név lehetővé teszi bizonyos számú szövegek csoportosítását, elhatárolását, közülük egyesek kizárását” Vö. Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?* = *M.F., Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 126.

istentiszteleten való viselkedés módjára, a magatartásmódra is hangsúlyt helyez a dominus: „kiki Szep Isteni félelemmel ne hivalkodassal, egymast cafolással mennyen”.¹⁷⁹ Ez a kijelentés az udvarban lakók és szolgálók legszemélyesebb életterébe való belépésének mondható a dominus részéről. Az instruktor igen komolyan veheti ennek rendjét, ha ezek elmulasztásáért veréssel fenyeget.

Hasonló következtetéseket ír Fehér a tanulmányában az udvartartási naplót olvasva az 1670-es évekből: 1677. szeptember 13-án a naplóvezető is saját bőrén tapasztalta annak a következményeit, ha elmarad az istentiszteletről: „Verték vasba Musnait, ekkor töttek engem is az tömlöcbe templomba, nota bene, való nem menésért”.¹⁸⁰ A becsület és a megbecsülés morális kategóriái gyakran szerepelnek némely pontokban. „Vadnak és lesznek en mellettem becsületes Emberek, kiket hogy megbecsüljenek, Szavokat fogadgyak, meg kívánom. Vannak és lesznek nekem Öreg Legíny Szolgaim, kiket is meg kívánok hogy meg becsüllyenek ... Kerem azert és intem mindeniket, az ki becsületit, elő menetelit kívannya, kiki becsüllye meg magat, Szolga tarsat, egj massal ne veszekedgyek”¹⁸¹ Ezek szerint a dominusnak volt egy szűkebb köre az udvari személyzetben, amelyet talán bizalmi körnek is nevezhetünk. Mindenesetre azokat a személyeket érintette, akiknek a megbecsülését, illetve a becsületük udvarban való megtartását követelte az úr.

Az étekgógók, lovászlegények feladatát pontosabban, bővebben tárgyalja. Az asztali terítés legapróbb mozzanataira is kiterjed a figyelme: „az Uraimek az kik lefernek asztalhoz, le üllyenek, az kik nem, az magok asztalához mennyenek, meg várván elsőbben hogy en le üllyek asztalhoz nem ugy mint eddig”.¹⁸²

A maga és felesége inasai közül Pohárnok Jánost és Purkerezit említi meg mint előljárókat. Pohárnok János szintén megtapasztalhatta a Teleki-udvarban lévő szigort és fegyelmet egy 1678-as adat szerint: „Verette meg az úr Poharnak Jánost, hogy Miskolczon abrakot kért” – írja a Fehér-kötet.¹⁸³

A 12–16-ig, 18. illetve 20–22. pont megnyilatkozásainak retorikai megszerkesztettsége eltér a többi pontokétól, ugyanis az alany a „Valaki” vagy „Az ki” pl. „Valaki egj massal verekedik”, „Valaki Lopót tud”, „Az ki Tubakát szi”, „Az ki az Palankon Vagy Kertben hág ki”.¹⁸⁴ stb. Ez a kezdet a középkori büntetőjogi hagyomány maradványaira utal. „*Ha valaki...*” formula mögött az elkövető állt, vagyis az a személy, aki megvalósítja a

¹⁷⁹ *Kercsesorai instr.* 1680., 1.

¹⁸⁰ FEHÉR 2007, 65.

¹⁸¹ *Kercsesorai instr.* 1680., 1., 3.,

¹⁸² *Uo.*

¹⁸³ FEHÉR 2007, 66.

¹⁸⁴ *Kercsesorai instr.* 1680., 3–4.

leírt vagy csupán szokás szerint büntetendőnek tartott cselekményt. A formula segítségével a jogalkotó általában és hipotetikusán fogalmazta meg a potenciális elkövetők körét. Elvileg bárki, aki elkövette a cselekményt, az büntetendővé válik. Egyes cselekményeknél vagy akár az egész büntetőjog tekintetében lehetségesek voltak azonban szűkítések, melyeket maga a jogalkotó vagy a bírói praxis határozott meg”.¹⁸⁵ Az „aki” vagy „valaki”, „az ki” kezdetű büntetőjogi megnyilatkozások arra engednek következtetni, hogy „a bűncselekmény elkövetője csak ember, *fizikai személy* lehet”.¹⁸⁶ A „Valaki” – „Az ki”-kezdet tehát az udvarban a potenciális elkövetők köre szűkítésének retorikai módszere volt.

Az instrukció az udvarban szolgálatot teljesítők személyes életterét, valamint feladatait tekintve a cselédeknek a legbelsőbb ügyeikbe, a privátumba is betekintést nyújt. Az instruktor dominusként feljogosítva érzi magát akár a lelki beállítottság rezdüléseinek kifelé való megmutatásának szabályozásaira is, amint olvashattuk az istentiszteletre való menetel viselkedésbeli előírásánál.

A házúnak ez a magatartásmódja és az udvarban szolgálatot teljesítőkkal való bánásmód lehetősége az archaikus római kori társadalmi nemzetségi szokásokra emlékeztető forma. „Az archaikus római társadalmat ugyanis nem atomizálódott, elszigetelten élő individuumok, hanem mindenekelőtt a *pater familias*ok abszolút hatalma alatt élő, gazdasági és kultikus szervezetet is jelentő házközösségek (*familia propro iure*) alkották.”¹⁸⁷

Tehát az instrukcióval, annak szerepével nagyban rokonságot mutat az archaikus Róma társadalmi, kezdetben nemzetségi (*gens*) alapokon nyugvó normaszabásának módja. A családfőnek (*pater familias*) a házközösségben korlátlan szerepe volt. A hatalma alatt állottak a felesége, a gyermekei és a házban feladatot ellátó rabszolgák is. A *familiába* tehát mindenki beletartozott, aki a házban (*domus*) lakott.¹⁸⁸ A házközösségnek házszabálya volt, amelyet a családfő írt elő. A rómaiaknál a jog igen korán elhatárolódott az erkölcsi normáktól és már a köztársaság idején kialakult az erkölcsi normák önálló rendszere, amelyet a *mos* szóval illettek. Ez a szó szokásjogot, valamint magát a szokást is jelentette. Az „egyértelmű körvonalakkal rendelkező *mos* normái a legrégebbi időben a *pater familias* hatalma alatt álló házközösség bizonyos életviszonyaira (a családfő és felesége, valamint gyermekei, a rabszolgaartató és rabszolgái közötti viszonyokra, s a *pater familias* ún. házi bíraskodására,

¹⁸⁵ MEZEY, *i. m.*, 282.

¹⁸⁶ „A középkor évszázadaiban a *bűncselekmény elkövetője* bárki (sőt bármi) is lehetett. Különösen Nyugat-Európában a perek nem egy lebecsülendő részét például *állatok* ellen folytatták le, ritkán még *tárgyak* is lehettek „vádoltak”.” *Uo.*

¹⁸⁷ *A római jog története 1996*, 594.

¹⁸⁸ *Uo.*, 18–19.

amelyet felesége és gyermekei fölött gyakorolhatott) vonatkoztak”.¹⁸⁹ Magától értetődően nem rokonítható közvetlenül az archaikus római házszabályokkal a 17. századi Teleki-instrukció, hiszen számos határállomása lehetett a házszabályok *mos* fogalmára kiterjedő fejlődésének, de úgy vélem, párhuzam vonható a *pater familias*-szerep hatáskörével.

A *pater familias*nak korlátlan szerepe lehetett az ókori társadalomban, ő adta a házszabályokat is. Hatásköre az erkölcsi rend betartatásától a bírászkodás fokozatain át az élet számos területére kiterjedt. Úgy gondolom azonban, hogy Teleki Mihály udvarának nem az ókori értelemben volt *pater familiasa*. A Teleki-instrukciót ennek megfelelően értelmezem.

2. 2. 2. Eskü és „szerződésesség” a Teleki-udvarban

A Koltai-kötet a dominushoz való belépés körülménye kapcsán írja: „Minden familiáris, sőt a földesúri família minden rangosabb tagjának szolgálata a dominusszal való szerződéskötéssel és az eskütétellel kezdődött. Az írásban is rögzített szerződés, a konvenció rögzítette a szolgálat kezdetének időpontját, valamint a familiáris fizetését. A konvenciókat sokszor az erre a célra készült konvencióskönyvekben tartották számon. (...) Míg a konvenció a dominusz anyagi kötelességeit rögzítette a familiáris szemben, a familiáris által szolgálata kezdetén tett szóbeli eskü a familiáris kötelességeit tartalmazta a dominusszal szemben”.¹⁹⁰ Erre az esküre Apafi Mihály is hivatkozik az *Udvari rendtartásban*: „az jó rendnek nem utolsó fundamentomának ítéltetett minden rendeknek urok hűségére, hivataljokhoz maga hittal való megkötelezése. Ezt hopmester híveink részéről, böcsületes úri híveink szokták véghez vinni írásbeli reversális [kötelezvény] által, mely rendet ezután is fenntartani kívánunk. Egyéb rendbeli udvari szolgálóinkat pedig indifferenter [különbség nélkül] őkegyelmek komornyikink által erős hittal kötelezzék hűségünkre és állítsanak kit-kit maga hivatalos rendiben, instruálván [utasítván] illendőképén maga kívántató alkalmaztatásáról”.¹⁹¹

Az eskütételekről írásbeli lejegyzések főként a 15. századból ismeretesek. A későbbi évekről csak közvetett adatok állnak rendelkezésre, amint ez Apafi Mihály rendeletéből is kitűnik. A konvenciók könyvekben az esküszövegek rögzítésére és az esküben rögzített feltételek lejegyzésére került sor. Apafi Mihály udvarának kormányzását egybefoglaló rendeletében tehát alkalmazza a több évszázada érvényben lévő familiárisi esküt. Ez azonban

¹⁸⁹ *Uo.*, 29.

¹⁹⁰ KOLTAI 2001, 14–15.

¹⁹¹ *Uo.*, 120.

a rendtartás szövegét ismerve nem meglepő. A 14 lapos, 3 részből álló instrukcióban a büntetések felsorolására a 2. részben kerül sor, amely 3 lapot ölel fel. Ezt megelőzi a hopenyésztésnek, a szolgálóknak kiadott textus, amely hosszas erénytani–etikai elmélkedéssel indul, megindokolván, hogy miért szükséges szabályokba foglalni az udvarban tartózkodó cselédek, szolgálók viselkedési rendjét.

Apafi nagyon is tudatában volt annak a ténynek, hogy fejedelmként az udvara a köz- és magánéleti szféra nyilvánosságának metszete. Így egyaránt szükséges a példaadás kiemelése az udvarát felkeresők, valamint az udvari szolgálók számára. A példaadás gesztusában úgy gondolom, hogy a hír fogalma lehet irányadó szempont. „Fő és második hopenyestés híveink udvarunk tüköri lévén, magok kívántató alkalmaztatásával mindenek előtt tündököljenek körülöttünk és udvarunkban, hogy mind idegenek, mind pedig magunk hívei, és szolgálóink, sőt az supplicáló [kérvényező], vagy hírt hozó minden rendek is udvarunk igazgatóinak ismerhessék lenni ő kegyelmeket”.¹⁹² A hír, információ jelentésben fordul elő, de feltételezi a hírnév Jó vagy rossz meglétét is. Így a szolgálók napi kötelezettségeit rendszabályozó instrukció az udvarban viselkedést előíró gyűjteménnyé válik vigyázzván a jó hírnévre. Elsődleges funkciója magatartásbeli-etikai szabályozás.

Apafi tehát megköveteli egyrészt az írásbeli konvenció rögzítését, amely az erénytani diskurzusban a köz- és magánéleti szféra nyilvánossága előtt mintául szolgáló, példamutató gesztus. Másrészt, rögzíti is, hogy nem a büntetésekre helyezi a hangsúlyt, hanem a fegyelemre és a rendre, amit már az első lapon rögzít: „*Ordo est anima rerum et disciplina moderatrix virtutum* [a rend a lelke mindennek és a fegyelem az erények irányítója], melyeknek emlékezetes voltát mi is, méltóságos hivatalunk szerint, udvarunk igazgatásában tündököltetni és az kik által illik dicséretesen terjedni s terjeszteni illendő dolognak itélvén”.¹⁹³

A konvenciók hagyomány mindkét fél részéről megköveteli az elvárható normák betartását, amelyet a mindenkor konvenció rögzít. Az eskü formalitása tulajdonképpen mai értelemben „munkaszerződés” aláírásának is tekinthető. Visszatérve a *pater familias* szerepkörére, azt gondolom, hogy itt a leghangsúlyosabb a különbség. Az ókorban korlátlan hatalommal rendelkező dominusról beszélünk. Szó nincs konvenciók hagyományról, de nem is lehetett a rabszolgaság intézménye okán sem.

Az instruktor az utasítás kiadásakor tudatában volt annak, hogy udvara az ő szűkebb értelemben vett családja, amelyet azok a szolgálók alkottak, akik nap, mint nap körülvették őt,

¹⁹² *Uo.*, 119–120.

¹⁹³ *Uo.*, 119.

némelyek legbensőbb ügyeinek, titkainak is a birtokában lehettek. Amint az fentebb a becsület–megbecsülés morális kategóriái kapcsán is szóba került. Az erősen retorizált nyelvi burokba öltöztetett vallomásokos-vallásokos diskurzus exordiuma után 27 pontban ismerteti a kercsesorai szolgálóinak kötelességeit, s csaknem periodikus ismétléssel, némely pontok utolsó tagmondatába beleszőve a tényt, hogy minden szolgálója úgy tartsa magát az itt lefektetett szabályokhoz, hogy ha vétének ellene, vállalják az ezzel járó következményeket. Csaknem minden egyes pontban meghatározott büntetés jár valamilyen kihágásért.

Azonban ebben az instrukcióban megtalálható a dominus részéről az az eljárás, amellyel más instrukcióban nem találkoztam. Ez pedig nem más, mint a *szereződéselvűség*re való törekvés. A bevezetőben található általános figyelmeztetés mellett ugyanis a 27 pontból megtalálható még az instrukció pontjai között négy (17, 25–27.) általánosabb érvényű kijelentés, amely nem nevezi meg konkrétan a tisztségeket és a feladatukat, hanem, olyan megnyilatkozások ezek, amelyek összességében vonatkoznak az udvar népére. „Kerem azért és intem mindeniket, az ki becsületit, elő menetelit kivannya, kiki becsüllye meg magát, Szolga tarsat, egj massal ne veszekedgyenek, ne keseregjenek morogjanak, mert ha valaki effeleekben talaltatik, meg büntettetik. (...) Minden rendbeli Szolgaimat, Cseledimet ez szerint meg kivanom hogy Visellyek magokat, az ki penig azok ellen Vét, az fellyebb meg irt büntetes szerint meg büntettetik. (...) Engemet kiki igazán Szolgallyon, enis kinek kinek fizetését egészen meg adom, ha mikor valahova ki megyek, utannam mellettem edgyüt legjenek, minnyaiian noha soka szokasom nem Volt, de bizony fizetesebenis el vonszok az olyanok[na]k Az kit latok hogy az en Szolgalatombol hatra Vonsza magát, az ki mint szolgal, az szerint fizetek ez után. (...) Mindenik valakik en Szolgaim, fizetesemet veszik, ezek szerint kivanom hogy alkalmaztassak magokat”.¹⁹⁴ Ilyen és ehhez hasonló mondatok, felszólítások szövik át a Teleki-instrukciót. Nem követi azt az évszázados konvenciót, melyet még Apafi is lefektet, nem kíván példamutatást a rendtartásban, saját bevallása szerint ő maga is szitkozódik a szolgálói között. Ha alkalmazta is az esküre vonatkozó eljárási rendszert, az ebben az udvarban nem bizonyítható, de a szóbeliség szintjén még létezhetett. Annyi azonban kiderül, hogy más diskurzust hív elő, mint Apafi, más eljárási kódot igyekszik érvényesíteni. Az instrukcióban nincs szüksége a dominusznak közvetett megnyilatkozási módokra támaszkodni, hiszen a maga udvarának ő a fejedelme. Itt nem manipulál, nem kérdez, a földesúri jogi hatáskört érvényesítve utasít, rendelkezik. Nyíltan lefekteti a normarendszerét: „az ki mint szolgál, az szerint fizetek”.¹⁹⁵

¹⁹⁴ *Kercsesorai instr.*, 1680., 3–5.

¹⁹⁵ *Uo.*, 5.

A Teleki-instrukcióban tehát megtalálható ez a szerződésre való törkevés, csak más aspektusban. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a rendelet önmagában udvara *társadalmi szerződésének* tekinthető.

Az egyén és közösség viszonyát vizsgálva felmerül a kérdés, hogy Teleki gondolkodásmódjában vajon nem a liberalizmus gyökerei jelennek-e meg? A szerződéselmélet megjelenéséről, annak elméletéről már szoltam korábban a kontraktualista és komunitárius vita kapcsán. Így most nem ismétlem meg ezeket. Azt viszont ezen a helyen kell megjegyezni, hogy a szerződéselmélet egy korai változata már az ókorban is jelen volt. Kimutatható ez Platón *Állam (Politeia)* c. művében. Platón a második könyvben az igazságosságról ír, pontosabban Glaukón és Szókratész dialógusán keresztül olvashatjuk. Glaukón kifejti: „Mondják, természettől adva van, hogy az igazságtalanságot elkövetni jó, elszenvetni rossz, és sokkal nagyobb rossz elszenvetni, mint amilyen jó elkövetni; úgyhogy ha egymás között azt elkövetik és elszenvedik, és így mindkettőt megízlelik, azok számára, akik képtelenek elkövetni és az elszenvedést kikerülni, előnyösebb egymás közt megállapodni, hogy inkább nem is tesznek és nem szenvednek el igazságtalanságot. Ettől fogva kezdenek el törvényeket hozni és megállapodásokat kötni, és a törvény rendelkezéseit igazságosnak vagy törvényesnek nevezik (...)”.¹⁹⁶ Teleki Mihály kercesorai utasításában ennek a felfogásnak a nyomai megtalálhatók az „az ki mint szolgál, az szerint fizetek” elvében.

Összefoglalásképpen ezen fejezet alapján több megállapítás rögzíthető.

Egyrészt Teleki Mihály *Kevés Udvarom Népe Között valo Rendelessem* kezdetű instrukciójának közlése által bekerült a szöveg a köztudatba, és ezzel bővítette, mélyítette a Telekiről szóló ismereteket.

Másrészt politikafilozófiai szempontból a dominus-instruktor utasítása elmozdulást mutatott a nyugat-európai gondolkodásmód Hobbes, Locke, később Rousseau társadalmi szerződéselmélete felé, hiszen az egyénre, mint önálló individuumra tekintő felfogás gyökerei mutatkoznak meg ebben a szövegben.

Harmadrészt Teleki Mihály személyiségéről és a privátum szféráján belüli kommunikációs teréről kaptunk betekintést. Az instrukció szövegtípusa a kötelességek teljesítésének számbavétele, annak foglalata. M.T. Cicero *A kötelességekről* című értekezésében írja, hogy „a kötelesség két részből áll. Az első a legfőbb jóra vonatkozik, a másik azokat a tanításokat tartalmazza, amelyek életünk valamennyi cselekedetét

¹⁹⁶ PLATÓN, *Állam*, 35. <http://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.pdf>, [2013. 04. 03]

szabályozzák”.¹⁹⁷ A kötelességek tehát az életbeli cselekedetek szabályozói, s szövegtipológiai szempontból az instrukcióban ölt testet ez a meghatározás. Cicero eme kijelentése azonban a nyilvánosságelmélet szerepfelfogásával is összefügg. A szerep a körülményekhez igazodva, a mindennapi élethelyzetekhez alkalmazkodva, a szereplehetőségek közül az aktuális álarcban jelenik meg. Eszerint tehát mindenkinek elő van írva a kötelessége az udvarban. A Teleki-instrukcióban a dominus által megválasztott szerepek előírását mutatja be az instruktor az írásba foglalással. Az írás tehát nem egy meglévő szereprepertoárt rögzít – vagy éppen egy már érvényben lévőt erősít meg (?) –, hanem egy adott társadalmi alakzat viselkedésbeli szabályainak rendszerbe foglalására irányul.

VI. A Telekihez írott levelek diszpozíciós sémája,¹⁹⁸ mint az alumnusi viszony jelzése az 1680-as években

¹⁹⁷ CICERO megjegyzi az első részben, hogy a feltétlen érvényű kötelességeket kell teljesíteni pl. az igazság (gör. katorthómá) szemben áll ez a köznapi kötelezettséggel (gör. kathékon). vö. [Marcus Tullius] CICERO, *A kötelességekről = Cicero válogatott művei*, kiad., HAVAS László, Bp., Európa, 1987, 291–292.

¹⁹⁸ Magyarországon a hazai levelek retorikai diszpozíciós sémáit, valamint a formulahasználatot vizsgáló kutatások kezdetei az 1960-as évek elejére nyúlnak vissza, PAPP László, BÁN Imre, HOPP Lajos, valamint az utóbbi évtizedekben HARGITTAY Emil, KNAPP Éva foglalkoztak behatóbban a levél szerkezetével.

Ami jelen írással szorosabban összefügg: vö. PAPP László, *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*, Nyelvtudományi Értekezések, 44., Bp., Akadémiai, 1964. PAPP László ebben a tanulmányában az írásbeli rögzítés gyakorlatának retorikai eljárásait, sajátosságait vizsgálja. A címzés, a megszólítás, a bevezető és befejező formulákat, a keltezés, az aláírás módjait, nyelvi megvalósulásait helyezi írásának centrumába, de elsősorban a nyelvészeti irányú megközelítést célozza meg a korabeli levelezés műszókészletének vizsgálatával. Vö. még: HOPP Lajos, *A magyar levélműfaj történetéről = Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk., SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 501–566., HOPP Lajos 1974-ben kiadott írása *A levélműfaj történetéből címmel* a hazai levélhagyomány retorika-és művelődéstörténeti aspektusú vizsgálatával rakta le a levélműfajjal kapcsolatos kutatás alapjait. HOPP az alkalmi levelek típuskészletének színes palettáját festi meg – bár a teljesség igénye nélkül – így a 16–17. századból csaknem ötvenféle levéltípust sorol föl keltezéssel a levélíró, valamint a címzett megjelölésével együtt. Így az alázatos, a mocskos, a disznó, a törekedő levéltől kezdve a vigasztaló, tudósító levélformákon át igen változatos az alkalmi levélváltások mikéntje. HOPP megállapítja továbbá, hogy a magyar misszilis szerkezeti fölépítésében a kötetlenebb formájában elhagyta azt a hagyományos öt retorikai részt, amelyet még a humanista levélírói gyakorlat az oratiós szerkezeti minta alapján igyekezett megvalósítani: a salutatio, captatio benevolentiae, narratio, petitio, conclusio ötös formakészlete három egységbe olvadt össze:

Címzés (intitulatio), keltezés (datum)

Megszólítás, üdvözet: bevezető formula (salutatio, captatio=*exordium*)

Tartalom, amiért a levél íródott (narratio a petitíóval együtt)

Befejezés (conclusióba olvasztott köszöntés)

Aláírás (subscriptio)

HARGITTAY Emil kutatásai szintén mérvadóak a levél szerkezeti felépítését tekintve. vö. HARGITTAY Emil, *A megszólító formulák és a társadalmi hierarchia összefüggései a XVII. századi magánlevelezésben = A magyar hivatali írásbeliség fejlődése (1181–1981)*, szerk., KÁLLAY István, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1984 (Magyar Herold: forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv, 1), 238–252. 1984-es tanulmányában a megszólító formulák és a társadalmi hierarchia összefüggéseivel foglalkozik a 17. századi magánlevelezésben. A 17. századi levélírói gyakorlat egyrészt jellemezhető egyfajta „szerkezet nélküli szerkezet” megvalósulásával – állapítja meg Hargittay, másrészt az irodalmilag igényesebb levelek a humanista levélírói gyakorlatot őrzik. Az első változat – mint írja – elsősorban a puritánabb tényközlésre szorítkozik, így eltérően a szónoki beszéd

A megelőző fejezet Teleki Mihály instrukciójának vizsgálatakor a dominus és udvara népe közötti szerződéses kapcsolatra hívta fel a figyelmet „az ki mint szolgál, az szerint fizetek” értelmében. Az 1680-as években a továbbiakban azt vizsgálom, hogy Teleki Mihály az udvarán kívül milyen jellegű kapcsolatot ápolt, azokkal a személyekkel, akik nem tartoztak az udvari szolgák közé.

A következő lépésben úgy gondolom, ahhoz, hogy körvonalazódjon azon személyek sora, amelyek Teleki körül tevékenykedtek, napi szintű vagy szorosabb kapcsolatot ápoltak vele, át kell tekinteni ennek az időszaknak a levelezését.

Már azonban jelen fejezet elején szeretném megjegyezni, hogy a Teleki-levelezés hatalmas anyag, amelynek az utolsó tíz esztendeje, az 1680-as éveket felölelő iratanyaga kiadásra sem került. Így csak levéltári forrásokra, a kéziratokra támaszkodhattam. Az alábbiakban olyan levélrészletek kerülnek közlésre, amelyek tudomásom szerint nem jelentek meg eddig nyomtatásban.

A Teleki-levelezésen elsősorban a Teleki Mihály birtokában lévő iratokat értem, azokat a leveleket, amelyeket Teleki Mihálynak címeztek. Autográf szövegekről van szó. A Magyar Országos Levéltár P 1238-as fondja a Teleki-gyűjteményé, ebből tekintetem át a 10 éves levélanyag Telekire vonatkozó részét. A P 1239-es fond anyagát is szükségesnek láttam olvasni, ami I. Apafi Mihály iratait jelenti, hiszen ő is számos levelet intézett a generálishoz. Ebből is a tíz évre szóló anyagot néztem át. Végül a P 658-as fondból (*Teleki család marosvásárhelyi levéltár, Új rendezés*) II. Apafi Mihály leveleit olvastam. A P 658-as fondban katalógusok, különféle jegyzékek, kimutatások találhatóak, s ezt – főleg a rendezetlenség, áttekinthetetlenség miatt – kiegészíti Teleki Sándor levelezése is. A továbbiakban hivatkozott levelek ezekből a fondjegyzékekből kereshetők vissza. Terjedelmes mennyiségű dokumentum áll rendelkezésére annak a kutatónak, aki Teleki Sándor

sajátosságait őrző levelektől, mindig meglévő szerkezeti egységek jellemzik e levelek retorikai diszpozícióját: intitulatio (címezés), salutatio (megszólítás, üdvözlés), conclusio (búcsúzás), és a datum. A szerző a 2000-ben kiadott *Levél, író, irodalom* című tanulmánykötetben, majd az 1981-es *Régi Magyar Levelestár*hoz írott bevezető tanulmányában is folytatja a levél retorikai jellemzőinek vizsgálatát, s a már korábbi dolgozatában felvetett teóriáit valósítja meg a gyakorlati retorikai elemzés kereteiben. vö. *Régi Magyar Levelestár*, XVI–XVII. század, szerk., HARGITTAY Emil, Bp., Magvető, 1981 (Magyar Hírmondó, 1)., HARGITTAY Emil, *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése = Levél, író, irodalom: A levéltudomány történetéről és elméletéről, Tanulmányok*, szerk., KICZENKO Judit, THIMÁR Attila, Pázmány Irodalmi Műhely, Piliscsaba, 2000, 22–31. Újabbban a 2010-ben Körmenen megrendezett REBAKUCS-konferencia „Szolgálatomat írom kegyelmednek”: *Misszilis és fiktív levelek, naplók, emlékkönyvek, dedikációk és alkalmi feljegyzések a régi magyar irodalomban* címmel témája a levél műfaja a tudományos előadásoknak. Vö. még egyházi-történeti vonatkozásban újabbban: KNAPP Éva, *Levéltudományok a magyarországi jezsuita oktatásban a 16–18. században*, ItK, 2011/5., 554–581.

kultúrpolitikai törekvéseivel kívánna foglalkozni. Rengeteg katalógus, könyvjegyzék, lajstrom szolgálna alapul az ilyen irányú vizsgálódásokhoz. Ezzel szemben megfigyeltem, hogy Teleki Mihály gyűjteményében elenyészően kevés számú adat tárul a nyilvánosság elé a mecenatúrára vonatkozóan. Se a könyvnyomtatásra, se valamely művel kapcsolatos kijelentésre nem található se utalás, se megjegyzés. Tehát ebben az iratanyagban úgy gondolom, semmiféle tudatos szándék nem mutat a mecenatúra irányába.

A levelek kapcsán először is átnéztem tíz évre vonatkozóan azokat a címzetteket, akik Teleki Mihálynak válaszoltak. Majd a levelek gyakorisága alapján válogattam ki azokat a személyeket, akikkel napi szintű kapcsolatot ápolt. Azt feltételeztem, hogy a levélírás gyakorlatában megmutatkozik a köztük lévő kapcsolat típusa. Az esetek nagy többségében a partónus-alumnus kapcsolata.

Arra kerestem a választ, hogy működik-e valamiféle levélírói séma a genusok tanától, a levél tárgyától, témájától függetlenül, ami bizonyos szerepbe kényszeríti a válaszadók nyelvi–jelölésbeli–világmagyarázati bázisát.

A szelekciót követően Teleki legszűkebb kommunikációs közegének a levélanyagaira fordítottam a figyelmet, azokra a személyekre, akik őt körülvették, akikkel naponta érintkezésbe került, amit a levelek gyakoriságából állapítottam meg.

A Telekivel kapcsolatot létesítő személyek szelektálása után a levélanyagban kezdetben a szövegek retorikai diszpozícióját vizsgáltam: az intitlatio, az exordium (salutatio, captatio benevolentiae), valamint a conclusio formuláit.

A következőkben az általam átnézett levelekből hozok példákat, és ahol utalás történik a kapcsolatra vagy a levél tárgyára, néhány helyen azt is beidézem.

A következőkben a fentebb említett kritériumok szerint olvasom a levelek diszpozícióit.

Gyakori levélváltás történik Toafeus Mihály és Teleki között. Tofeus Mihály (1624–1684) 1689-től Erdély református püspöke. Tanulmányait Hollandiában, Németországban végezte. Praeceptorként először Nagyváradon, majd Sárospatakon kezdett. 1664-től I. Apafi Mihály udvari lelkésze egész életében híven szolgált az Apafi családot. Teleki Mihályt is részletesen tudósította a fennálló családi, közéleti viszonyokról, közeli barátságban lehettek. Tofeus levelei hangütésének másságát már az intitlatio is megadja. Az alábbiakban a legjellemzőbb intitlatiókat említem, azokat, amelyek leggyakrabban fordulnak elő a levelekben. Egyéb szerzők esetében is így járok el.

Tekintetes Nagy tanacs Úr Teleki Mihaly Uramnak, Egyetlen Fautoromnak /Tekintetes Nagy Tanacs Úr Teleki Mihaly Uramnak, Edgyetlen egy reghi Fautoromnak nagy

böcsülettel/Salutatio: Tekintetes Úr! Nekem mindenkori jó Uram!/Tekintetes Nagy Úr! Nekem reghi jó Uram Isten adgya meggyelmedet!/Tekintetes Jóságos Református Nagy Tanács Úr Teleki Mihály Urnak. Ezek után a levél genusától függetlenül a conclusio Toafeusnál mindig hosszús szerencsekívánatot előzi meg, aminek formulája nagyjából változatlanul mondható: „Isten után mint eddig ez után is Kegyelmedet oltalmazza onnan maga dolgait boldogítsa életét terjessze egészségét megtartsa, szép hazát virágoztassa, és az ő idejében hozza meggy hazájának szép házában s az ecclesianak minden jó akarójának s ha azt ernem ennekemis örömeinkre szívem szerint kívánom Kegyelmed reghi s sok kegyesen köteles jóakarója szolgálja/Isten adgya meggy Hazájának az ecclesianak szép hazának kegyelmedet jó egészséggel, s kívánom kegyelmed reghi jó akaró szolgálja/ Isten kegyelmedet asszonyunkat gyógyítsa meg, szép házat virágoztassa sokáig Kegyelmed szegény beteg régi vén szolgálja”.¹⁹⁹

A levél tárgyát tekintve nem hagyható figyelmen kívül Tofaeus panaszáradata, ami az egészségi állapotát illeti. Már nagyon beteg, egyre csak fogy. S halála után Istentől már csak azt reméli, hogy gyermekeiről majd Teleki gondoskodik. De ez nem meglepő, hiszen Teleki geryeszegi udvarában előszeretettel foglalkozott az árvák taníttatásával is. Fehér is megjegyzi fentebb említett kötetének bevezető tanulmányában a nevelés és művelődési élet kapcsán: „A gyerekek nevelése, iskoláztatása egész külön apparátust igényelt, a Teleki Mihályéhoz hasonló sokgyerekes családok udvarában, ahol ráadásul több árva nevelése is zajlott”.²⁰⁰

Fajgel Péter kassai kapitány, majd 1676-tól bujdosó főember, később ő a bujdosók követe a váradi törökhöz. Fajgel is adott rendszeres tájékoztatást Telekinek. Az intitutatio és a salutatio egyszerű nyelvi formula nála: Fajgel Pétertől Teleki Mihály Uramnak. Meltoságos Úr K[e]g[yelme]d[nek] alázatos szolgálja/. A patrónusi kapcsolat, a szolgálattétel kötelességének a súlyát érzékelteti Fajgel Péter levele is: Ezek után Isten oltalmába és kegyelmes gondgya viselésébe ajánlom kegyelmedet, maradok(...)alázatos szolgálja/Ezek után etc.

Salutatiója így hangzik: „Méltóságos Úr kegyelmednek alázatos szolgálja!

„Bánom ezeránt való szerencsétlenségemet, hogy itt kinn létemben kegyelmedhez való kötelességemnek meggy nem felelhettem, és kegyelmedet levelem által meggy látogathattam és meggy udvarolhattam, meggy is hittem volna kegyelmedhez oly hamar vissza térjek, mint uramot követem arról, hogy meggy írtam kegyelmednek, mert mihent eszembe vettem, hogy azzal

¹⁹⁹ MOL P1238, Teleki gyűjtemény, 8. d, Tofaeus Mihály id. Teleki Mihálynak, 1684. július 29.

²⁰⁰ FEHÉR 2007, 61.

kegyelmednek szolgállok, magamnak pedig ártok job volt az írást nem abbahagynom. (...) Kegyelmedet kérem alázatosan. Továbbra is tartsa én reám szemét, mint igaz szolgájára, és parancsoljon nékem, noha távol vagyok de valamiben tudok, kegyelmednek szolgálnom és kedveskednem el nem múlatom”.²⁰¹

Horti István (? – 1689) kővári lelkészként, majd Tofeus halála után pedig református püspökként élvezi Teleki Mihály támogatását. Horti Istvánnal kapcsolatban a *Postálkodási napló* egyébként 1675. október–novemberében írja: „Adtak Horthi uramnak f. 25, egyéb az úr jóakarattját is”.²⁰² Majd csaknem egy félévvel később szintén a *Postálkodási napló*ban olvasható: „Miólta Horthi István prédikátor uram itt Köuarban van, azólta adott az úr ő kegyelme kolcsárja, János deák ezeketedcer is, másszor is: Búzáat cub. Sx. 10//., Vajat just. 4//., Mézet just. 2//., Tyúkot nr. 45//. (...)”.²⁰³ A salutatio általában így hangzik: Isten áldása legyen Uram kegyelmedre s egész házára! A levél exordiumában a captatio benevolentiae helyez nagyobb hangsúlyt, nem a megszólításra. Például: Meltatlan voltomra, hogy kegyelmed Uram levelével latogatott, Isten jott adgyon Kegylmednek erette. Conclusio: Isten Kegylmedet ura sok gondgyaiban segítje, s közönséges jóra, nepe kiterjesztett hazájának örömére és sok hazanka szolgaltjara, szívem szerint kívánom, Kegyelmednek uram minden jót kivan Horti István.²⁰⁴

S. Pataki István (1640–1693) a Hollandiát megjárta teológia professzor, mint ismeretes 1688-tól a fejedelmi tanácsurak hatására II. Apafi Mihálynak volt a nevelője, ez ügyben gyakran tájékoztatja Telekit. De róla a későbbiekben még bőven szólok. Salutatioja általában: Tekintetes Úr nekem Uram Patronusom./Jo egeseget élettal aldgya es boldogicsa Isten Kegylmedet. Conclusio Kegylmednek mint nekem Patronusomnak Alazatos szolgaja

Absolon Dániel (1640 k.–1702 k.) követként ismert az erdélyi udvarban, kezdetben I. Apafi Mihály, majd Thököly Imre követe, majd a császáriakhoz áll, de Telekit is rendszeresen tudósítja az eseményekről, főként diplomáciai ügyekkel kapcsolatban. Salutatio: Meltosaghos Uram nekem nagy jó Uram patronusom. Kegyelmed levelét alázatosan vettem, parancsolatját megértettem. Conclusio: Ezek után Kegyelmed gratiajába ajánlom magamot, maradok migh élek Kegylmed alázatos szolgája Absolon Dániel.

Tholdalagi János (?–1693) 1675-től Szamosújvár főkapitánya, 1679-től Torda vármegye főispánja. 1678–1689 a fejedelmi tábla ülnöke. Intitulatio: Tekintetes Nemzetes Teleki Mihály Uramnak, nekem jo akaro Batiam Uramnak adassek. Salutatio: Szolgalkok

²⁰¹ MOL P1238, 6. d., Fajgel Péter id. Teleki Mihályhoz, 1682. szeptember 21.

²⁰² FEHÉR 2007, 218.

²⁰³ *Uo.*, 235.

²⁰⁴ MOL P1238, 6. d., Horti István id. Teleki Mihályhoz

Kegyelmednek mint jó akaró Batiam Uramnak. Ezt követi rögtön a leveleinek a narratívás része. Conclusio: Isten tarcza megh kegylmedet jó egésességben, Kegylmed köteles szolgája.

Bethlen Elek (1643–1696): 1680–1690 között tanácsúr és Belső-Szolnok vármegye főispánja, az országgyűlés elnöke volt, később a gubernium időszakában tanácsos. Fehér János kötetében egy helyen megjegyzi: „Teleki Mihály érdeklődött az erdélyi és a magyar múlt iránt, bizonyítja az is, hogy nagy mennyiségű levéltári anyagot gyűjtött össze, Bethlen Elek számára 1687-ben ezek közül többet kölcsönadott”.²⁰⁵

Intitulatioja általában így hangzik: Tekintetes Nemzetes Teleki Mihály Uramnak ő kegyelmének, Nekem bizodalmas joakaró Urmanak adassek.

Mikes Kelemen (1624–1686), a levélíró Mikes Kelemen nagybátyja, Fehér úgy említi mint Teleki Mihály párthívét. 1681-től haláláig az országgyűlés, majd 1682-től megválasztják a fejedelmi tábla ülnökének. Conclusiója így hangzik: Kegyelmed köteles tökéletes szolgája.

Első olvasásra figyelemre méltónak tűnik, hogy rendkívül gyakoriak az olyan megnyilatkozások, mint „jó akaró Bátyám uram”, „Nékem nagy jó Uram Patronusom”, „Nekem Uram Patronusom”, „Egyetlen Fautorom”, „Réghi jó fautorom, nagy jó uram”, „Jo akaró Bátyám uram” intulatiós és salutatiós formulák. Ezek a megszólítások kifejezik az alárendelt szerepet, az alumnusi viszonyt. A levél témáját tekintve, a kérés, az alázat retorikájában megírt levelek salutatiói, tehát a hálaadás, az elköteleződés beszédmódjai is ezek.

Áttekintésünkből kitűnik, hogy a vizsgált levelek így már eleve részesei egy kommunikációs térnek, a diskurzus résztvevői birtokolnak egyfajta előzetes kommunikációs tapasztalatot Teleki Mihállyal. Másképpen szólva, az olvasott levelek mindegyike, szinte kivétel nélkül *válasz*. A nagyhatalmú főúr már kialakította a maga kommunikációs terének határait, ő is ír levelet, az ő stílusa, pozíciója dönti el a levelek diszpozícióit. Teleki tudja, hogy meddig kezelheti úrként és feljebbvalóként ezeket a neki alárendeltségi viszonyban álló személyeket és ennek megfelelően folytatta a levelezést is velük. A levelek retorikai megszerkesztettségében nem alakítható ki és nem írható le egyértelműen egy meghatározott írásséma, ami például lefedhető lenne arsként, tehát a levélírás művészeteként valamiféle mesterségbeli tudással. Ami bizonyossággal leírható a bevezető és befejező formulákon kívül az, hogy a levelek szerkezeti kidolgozottsága egyéni élethelyzet függvénye lehet.

A levelek olvasási mechanizmusa úgy is értelmezhető, mint a Teleki környezetének beszédterében létrejött válaszok és válaszadási aktusok sorozata. Ebben az értelemben a

²⁰⁵ FEHÉR 2007, 62–63.

levelezés elmélete kapcsolódik ahhoz a közismert toposzhoz miszerint a levelezés: beszélgetés. A *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* szerint az az antikvitásban is létező megnyilatkozás: beszélgetés egy távollevő személlyel („ein Gespräch mit einer abwesenden Person”, ami a levél dialogikus olvashatóságát biztosítja.²⁰⁶ De ebből a toposzból építkezik Cicero is, majd a Kr. u. 4. században Victor Julius és a 16. században Erasmus. Artemon a Kr. e. 2. században a levelet a beszélgetések feleként („Hälfte des Gesprächs”) emlegeti.²⁰⁷ Az olvasó, aki kézbe veszi a levelet az üzenet elolvasása céljából, először az intitulációval szembesül. Az író, a levél feladója elsődleges szerepmegjelölési kényszerre van ítélve, hiszen nyelvi formát kell, hogy adjon a Telekivel való kapcsolatának, a hozzá fűződő viszonyának. A külcímbe ki kell, hogy fejezzen egy olyan viszonyt, amivel az elsődleges hatást eléri. A külcím a társadalmi szerepek beléptetésének a legitimációs formulájává válik. Az intitulatio általában két vagy háromtagú szerkezetként írható le, amelyben Telekit a társadalomban betöltött rendje szerint jelöli meg, megszólítja. Erre vonatkozik általában a Tekintetes Nemzetes kifejezés, és ezt követi a második szerkezeti szintagmatikus egység, az értelmezőjelzős szerkezet. A második paratextuális elem a salutatio. Általában abban a beszédmódban folytatja tovább a levelet, amelyet a külcímbe már megjelölt. Az intitulációban rögzített szerephez képest már nem mutatkozik eltérés a salutatioiban. Gyakori eset, hogy a külcímbe nyelvi megjelölt formula szó szerinti megismétlése történik meg az exordiumban. De érdemes megjegyezni, hogy csak a szorosabb rokonsági fok vagy bizalmasabb, mondhatni egyenrangú viszony esetén.

A levél írója számára a végső hatás a conclusióval érhető el. A levél tárgyához képest ugyanazt a beszédmódot képviseli, viszont záróformulákra a szerkezeti redukció a jellemző. Az intitulatio két-három tagmondata után, a salutatiót követően, a conclusio a legegyszerűbb nyelvi kifejezés.

A fentebb idézett szerzők formulahasználatára egyénenként más-más nyelvi realizáció a jellemző. De ez a megállapítás abból következik, hogy a levélírók mindegyikének más kapcsolata volt Teleki Mihállyal. Az egyénileg alkalmazott formulákat, a levélírás retorikáját a társadalmi műveltségtől függően betartják ugyan, viszont, ami közös ezekben a megnyilatkozásokban, az a szerepkényszer, amit a levél címzettje előírt számukra. Hiszen magukat a formulákat az előzetes beszédter és és a gyakorlatban is megvalósult

²⁰⁶ *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 2: Bie-Eul, Hgg., Gert Ueding, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1994, kolumna: 60–76., főleg: 72–75. vö. 61., 71. Cicerónál a következőképpen olvasható: »amicorum conloquia absentium«. Petrarca ezen a ponton is Cicero követője: »sermo amicorum absentium«. Erasmusnál: absentium amicorum quasi mutuus sermo. Imago animi.

²⁰⁷ *Uo.*, 61.

kapcsolatrendszer ismeretében alkalmazzák. Függetlenül a levél tárgyától, mert meg van minden esetben az egyénileg rögzített (szubjektivizált) forma, ami az egyéni szereptudat aktualizálását jelenti.

Összességében megállapítható, hogy a levelek a Teleki által diktált szerepek elfogadásának írásbeli lenyomatai. Amit Teleki tesz, az nem más, mint szerepkényszer. A közösségi szerepvállalás beléptetésének legitimációs formája. Az intitulációban, az exordiumban a levél írója azt mondja ki, hogy milyen pozícióban van hozzá képest Teleki Mihály. Így fentebb láthattuk, hogy pl. a Nekem jó akaró Batyjam Uram, Nekem bizodalmas uram etc. kifejezések fordulnak elő nagy gyakorisággal. A conclusióban pedig megfordul a viszonymegjelölés, ui. az író a saját identitására nézve mondja ki, hogy ő milyen szerepben van a Teleki-repertoárban. A conclusióban ugyanis csakis az Én helyzetére, létállapotára való nyelvi megjelölés történik, így az aláztos szolgája, köteles szolgája, réghi vén szolgája, minden jót kívánó szolgája, köztes szolgája alakokban. Viszont ezek a kijelentések, már a conclusió záróformulák írásbelileg is rögzített realizációi.

Viszont a szerepkényszer fordulata következik be a conclusióban az intitulatio és az exordium után: az aláztos, köteles stb. kijelentések, önreflexív jellegű megnyilatkozások lesznek, amelyeket az exordiumban funkciójuk révén még nem alkalmazhatnak. A levél írójának az identitását jelöli meg a levélírói, válaszadási kontextus terében. Az intitulációban, és a salutatioiban ez éppen fordítva történik, az Én-TE viszonyban a TE-hez való kötődés nyelvi kifejezése ölt testet, a conclusió ÉN-nel szemben.

Ezeket a formulákat, a Teleki Mihálynak címzett levélformulák külcímes, bevezető és befejező nyelvi realizációt úgy is olvashatjuk, mint Teleki Mihály szerepbe írt maszkjait. Ezen személyek leveleinek nyelvi megnyilatkozásaiban közös, hogy mindegyikőjük alárendelt viszonyban áll Teleki Mihállyal, természetesen nem egyforma alárendeltséggel. Azt gondolom, ahhoz, hogy az alárendeltségi fokot ki lehessen mutatni a levelek diszpozícióiban, végig kellene tekinteni „oda-vissza” a levélanyagot. Tehát az 1680-as évek dokumentumainak mindegyikét személy szerint megvizsgálni, mivel ezek a szövegek nincsenek kiadva erre az intervallumra. A mecenatúra vonatkozásában ez nem azt jelenti, hogy kultúrapártoló főúrként jelen volt ezen személyek életében, hanem azt, hogy létrejött és működik a patrónus–alumnus-kapcsolat valamilyen élethelyzetben.

Zárásképpen megállapíthatjuk, hogy levelek tárgyától függetlenül az intitulatio–salutatio–conclusio retorikáinak viszonyjelölései szinte állandó jelleggel utalnak a patrónus–alumnus-kapcsolatra, a szükséghelyzet teremette kérés nélkül is. Viszont úgy gondolom, hogy nemcsak Teleki Mihály levelezésében lenne helyt álló ez a megállapítás. Pl. Bethlen Miklós

vagy Pázmány Péter stb. levelezése esetén is működik ez a levélírói gyakorlat. Ahhoz, hogy a személyhez kötött retorikai-formulahasználatbeli különbségeket kimutatni lehessen, az egy újabb kutatás feladata lehet majd a későbbiekben.

VII. Mecenatúra a *bonum commune* szolgálatában

Az értekezés korábbi fejezeteiben többféle kommunikációs helyzetet vizsgáltunk meg más-más olvasási eljárással.

A következőkben a kötetkiadásokat tekintem át. Több fejezeten keresztül olvasok politikai, erkölcsi, morálteológiai tárgyú szövegeket. Nem cél nélkül teszem ezt (mondván, hogy nincs több kommunikációs helyzet), ugyanis e kiadások/kiadások is Teleki Mihály körül egy tágabb kommunikációs térbe illeszthetők bele, és fontos eszközét jelentik az 1680-as években Teleki felfelé ívelő politikai „karrierépítésének”.

1. S. Pataki István *Ez Vilagnak Dolgainak Igazgatásinak Mestersége* című fordításának paratextuális olvasata

A következő lépésben két olyan kötetkiadást veszek szemügyre, amelyek Teleki Mihály parancsára készültek el vagy hozzá intéztek ajánlást. Úgy gondolom, hogy érdemes előrebocsátani azt a megállapítást, hogy mindkét esetben gyanítható, hogy Teleki Mihály maga járhatott közben a kötetek kiadásánál.

Az első opus, S. Pataki István kolozsvári professzor *Ez Vilagnak Dolgainak Igazgatásinak Mestersége* című munkája 1681-ben látott napvilágot Teleki Mihálynak ajánlva.²⁰⁸

A második, Teleki Mihály fiának ifj. Teleki Mihálynak az 1689-ben Kolozsvárott megjelent, II. Apafi Mihály választott fejedelemnek ajánlott fordítása a *Fejedelmi Lelek Avvagy Fejedelemnek szükséges ajándéki* című munkája.²⁰⁹ Mindkét mű esetében előre megállapíthatjuk, hogy ún. „ajándékkötetéről” van szó. S. Pataki István Teleki Mihálynak ajándékozta munkáját. Ifj. Teleki Mihály Ifj. Apafi Mihálynak küldte ajándékba a lefordított kötetet. Az Apafi család 1707. szeptember 19-én elkészült könyvjegyzékében, a „XXIV.

²⁰⁸ S. PATAKI 1681.

²⁰⁹ *Fejedelmi L.* 1689.

Lapos paraszt fejér láda”²¹⁰ tartalmazza az alábbi kötetet: „Fejedelmi Lélek Teleki Mihály munkája n°. 2.”.²¹¹ Azért tartom fontosnak ezt a feljegyzést, mert kiemeli, hogy Teleki Mihály szellemi termékéről van szó. Ugyanebben a dobozban ugyanis megtalálhatók a kötet eredeti példányai az ágostonrendi kanonok Johann Adam Weber (1611–1686) *Spiritus principalis* című opusa, még pedig két kötetben, a második *Spiritus principalis* 2-ként jelölt.²¹² Mindkét fordított opus tehát ajándék, aminek ebben a korszakban igen nagy politikai súlya is van. Vincze Hanna Orsolya írja a Jakabnak dedikált *Királyi ajándék* fordítása kapcsán: „egy olyan udvari világban, amely kölcsönös ajándékok, pártfogások, szívességek rendszerére épül, és amelyben az ajándék címzettje mindig adóssá is válik. (...) Az ajándékozás a koramodern udvari világban ugyanis társadalmi és politikai tétikkel rendelkező gyakorlat, annak az elképzelésnek a gyakorlati megnyilvánulása, miszerint a társadalmat a kölcsönös hasznon tartja össze”.²¹³

Azon művek, amelyeket Teleki Mihály életében külföldről hozatott, illetve alumnusai által fordítottat a legkülönbözőbb tematikájú írásokat jelentik. A teológiai, az államelméleti, a földrajzi, az erkölcsstani fogantatású értekezések egyaránt belehelyezhetők a Teleki által „patronált” nyilvános térbe. A mecénási szerepkör életének csaknem minden színterén jelen volt, ahogyan azt az 1670-es esztendőben megtapasztalhattuk. Elég csak az országgyűlésen elhangzó megnyilatkozására gondolnunk Tótfalusi *Zsoltárait* illetően vagy a bujdosók számára megrendelt *Praxis Pietatis* kiadásaira. Hargittay Emil a református Telekieknek a katolikus államelmélet és az etika iránti érdeklődését a történelmi tények Erdélynek sorsdöntő eseményeivel magyarázza. A Habsburgokhoz való politikai átállás kezdeményezője éppen Teleki Mihály volt, – mint írja, s az 1690-es *Diploma Leopoldinum* már Erdély közjogi helyzetét legitimálta, így a *Fejedelmi Lélek* erdélyi fogadtatását a mű bizonyos semlegessége, illetve a politika diszciplínaként való előtérbe kerülése magyarázza.²¹⁴ Hargittay lábjegyzetben említi meg S. Pataki művét, mint az erdélyi irodalmi–ideológiai változás egyik bizonyítékát. A szöveget több ponton látja érintkezni a fejedelemtükör műfajával, mely „udvari etika, s ezen túlmenően általános magatartási szabályok, eszmények gyűjteménye”²¹⁵ – vélekedik Hargittay.

²¹⁰ *Erdélyi könyvesházak*, III (1563–1757), szerk. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, 1994, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3), 99.

²¹¹ *Uo.*

²¹² *Uo.*, 101.

²¹³ VINCZE Hanna Orsolya, *Helyzet, jelentés, Tanulmányok*, Kolozsvár, Komp-press, 2010, 179.

²¹⁴ HARGITTAY 2001, 96.

²¹⁵ *Uo.*, lábjegyzetben

A szövegek olvasásakor nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy idegenből fordított textusokról van szó. Így a helyzetet bonyolítja némiképpen az a meglátás, hogy a Teleki által kiadásra szánt eredeti írások beszéd módjait rendkívül változatos szövegek alkotják. Nem hiába nevezi Bene Sándor ezt az elméleti alapokon nyugvó állapotot „szellemi laboratóriumnak”,²¹⁶ hiszen a Hollandiát, Angliát megjáró peregrinusok a puritanizmus, coccejanus, karteziánus kommunikációs tér részeseiként, hazatérve a hazai politikai–irodalmi nyilvánosság tereit konstruálva, beszéd módjait sajátítva el, folyamatosan fejtették ki hatásukat a korabeli Erdélyben. A fordításnak tehát összetett funkciója van: egyrészt közvetíti a kulturális áramlatokat egyik országból a másikba, másrészt hatalmi-politikai érdekeket kiszolgáló feladata is van. Dohi Zsuzsanna írja: „Teleki szintén olyan könyvek kiadását támogatja, melyek az általa folytatott politikát igazolják és propagálják”.²¹⁷

Az 1681-ben Veresegyházi Mihály nyomdájában kiadott munka teljes címe: *„Ez világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége, Mellyet Szaz Jeles Regulak, Es azoknak minden életbeli alkalmatosságokra hathatós ki-terjesztése által a’ Deáki nyelvnek nagy ékességével adott-ki nem régen egy Austriai Németh Grof Ur: és azon formában Magyarra fordította S. Pataki István, A’ Kolosvári Reformátum Collegiumnak edgyik Tanító Mestere”*.²¹⁸

Az opus eredeti szerzőjéről meglehetősen kevés információ áll rendelkezésünkre, nem tudjuk ugyanis, hogy a szöveg eredetijét ki írta. Annyi bizonyos csak, mint, ami a címből is kitűnik, hogy egy ausztriai német grófhhoz köthető az eredeti munka.

S. Pataki Istvánról Nagy Noémi írja, hogy a tudós teológusnak először Bánffy Dénes volt a pártfogója, akiről tudjuk, hogy 1674-ben fej- és jószágvesztésre ítélték. Majd Teleki Mihály szolgálatába állt, de annak pontos dátumát Nagy sem tudja megmondani.²¹⁹ Majd idézi, hogy 1684 márciusában kelt levelében arról értesíti Telekit, hogy könyveket vásárolt neki”.²²⁰ Lehet, hogy Telekinek S. Pataki szerezte be e könyvet? Nem tudni, mint ahogyan a másik munka udvarba kerüléséről is csak feltételezéseink vannak, de erről a kérdéstről még bővebben szólnunk később.

²¹⁶ BENE, 2004, 14.

²¹⁷ DOHI Zsuzsanna, *Egy kései fejedelemtükör létformája a XVII. században = Szöveghagyomány és íráskultúra a korai újkorban, Tanulmányok a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén folyó kutatások köréből (középkor, kora újkor) 2004–2006*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007,

²¹⁸ S. PATAKI 1681.

²¹⁹ Nagy Noémi S. Pataki ezen munkájából írta szakdolgozatát. Köszönettel tartozom Hargittay Emil tanár úrnak, témavezetőjének, hogy rendelkezésemre bocsátotta a szakdolgozatot. Vö. NAGY Noémi, *S. Pataki István: Ez világnak dolgainak igazgatásának mestersége*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1997, 8.

²²⁰ NAGY, i. m., 9, idézi: S. Pataki István levele Teleki Mihályhoz, lelőhelye: MOL, P 1238 Teleki Mihály Gyűjtemény, 8. d.

Herepei János az anyagi jellegű támogatások közé sorolja S. Pataki 1681-ben kiadott művét, illetve a *Fejedelmi Lelek* 1689-es fordításának elkészültét is. Ez a megállapítás azonban nem tekinthető teljes mértékben helytállóknak, mert a munka tíz lapos patrónusi laudációjában a következők olvashatók: „Mert e’ Világi dolgoknak Igazgatásának Mesterségét tanító annyi könyvei között, maga választá-ki és itilé legalkalmatosabbnak e’ Világi dolgokhoz, ezt a’ Felséges Római Császárnak, ki körül, ha valahól, meg-fordúl a’ Világnak igazgatásának Mestersége, ugyan azon tekintet alatt ajánlott szép könyvet, és parancsolá nékem, hogy Magyarságunkra fordítsam. Mert a’ mint egyéb sok dolgaiban, ebben-is a’ közönséges jónak akart szolgálni”.²²¹ A paratextusból kitűnik, hogy nem pusztán anyagi támogatással született munkáról van szó, hiszen S. Pataki utal a Teleki könyvtárában meglévő egyéb államelméleti művekből való gondos válogatásra, a szelekciós tevékenységre is. Így a mecénás nem kisebb feladatot tűzött ki maga elé, mint a közjó szolgálatát az eredetileg I. Lipótnak ajánlott könyv lefordíttatásával.

A patrónusi tevékenységi kör azonban vélhetőleg túllép az irodalom pártolás keretein, hiszen a szelekció folyamatában végzett tevékenység nagyfokú tudatossággal párosul. A fentebb idézett részben S. Pataki megállapítja, hogy ura, aki „a’ dolgoknak kormányozását kezén rendesen meg-tartván,” „a’ közönséges jónak akar szolgálni”. A *bonum commune* szolgálatában jelöli meg legfőbb célját Telekinek, mint patrónusának e kötettel. Érthető, hogy Bene Sándor a politika nyelveinek vizsgálata során a 16–17. századi államelméleti szövegeket vette alapul. Bene Sándor ugyanis a politika tárgyát, célját és eljárásrendjét illető megközelítésében a politikát „a morális politika szintjén a közösség értékviszonyainak, a morálisan minősített közjónak (*bonum commune*), illetve a polgárok állampolgári nevelésének/nevelődésének (*vir bonus/civis bonus*) koncepció”-jához rendeli hozzá.²²²

A disszertáció elméleti bevezető részében és később a Teleki-instrukció szerződéses kapcsolatrendszerének vizsgálatában is többször utaltam a közösségelvű politikai filozófia Alasdair Chalmers MacIntyre-féle elgondolására és az arisztotelianus közjó értelmezésére. A közösségelvű szociológia, illetve a politikai filozófia angolszász etikán alapuló tételeiben MacIntyre megállapítja, hogy abban az esetben beszélhetünk jogosan közjóról, amikor a különféle emberi társulások céljait jellemezzük.²²³

²²¹ S. PATAKI 1681, ajánlás

²²² BENE 2001, 287.

²²³ HORKAY HÖRCHER 2002, 79.

A közjó felfogása tehát nem új keletű, hiszen a disszertáció bevezetőjében részletesen kifejtett arisztoteliánus közjó-értelmezés is ide sorolandó, amelynek célja az eudaimónia volt, a közösség boldogsága.

Ám az emberi társulások többféleképpen osztozhatnak a közös célokon. S innentől kezdve beszélünk egy igen magas válaszfalról a közösségelvűek és a kontraktualisták között. S. Pataki fordítása kapcsán ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy a közjó szolgálatát milyen módon, s tevékenységi formában kívánja megvalósítani.

Csetri Elek *Az erdélyi gazdasági gondolkodás előzményeiről a XVIII. század végéig* című nagyszabású munkájában is megemlíti S. Pataki művét, mint a gazdasági gondolkodás egyik határállomását. „A szerző Németalföld több egyetemén diákoskodott és élete végéig kolozsvári református kollégiumi professzorként működött. Könyve bevezetőjén átleng a descartes-i racionalizmus szelleme, elképzelése, hogy az állam legyen a „Ratio statussa”. Államigazgatási ajánlásai közül az első, hogy annak a „közönséges jót” kell szolgálnia. Gazdasági tanács már kevesebb van benne. Mikor azt írja le, hogy „A természet szülte a Mesterséget, mint együgyű anya díszes magzatját” – tisztelettel adózik a természet felett győzedelmeskedő emberi munkának, a mesterségnek. S. Pataki István államigazgatási munkáját id. Teleki Mihály fejedelmi tanácsúrnak ajánlotta. Nem véletlenül, hiszen a „birtokszerző” Teleki, családi gazdagságának megalapítójaként jeleskedett és Apafi Mihály fejedelem teljhatalmú politikusa volt”.²²⁴

Az opus célját a fordító a következőkben adja meg: „ez a’ könyv’, mely Kegyelmed Neve alatt jü-ki, sokaknak sok dolgokban használlyon, avagy csak a’ Világi dolgokat a’ felső Uri rendben forgató Embereknek igazán való meg-ítelésére, melyben az alább való Emberek mely igen hibázzanak, alig ki mondható”.²²⁵

Majd így folytatja „mert mikor a’ Világ nagy Embert állat elő, annak Tekintetinek meg-adásával, megfogadgya ötet a’ közönséges jónak, és a’ mellett mindeneknek a szolgálatjára”. „A’ mit még-is ez a’ Könyv tanít arról, mire vihesse-fel e’ Világi dolgokat viselő Embernek állapottyát a’ Serénység” (...) „A’ mit végtére ez a’ Könyv tanit a’ Világi dolgokban való munkának nyereségéről (...) ezt tartya nyereségének, hogy Istenének, Fejedelmének, Nemzetének, Hazájának, Vallásának oly nagy alkalmatosságokban

²²⁴ CSETRI Elek, *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, (XIX–XX. század), Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2001, 13.

²²⁵ S. PATAKI 1681, ajánlás

szolgálhat”.²²⁶ E fejezet elején számomra úgy tűnt, hogy S. Pataki ezen fordítása a republikánus arisztoteliánus államelmélet egyik darabjává avatódik. Azonban azt gondolom, hogy a közjó szolgálata mellett erősen jelen van az abszolutizmus szuverenitás-elmélete irányába való törekvés is. S. Pataki ugyanis azt írta, amint fentebb is idéztem, hogy a világ megfogadja a „nagy Embert” a közjó szolgálatára. Nem kell messzire mennünk e felfogás gyökereit illetően, hiszen Thomas Hobbes *Leviatán* c. munkájában ehhez hasonlóan a következő olvasható: „Az államnak ebből az intézményéből származik annak vagy azoknak minden joga és felhatalmazása, akikre az összegyűlt nép egyetértésével az uralkodói jogkört ráruházták”.²²⁷ A közjóra irányuló szolgálat tehát mindenekelőtt *szereződéses viszonyt* tételez fel a társulás tagjai között.

A könyv elkészülte egyrészt etikai kódexként funkcionál a műben lefektetett regulák, szentenciák révén a „felső úri renden valók”, „a dolgok Igazgatóinak” számára, másrészt praktikus ismeretet sajátított el a másik fél, a társulás többi tagjával is, oly módon, hogy az ellenőrizhetőség képességét magáénak mondhatja az „alsóbb úri rend” is. Azt gondolom, hogy Teleki korában ez már nagyon is modern államelméleti felfogásnak számít.

Az igazgatás mestersége így az élet minden területére kiterjesztve univerzálissá válik. Hiszen, ha a társulás által választatik „az úri rend”, s ellenőrzik az adott státuszt betöltő kiválasztott személy, akkor egy fajta visszacsatolási folyamat indul meg. Egyrészt igazgat a fejedelmi személy, vagy valamilyen magas pozíciót betöltő egyén, másrészt maga a tágabb értelemben vett polgárság igazgató szerepköre is hangsúlyos, hiszen e könyv célul tűzte ki a „felső Úri renden forgató Emberek igazán való meg-ítélésé”-t is.

Az igazgatás mesterségének legfőbb szellemi alapvetését az első regulában lefektetett szabály adja: „Mindent kell annak tudni, a’ kire mindenek bizattatnak”.²²⁸

A tudás, nem erénytani kategóriaként szerepel, hanem az isteni képmás, a hozzá való hasonlatosság és értelem szinonimájaként. „Ez Világnak külső dolgaira való maga-adásának az a’ törvénye, hogy tudgy mindent, a’ melynek tudása használhat a’ közönséges jónak, és a’ melynek nem tudása árthat. (...) Az isteni tökéletességnek rövid öszve foglalásának nagy módgya a’ tudós Ember, Homérusnak nagy könyvét, edgy dió hajban bé-szorította edgy Mester Ember, a’ ki abban az Istennel aláb való, hogy nem teremthet mindeneket, de abban Istenhez hasonlatos hogy érthet mindeneket”.²²⁹ Az isteni hasonlatosságból vonja le következő tételét: „Minden emberi törvények peniglen folynak, amaz öröcké való törvényből,

²²⁶ *Uo.*

²²⁷ HOBBS, *i. m.*, 198.

²²⁸ S. PATAKI 1681, 1.

²²⁹ *Uo.*

melly a' lélekben irattatott (...) Ettül minden virtus, mint a' közönséges jó eleiben irattatott regula hirdettetet-ki".²³⁰

Az Isten által vezérelt belső, lelkiismereti törvény a különféle mesterségek gyakorlásában is fontos szerepet játszik: „a' verseknek csinálásának, ha az ékessen szollásnak, ha a' közönséges Társaságnak, Politiának igazgatásának, ha az égnek s' földnek mérésének, ha az házi Gazdaságnak, ha a' természetnek dolgainak, ha a' Törvénybeli dolgoknak mesterségeit, ha a' szent Irási, Isteni Tudománt szereted, keveseknek láttatnak napjaid ezeknek szeretetinek ereje miatt”;²³¹ A polgári élet (*vita civilis*) lipsiusi alapvetése fogalmazódik meg. A lelkiismeret törvényeinek betartása adja a polgári élet morális szintjét úgy a hétköznapi életben, mint a világi kormányzásban. A hajó-metáforával illusztrálható ezen megnyilatkozás: „E' világi életnek habjai között akár a' kormányon ülly, akár a' rudat igazgassad, akár az evezőt fogjad, rosszul mehetsz elő a veszedelmes helyeken, ha az egyenesen igazgató Csillagnak fénye előtted nem jár”.²³² Ez a kijelentés egyrészt a lelkiismeret metaforájára is utalhat a *vita civilis* morális–etikai értékrendjében. Másrészt az ajánlásban Teleki laudációja egyik passzusában a csillag-metáfora szerepel, ám itt nem az isteni fény ragyogásának követése végett, hanem Telekinek, mint Napnak a fénye adja át világosságát a Holdon keresztül a többi csillagokra, s ezáltal ékesíti a „több csillagokkal az eget, s hasznát a földre önti”.

A szövegkontextust tekintve, összességében elmondható, hogy Teleki saját könyvtárában lévő könyvei közül kiválogatja a fordításra érdemesnek tartott műveket, amit a közjó szolgálatába kíván állítani. Megbízta alumnusát, hogy fordítsa le a „dolgok igazgatásának mesterségéről” írott általa kiválasztott opust, S. Pataki hosszas dicshimnusz zengedeve patrónusáról nekilát e munkának. S. Pataki reflektálva Teleki parancsára a szelekciós tevékenységre, közvetíti ura akaratát, melynek az ajánlásban hangot is ad. Vélhetőleg Telekit a közjó szolgálata mellett önreprezentatív szándék is vezérelte. A *bonum commune* morális tudására igazolja erre való törekvését.

Mindezzel párhuzamosan, ha Teleki eddigi kommunikációs módszereit, különféle technikáit szem előtt tartjuk, akkor érzékelhető azonban a közösségi szerepek felajánlásának manipulatív szerződésjellege is. A kötet harmadik regulájában a következőket olvashatjuk: „A' külső nagy tekintet és világ előtt való kedv, czéllya ez világnak dolgaiban forgó

²³⁰ *Uo.*, 4.

²³¹ *Uo.*, 3.

²³² *Uo.*, 5.

Embernek, a' mellyel ő él egyéb dolgainak boldogul való végben vitelére".²³³ „A világ tekintete, kedve nélkül sehová sem juthatsz” (...).²³⁴ „Ha perlesz, a Birónak jóakarattyára, ha városba mégy, a' Polgárnak hozzád való kedvére, ha udvarban, a' fejedelemnek kegyelmességére, ha Ecclesiában, a' Papnak hozzád való jóindulattyára vádcz; edgy szóval mi nem keressük az ő hozzánk való kedvéről az embert, hanem az emberben csak az ő hozzánk való kedvét. (...) Mert nem az a kérdés, melly jó jámbor és bölcs vagy, hanem másnak kedvében és barátságában mennyit nyomhatsz”.²³⁵

Az isteni tudománytól meglehetősen eltávolodik a beszélő, hiszen az Isten tekintése már nem önmagában való elegendőség. Az emberi tekintetek tüzeiben más-más cél érdekében kell az előljárókat megnyerni. Az egyén pozícióját az éppen aktuális kommunikációs tér jelöli ki számára. Már csak az a kérdés, hogy milyen útmutatást ad a tekintetek megnyerésére? „a beszédeknek édességével, színes indulatokkal, reménség nyujtással, ajándékokkal kell támogatni e' világnak kedvét, és az gyakorta le-teszi azokat, a' kiket fel-vött vólt, sőt minden órával teszi s' veszi szeretetit és haragját, mindazonáltal csakugyan a' nélkül senki a Dicsőségnek és Tisztességnek Templomában bé nem mehet, a' mellynek rejtekit egyébaránt csak a' munka nyitnya-meg”.²³⁶ Így csaknem belekódolja a szövegbe azt a praktikus ismeretet is, amely a világban való előrehaladást, felemelkedést biztosítja. A kötet részletesen kitér arra, hogy hogyan kell támogatni a „világ kedvét”. S meg is magyarázza mindezt, a „tudd azt, amiknek nem tudása árthat” kijelentésével. Justus Lipsiusnak *A' polgari tarsasagnak tudományarol irt hat könyve* negyedik könyvében a XIV. része alcíme: *Mi-képpenés menyire kell, a' Csalárdságokkal élni. Három-féléket mutogatok meg; és külön-külön némellyiket bévészem az Országban, némellyiket ki-rekesztem*. Lipsius ezen fejezetével igen feltűnő hasonlóságot mutat a kötet. A németalföldi szerző a tettetést követendő magatartásnak tekinti művében, hiszen csak így képes az ember előbbre jutni, ha a „világ kedvét” keresi: „Annakokáért Tettetéssel kell élni, a 'kit másodsor helyeztettem és javallottam: melly bizonyára 'e Kételkedésből származik. Mert mire szükséges a' Tettetés, ha egymásnak elegendesleg hiszünk. (...) Nem tud uralkodni, aki nem tud tettetni”.²³⁷ Lipsius politikájában és sztoikus filozófiájában azt tűzte ki célul, hogy Machiavelli tanait, az abszolutista *ragion di stato* elméletét ötvözze a keresztény tanokkal. Úgy gondolom, hogy az S. Pataki-fordításban is

²³³ *Uo.*, 6.

²³⁴ *Uo.*

²³⁵ *Uo.*, 8.

²³⁶ *Uo.*

²³⁷ Justus Lipsiusnak *A' polgari tarsasagnak tudományarol irt hat könyve* = LASKAI János *Válogatott művei: Magyar Justus Lipsius*, szerk., bev. TARNÓC Márton, Bp., 1970 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 2), 305.

felfedezhető ez a kettősség. Egyrészt, az Istennek való tetszésben, a kegyes életben. Másrészt, a világban való megmaradásra ad viselkedési „stratégiát”.

Összességében úgy véljük, hogy S. Pataki munkájának kettős célzata van. Erénytani oldalát tekintve megjelenik az isteni világrend szabályainak megfelelő életmód a lelkiismeretre hallgatás a csillag-metafora által implikált lipsiusi alapvetés. Másrészt emellett a világban való léthez, felemelkedéshez is szükséges praktikus ismeretek egyetemes eszköztárává is avatódik a szöveg. Tulajdonképpen Teleki ennek az opusnak a kiadásával lefekteti az általa megkívánt viselkedési mechanizmusok eljárásrendjét, előirányozván ezáltal a *bonum commune* szolgálatát. De ennek mikéntjét ő határozza meg a fentebb említett regulák tanácsainak olvasása által.

Előtérbe kerül továbbá a keresztény politikáról való beszéd is. „A kereresztyén politíának az alapja az Istenhez való buzgóság”, ezen a ponton Rotterdami Erasmus fejedelemezsményét követi. Erasmus Plutarkhoszra hivatkozva megállapítja, hogy a „Jó Fejedelem (...) az Istennek valamiféle élő képmása, aki egyszerre jó is meg hatalmas is; jósága azt jelenti, hogy mindenkinek használni akar, hatalma pedig azt, hogy amit csak akar, meg is teheti”.²³⁸ S. Pataki fordításában: „Az Istenhez szokott légyen az, a’ ki a’ Fejedelmek küszöbét nyomja, mert a’ Fejedelem az Istennek az emberek között képe”.²³⁹ Az államformát tekintve a monarchia híve: „az Egynek jó rendben való kiformalására mindeneknek serénsége megedgyez, és az Isten-is az ő Felsőségének képit és formáját nem kicsinnyé segíti”.²⁴⁰ A *politicus* szó definiálását is megadja: „Politicus, az az, e’ világnak külső dolgait forgató ember, aki, ha az örökké való boldogságnak sátorában nem is, de a földi méltóságok sátorában lakozik és a’ tisztességnek is e világi nagy becsületnek magas hegyein nyugoszik, aki szól igazságot és álnokságot nem üz nyelvével”.

E szabályok, etikai viselkedési kategóriák gyűjteménye az ajánlást olvasva a Teleki által parancsolt szelektált rendalkotás része, amely a közösség tagjainak határozott pozíciót jelöl ki, mind az isteni, mind a világi kormányzat egyetemes rendjében. A dolgok igazgatásának kettős szemantikai vonatkozású aspektusa nemcsak a Teleki által felkínált tudás kétféle variánsa, hanem az egymással dialogikus viszonyt létesítő közönséges társaság és a felső úri rend virtuális párbeszédének leleplezésére irányuló abszolutista, a szuverenitás irányába megmutató kísérlet.

²³⁸ Rotterdami ERASMUS, *A keresztény fejedelem neveltetése*, kiad. KIRÁLY László, ford. CSONKA Ferenc, Bp., Európa, 1987, 32.

²³⁹ S. PATAKI 1681, 18.

²⁴⁰ *Uo.*, 13.

2. Atyai tanácsok és az intencionált közlés Ifj. Teleki Mihály *Fejedelmi lélek* című fordításában

A disszertációnak ez a fejezete az S. Pataki-fordításhoz hasonlóan azt igyekszik bemutatni, hogy a Teleki Mihály által kialakított kommunikációs tér politikai–morális beszédmódjai hogyan körvonalazódnak a *Fejedelmi lélek* című speculumban. Azon kérdésfeltevésnek utat nyitva, hogy az 1680-as években Erdély kormányzója a közösség javát, a morálisan minősített közjót milyen retorikai eljárással kívánja érvényre juttatni. Hogyan érhető tetten a manipulatív megnyilatkozás, az intencionált közlés vágya ebben a kommunikációs helyzetben?

Jelen írás a királytükör-irodalom kései barokk hajtásából vizsgálja meg ifj. Teleki Mihály *Fejedelmi lélek* című opusát.²⁴¹ E műfaj olvasatai során felmerült kérdésirányok rendkívül szerteágazó képet mutatnak, ugyanis a morális-politikai megalapozottság egyaránt előtérbe kerül ezen szövegek esetében. Hargittay Emil 2001-ben megjelent könyve, a *Gloria, fama, literatura* a magyarországi királytükörök műfaj történeti megközelítését végzi el, melynek kapcsolódási pontjait a politikával, mint diszciplínával és az udvari élet színterével való szoros függőségi viszonyban látja.²⁴²

Ifj. Teleki munkájának egy részletét Hargittay Emil közli először kötetében, s mint a műfaj utolsó hazai virágzását illeszti bele a 17. századi fejedelemtükörök sorába.

Ifj. Teleki Mihály (1671–1720) az „Erdély Machiavellusa”-ként emlegetett Teleki Mihály erdélyi kormányzó fia 1689-ben apja geryeszegi birtokán fordítja le az osztrák Ágoston-rendi kanonoknak, I. Lipót udvari tanácsadójának Johann Adam Weber (1611–1690?) *Spiritus principalis* kezdetű politikai–moralizáló értekezését. A munkát 1689-ben Kolozsvárott adták ki Némethi Mihály nyomdájában.

Az opus főszövege előtt egy csaknem másfél lapnyi terjedelmű ajánlás áll. A laudációt ifj. Teleki Mihály az ifjú választott fejedelemhez, II. Apafi Mihály személyéhez intézi. De milyen viszonyrendszerbe ágyazható Teleki Mihály, ifj. Teleki Mihály és az ifjú fejedelem, II. Apafi Mihály közötti kapcsolat? Hogyan szüremlik át az intencionált közlés vágya, az idős kormányzó manipulatív beszédmódja a *Fejedelmi lélek* paratextusát olvasva? Úgy gondolom, hogy ifj. Teleki apja kérésére fordíthatta le Johann Adam Weber latin nyelvű opusát. Mint ahogyan a fentebb idézett S. Pataki-szövegben is olvasható: „Mert e’ Világi

²⁴¹ RMK I, 1373.

²⁴² HARGITTAY 2001, 14.

dolgoknak Igazgatásának Mesterségét tanító annyi könyvei között, maga választá-ki és itilé legalkalmatosabbnak e' Világi dolgokhoz, ezt a' Felséges Római Császárnak ajánlott szép könyvet, és parancsolá nékem, hogy Magyarorságra fordítsam. Mert a'mint egyéb sok dolgaiban, ebben-is a' közönséges jónak akart szolgálni".²⁴³

Mint az előző fejezetben megállapítottuk, az S. Pataki-fordítás politikai–morális diskurzusai lehetővé teszik a közösségi szerepek manipulatív felajánlását. Teleki parancsa mögött tehát mindenképpen nagyfokú tudatosság munkálhatott az 1681-es opus lefordíttatásakor, s feltételezhető, hogy ez a kötet is Teleki Mihály parancsából kerülhetett fia kezébe. Sajnos, mindez idáig nem sikerült rá adatot vagy bármilyen jellegű információt találni, hogy egyáltalán hogyan kerülhetett Johann Adam Weber *Spiritus principalis* című opusa a geryeszegi udvarba. Annyi bizonyos, hogy Teleki Mihály 1685-től birtokolhatta ténylegesen a geryeszegi kastélyt, és ettől kezdve ideje nagy részét itt töltötte. 1689. március 16-i datálással fennmaradt egy ingósági leltár, amely egy itteni „Iskoláról” ad számot, a berendezési tárgyak gazdagságát tekintve.²⁴⁴ Mindemellett információnk van arról is, hogy Teleki udvarában gyakran megfordultak más felekezetű vendégek is, így például a jezsuita vagy a ferences testvérek jelenléte gyakori lehetett a Teleki-udvarban.²⁴⁵ Lehet, hogy általuk került hozzá az opus? Weber munkájának 1674-es kiadása Salzburgban látott napvilágot, s 15 esztendő alatt nyilván elkerülhetett a kötet Teleki Mihályhoz. De a későbbiekben a Weber-életmű kapcsán ezt a kérdést részletesebben megvizsgáljuk.

Visszatérvén az ajánlás eseményének kérdéséhez, míg a Teleki-alumnus, S. Pataki egyfajta közvetítőnek tekinthető az elérni kívánt cél „a' közönséges jó” megvalósításának publikussá tételére, addig a *Fejedelmi lélek* már Teleki fia tollából kerül a nyilvánosság elé, a feltételezhetően apja adományozta opussal. Ebből a távlatból olvasva a paratextust, az ajánlás eseményében ifj. Teleki laudációja ifj. Teleki tollából születik, de az apja, Teleki Mihály hangján szólal meg, s a patrónusi laudáció célzatossága ebben az esetben átíródik, s II. Apafi Mihályhoz szól.

A fentebb felvázolt módszertani megjegyzések irányait figyelembe véve, jelen értelmezés arra keresi a választ, hogy hogyan érhető tetten az intencionált közlés vágya az ifj. Teleki Mihály által 1689-ben lefordított fejedelemtükör paratextusát olvasva. Az ajánlás eseményében azt célszerű megvizsgálni, hogy milyen manipulatív megnyilatkozási sor

²⁴³ S. PATAKI 1681.

²⁴⁴ FEHÉR 2007, 61–62.

²⁴⁵ *Uo.*, 64.

körvonalazható, amely a közösség javának előmozdítását a Teleki által legitimált játéktérben valósítja meg.

A doktori dolgozat ezen fejezetének célja bemutatni, hogy a politikai regiszter etikai szintjén artikulálódó szöveg az uralkodóeszmény megalkotásán túl, milyen retorikai eljárással terjeszti ki az uralkodó alattvalóinak különféle rétegeire a fejedelmi nevelés kérdéseit. A morálisan minősített közjónak (*bonum commune*) és a polgárok állampolgári nevelésének/nevelődésének (*vir bonus/civis bonus*) folyamata milyen retorikai eszköztárral ragadható meg.²⁴⁶ Miképpen nyerheti el az uralkodónak született/választott egyén a munkában célul is kitűzött fejedelmi lélek koszorúját? Ezzel párhuzamosan kvázi szélesebb befogadói közegre számítva feltételezhető, hogy a fejedelmi lélek nyelvi megjelölése nem pusztán az uralkodói attitűdöt hivatott formálni. Milyen retorikai hatáskeltés érvényesül ebben az esetben a szélesebb értelmezői közösség beavatásának céljából?

A *Fejedelmi lélek* főszövege előtti paratextus a fordító céljára és a fordított mű remélt hatására hívja fel a figyelmet. A kötelességből és háladatosságból született textus több szempontból is reméli az alkotás nyújtotta elvárás beteljesedését, mely főként a fejedelem lelki fejlődésével kapcsolatos kérdésekben ölt testet. A *Fejedelmi lélek* már a mű címeként is ezt igazolja. Az uralkodó személyének közvetlenül címzett „Ez Fejedelmi Lelket formáló szép kis könyvet” – kezdetű ajánlás a leendő fejedelmi léleknek a szöveg által jelölt megformáltatása, pallérozási módja az ifjú Apafi számára elsősorban lelki olvasmányként működik. Az ajánlásban a hálaadás és a kötelességteljesítés gesztusa mögött megbújik a fejedelmi nevelés célzata is.

A paratextus első felében úgy tűnik, mintha a fordító megelőlegezné a fejedelmi lélek birtoklását jelöltje számára, hiszen „Istentül Fejedelmi méltóságra formáltatott” uralkodóról ír, vagyis a legtökéletesebb transzcendens hatalomtól ered fejedelemsége, melyet születésétől kezdve Isten által már birtokol. Alátámasztja ezt a genealógiára való hivatkozás is: „mert a’ Nagyságod Fejedelmi fénnel már környül vött virágzó életének s-neveltetésének rendes állapottya, Példája és Tüköre lészen e’ kis könyvnek, a’ melyben lássa-meg minden a’ Fejedelmi Léleknek formáltatásának valóságát”.²⁴⁷ A példaadás egyértelműen a közösségből kiemelkedő *vir illustris* szerepére utal, az eszményi magatartásformát fejedelmi (legfelségesebb) szinten birtokló potenciális uralkodó erényeire, viselkedéskódexére.

²⁴⁶ BENE 2001, 287. Tanulmányában több politika-definíciót ad, melyek különféle szintjeit a tárgy, a cél és az eljárásrend szempontjainak rendeli alá.

²⁴⁷ *Fejedelmi L.* 1689, számozatlan ajánlás

Ugyanakkor, a hódolat és a hála perspektívájából indukált célzatosságot helyezve előtérbe, a tükör-metaforában az ifjú fejedelem nem a műben konstruált, eszményített képmás alakját ölti magára, hanem ifj. Teleki mint alattvaló, az udvar elkötelezett szolgálója mintegy a nevelés szándéka nélkül a szövegből körvonalazott *vir illustris* karakterét teszi meg képmásnak az eredeti archoz képest. De talán a fordító hízelgése magától is értetődhet, hiszen a leendő választott fejedelemtől a Teleki-család méltán kívánja várni további felemelkedését, előmenetelét. Ebben az esetben azonban nem a lelki olvasmány *praeceptum*-jellege válik döntővé, hanem a hódolat, a hála és a kötelesség által involvált kvázi befutott életpálya megelőzése, amely a szöveget az etikai-politikai memorandum síkjára tereli.

Teleki valószínűleg széles befogadórétegre számíthatott, mivel a fejedelmi lélek formáltatása mellett morális szinten a köz javát is szolgálni remélte az opus lefordításával. És ezen a ponton ismét beindul a kettős olvasat, hasonlóan az S. Pataki-szöveghez. Mindenki okulására írja: „a’ melyben lássa-meg minden a’ Fejedelmi Léleknek formáltatásának valóságát”. Az eszményi magatartásforma felkínálásával a „társadalmi nevelő” szerepét magára öltő Teleki intencionáltsága révén, egy, a közösség számára is felkínált erénytant tár az olvasó elé.

A fordítás, valamint az ajánlás jelentőségének célzatossága teljes mértékben tudatosnak mondható, nem pusztán a leendő uralkodónak tett hízelgés okán született a szöveg. Hiszen a célzatosság temporalitását tekintve a fejedelmi lélek formáltatásának folyamata hosszú távon az egész hazára kiható mechanizmusként érzékelhető. „Adgya Isten! Hogy a’ mint a’ jóknak vigasztaltására, az egész Hazának öröme, már előttünk, a’ Nagyságod Fejedelmi méltóságának magát súp sugárral kedvesen ki-mutató Csillaga kezdett ragyogni, ugy minden setétcséget és homályt el üzven, jusson dél sinre, és légyen Nemzetünknek olly Napja, melynek éltető világa alatt, a’ Nagyságod virágzó életével edgyütt, ujjúllyon-meg az Haza; a’ mellyet a’ mint tiszta alázatos szivel kívánok”.²⁴⁸

Az ajánlásban meghívja a fejedelmet mintegy a közösség együttes akaratának hordozójaként a haza felvirágoztatásának útjára, melynek során az uralkodó, mint kormányzó „Fejedelmi lelké”-nek fénye vezeti a meghívottakat a közös cél felé. Ugyanakkor e meghívás iránt a fordító személye sem közömbös, hisz az ifjú *praeceptor* is részese e teleologikus mechanizmusnak, hiszen ifj. Teleki maga írja: „elmémnek s-életemnek illy éretlen gyümölcse, a’ Nagyságos kegyelmességének reá szállott kedves Fénye alatt találja-meg éreltetését”. A fejedelmi lélek formáltatásának módja egy távlati cél (télosz) felé való

²⁴⁸ *Uo.*

mozgásban írható le, mely a haza megújulásában ölt testet. Mindez nem merül ki a fejedelem nevelésében, hanem e tanácsgyűjtemény a közösség lelki megformálásának is állomáshelyévé válik, a mindenki okulására írott praeceptum-jellegből adódóan.

Milyen lépcsőfokai vannak a fejedelmi lélek/lelkek megformálási folyamatának? Milyen jellegű gyakorlati tudást takar az a tanácsgyűjtemény, mely egyaránt kiterjeszhető az uralkodóra mint fejedelmi lélekre és a közösség magatartásformájának fejedelmivé való pallérozására is?

Ebben a kérdésben a hírnév és az emlékezet toposzai nyújtanak hathatós segítséget. Az opus a jó hírt folyamatában láttatja, amely olyan törekény tulajdona az embernek, hogy állandóan gondját kell viselni. A mű nagy részét átszövik a hírnévre való gondviselés felszólításai. Kulcsfejezete a 26. rész: *Hírére, nevére a' Fejedelemnek, nagy gondgyának kell lenni.* „Semmi nintsen nyomorultabb, a' jó hir, s-név nélkül való embernél. *Ha mindenedet elveszted-is, de meg-émlékezzél, hogy hiredet meg-tartsad.* A' jó hir az embernek lelke (...) A' Fejedelemnek jó hírére gondgyának kell lenni; de olyan hírére, mellyet igaz virtusival, s-jó maga-viselésével szerzett, hogy a' jó hírt meg-utálván, a' jóságos-tselekedeteket-is ne láttassék meg-utálni. (...) A' Fejedelemnek pediglen felső helyre tétetett, s-hozszu ideig fentart emlekezete, még peniglen olyan a' minémüt a' maga erkölcsével szerzett”.²⁴⁹

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen viszonyrendszerbe ágyazódik be a hírnév és a kardinális erények közti kapcsolat. Sajátos megközelítésről ad számot ez a passzus, ugyanis a hírnév nemlétét vagy annak elvesztését a „név nélkül való” emberrel azonosítja. Ha a hírnév „igaz virtus”-sal, „maga erkölcsével”, „jóságos-tselekedetek”-kel szerzett tulajdonság, akkor ebből következik, hogy a névtelenség az erkölcstelen, a hamis cselekedetek jelölője. A jó hírre való vigyázás a jó cselekedetekre sarkall, ez magával vonja azt a megállapítást, hogy a hírnév megutálása, elvesztése a jó cselekedetek megszűntét jelenti. A hírnév-lélek metafora már nem pusztán a fejedelmi rangnak a jelölője. A név nélkülség az erkölcstelen cselekedetekkel való azonosításával az alantas, a sötét lélek állapotával válik egyenlővé.

Az opus a jó cselekedetekben elsősorban a kardinális erények állandó betartására int. Ennek fényében interpretálható a munka címe is, mely a literális jelentés alapján a fejedelemtükörnek megfelelő olvasatot idéz elő. A szöveg az uralkodó erényeinek, a kormányzati rendszerben való részvételének, módjának a foglalata. De az opus a hírnév-lélek-metaforát tekintve a közösség tagjainak emberideáljává, fejedelmi lelkének letéteményesévé is válik. Megnyitja a befogadók előtt azon emberi tulajdonságok, erények

²⁴⁹ *Uo.*, 106–107.

útját, melyeknek folyamatos gyakorlása, s állandó gondozása során az emberi lélek az isteni kegyelem fényében megdicsőíttetik, s „fejedelmi” rangra emelkedik.

A közösséget is érintő, alacsonyabb vagy nem nemesi származásúaknak írt tanácsgyűjtemény-jelleg mutatkozik meg azon passzusban, mely a különféle kézműves mesterségek nemes vagy nemtelen voltát helyezi előtérbe. A 12. fejezet *A' Fejedelmeknek a' kéntses Tárháznak meg-töltésére nagy gondgyoknak kell lenni* az egyik legterjedelmesebb részét alkotja a főszövegnek (mintegy 40 lap). A bányász, a heringhalász, a tengericsigaszedő, a pénzverő s egyéb foglalkozások ismertetésébe annyira belemerül, hogy szinte kézikönyvként hasznosítható lenne bármely mesterséget űző számára is.²⁵⁰ Ezt követik a városleírások Párizs, Belgium részletező ábrázolása, a különféle törvények, adózási módok, hercegek ruhaosztással való kereskedésének nemes és nemtelen formái. Jelen vizsgálat szempontjából ez azért érdekes, mivel a mesterségeket is erkölcsi alapon ítéli meg, a „közönséges társaságban” való részvétel módja szerint: „az Ertz nemekhez való mesterségnek több tisztei vadnak, mellyek közül első, ugymint az Ertz nemeknek, márvány köveknek, gyöngyöknek, és egyéb követseknek természetit és erejét szemlélni, &c. és azockal mint titkos jegyeckel élni, a' jegyekből álló böltességnek megtanulására, és a' régi fő Rendeknek tzimereinek meg-értésére, mellyek bizonyos Ertz nemekre és drága kövekre le-rajzoltattanak, és ki-metczettettek”.²⁵¹ A bányászokról a következőket jegyzi meg: „a' kic hogy a' Bányákat ássák szolgálai indulattal viseltetnek”.²⁵² A mesterség ismerete a hétköznapi emberektől is megkívántatik, hogy cselekedeteikben, azok cselekvési soraiban egyfajta gyakorlati tudásra tegyenek szert. Ám megfigyelhető, hogy a nemes és a nemtelen foglalkozási kategóriák taglalása is a lélek belső állapotával függ össze. A mesterség egyfajta gyakorlati tudás elsajátításának a folyamatával írható le. Hasonlóképpen a kormányzás művészetéhez. Az ehhez szükséges erénytan a „kiválóságok” előírt katalógusa. Alasdair MacIntyre helyezi előtérbe a „kiválóság” fogalmát a hősi társadalmak erényvizsgálatakor. „Az areté szót, amelyet később „erényként” fordítanak, a homéroszi költemények a kiválóság bármelyik fajtájának a megnevezésére használják. (...) A bátorság nem egyszerűen emberi tulajdonságként fontos, hanem olyan tulajdonságként, amely a háznép és a közösség

²⁵⁰ A szerző humora leginkább ezekben a leírásokban érhető tetten: „Végezetre Neucrantzius az ő Heringekről való elméjét ilyen jeles beszédeckel rekeszti-bé: ugy láthattjuk hogy a' természet az Heringre edgyütt minden ajándékít reá-ruházta, mellyeket más halaknak külön külön ajándékozott, ugy hogy az Heringnek jóságát ennyi erőss erősségeckel meg-állatván, igazán minden halak között és méltán első felsőbséget vehet, és már régen a' koronát meg-érdemlette volna.“ *Uo.*, 53.

²⁵¹ *Uo.*, 46.

²⁵² *Uo.*, 47.

fenntartásához szükséges”.²⁵³ Ebből a megközelítési módból a mesterségek képviselte tudás olyan cselekvési sorokat alkot, melyek szabályait többé-kevésbé meghatározza a környezete. S e külsőleg meghatározott szabályok szerint zajló cselekvéssorokat MacIntyre a *gyakorlat* fogalmával illeti. Az erény kifejezés ebben az esetben a jártasság képességét jelöli, azt a tényt ismeri el, hogy az ismételt, s egyre kifinomultabbá váló cselekvésünkkel tudásra teszünk szert, miközben úgy vesszük birtokba a világot, hogy jól illeszkedő részeivé válunk.²⁵⁴ A szerző Arisztotelianus gondokodásmódját bizonyítja ez a megállapítás. Az ókori görög filozófus is azt hangsúlyozza, hogy a közös jó, a közboldogság elérésében mindenkinek egyenlőképpen kell fáradozni. Ki, mihez ért, azt kell a lehető legjobb mértékben végeznie, így állhat elő olyan típusú kijelentés Arisztotelész elképzelt társadalmában, hogy pl. a futás, erény.

Valószínűsíthető, hogy a társadalom heterogenitását is szem előtt tartó szerző a gyakorlati mesterség elsajátítása mellett egy közös teleologikus tudás horizontját is célul tűzte ki, melyet a paratextus utolsó passzusa szemléltet leginkább: „és légyen Nemzetünknek olly Napja, melynek éltető világa alatt, a’ Nagyságod virágzó életével edgyütt, ujjúllyon-meg az Haza;”

A szerző által elképzelt kormányzati rendszerben egyfajta hierarchia állítható fel, mely elsősorban etikai kategóriákon alapszik. Foucault az ökonomikus kormányzatról vallott elképzeléseiben kifejti: „A lentről felfelé meglévő kontinuitás azon az elven alapszik, hogy aki az államot akarja kormányozni, előbb önmagát kell tudnia kormányozni, majd egy másik szinten a családját, a vagyonát, a birtokát, és csak ezután juthat el odáig, hogy az állam kormányzását vállalja”.²⁵⁵ Amint azt Hargittay Emil is jelzi az opus tematikai hálójának felvázolásakor, a vallásos–morális megalapozás csak az első 19 oldalon érvényesül.²⁵⁶ Az uralkodói erények a „maga igazgatás” komponenseit alkotják, s ennek sikeres elsajátítása, gyakorlása után az állam a „közönséges társaság” vezetésének módjait vázolja fel. A kormányzati rendszer azonban nem pusztán e két hatókörből áll, hanem köztes állomásként a társadalom egyéb tagjai számára is tanácsgyűjteményként szolgál az opus, olyannyira, hogy az uralkodónak címzett fejedelemtükör szerves részévé válik. A paratextust olvasva tehát Teleki Mihály a leendő fejedelem számára egy potenciális út választásának lehetőségét kínálja fel.

²⁵³ MACINTYRE, *i. m.*, 169.

²⁵⁴ MACINTYRE erénytani koncepcióját ismerteti: HORKAY HÖRCHER 2002, 22–23.

²⁵⁵ Michel FOUCAULT, „Kormány-fővel gondolkodni“ = *Nyelv a végtelenhez, Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford., KICSÁK Lóránt, Db., Latin Betűk, 1999, 292.

²⁵⁶ HARGITTAY, 2001, 93–94.

A műfaj nyújtotta politikai–morális diskurzusok az egyetemes tudástárnak a birtokba vételét kínálják fel. E fordítás Teleki mecenatúrájában beteljesíti azon előfeltevést, mely egy Teleki által diktált, legitimált kommunikációs játékteret nyit meg a korabeli befogadók számára, s ezáltal mozdítja elő a közösségi szerepek manipulatív felajánlásának lehetőségét.

Úgy vélem, hogy az S. Pataki és az Ifj. Teleki-fordítás beszédmódja között nagyon sok hasonlóság van. A disszertáció szempontjából két vezérfonalat emelnék ki. Mindkét munkában közös, hogy kettős irányultságúak a tematikát tekintve a szövegek. A korabeli befogadók olvasói közül egyrészt az uralkodót célozzák meg, és az uralkodói szerepkört részletezik. Másrészt a társadalom egyszerűbb rétegeit is megszólítják, akik ekkoriban ugyanis még nem olvasnak, viszont közvetett módon pl. a papság, az egyház által ők is célzott közönségei lehetnek e köteteknek.

E két munka beteljesíti azon előfeltevést, melyben Teleki közjó szolgálatának egyetemes nevelésére irányuló törekvése nyilvánul meg. Úgy gondolom, a műfajok megválasztása is tudatosságra vall, hiszen éppen a fejedelemtükör és az etikai kódex politikai–morális diskurzusai teszik lehetővé a bennük megfogant retorikai eszköztárral a közösségi szerepek manipulatív felajánlásának lehetőségét. A *Fejedelmi lélek* szemantikai hálóját tekintve a közösségi szerepek kijelölésének szerződésen alapuló kapcsolatrendszer szintén érvénybe lép. Megtörténik a szerepek kiosztása az udvari társadalom tagjainak.

Ebben a virtuális kommunikációs közegben Teleki mintegy kérdést intéz az uralkodó felé: elfogadja-e az általa megkívánt uralkodói szerepet? A műben megfogalmazott általános, egyetemes tudástár, a közösség által hagyományozott elvárás elfogadása a tét, melyben a közösség által felkínált magatartásforma beteljesítése forog kockán.

Teleki Mihály kommunikációs eljárásainak ezen módszereit tekintve, mintegy kérdés–felelet formájában lenne nyomon követhető a társadalom tagjainak válaszadása.

A továbbiakban azonban a *Fejedelmi lélek* című fordítás eredeti közegét vizsgálom. Azt a szellemi–politikai–morális hátteret, amelyben a kötet szerzője, Johann Adam Weber tevékenykedett. A dolgozat folyamán elsősorban az a kérdés volt irányadó szempont, hogy e latin nyelvű opus a *Spiritus principalis* milyen közegben, milyen indíttatásból jött létre. A szöveg a fordítással ugyanis bekerült az erdélyi politikai élet vallási–morális diskurzusaiba. Mivel az S. Pataki-szöveg eredeti szerzője nem ismeretes, így Johann Adam Weber munkásságát állítottam a továbbiakban a középpontba, remélve ezzel, hogy adalékot jelentenek a korabeli Erdély szellemi és művelődéstörténeti vizsgálatához.

Johann Adam Weber élete, művei magyar nyelven ugyanis jelen dolgozatban kerülnek először közlésre.²⁵⁷

VIII. A *Fejedelmi lélek* eredeti közege: Johann Adam Weber (1611–1686) élete és munkássága

1. A kutatás és a téma előzményei

Johann Adam Weber (1611–1686) ágostonrendi kanonok tevékenysége nemcsak a német és latin nyelvű 17. századi politika- és nyilvánosságelméleti kutatások számára kulcsfontosságú, hanem a hazai, főként erdélyi udvari társadalmi alakzatok korabeli vizsgálatához is hozzájárulhat.

Weber, a bajorországi Höglwörth kolostorának prépostja, I. Lipót német-római császár segédkönyvtárosa, császári tanácsos, Max Gandolph (1668–1687) salzburgi érsek lelki vezetője 16 kötetet adott ki nyomtatásban, amelyek már a szerzetes életében bekerültek a korabeli politikatörténet áramlataiba.

Mint olvashattuk az előző fejezetben, az 1689-ben napvilágot látott *fejedelmi tükörnek* a *Spiritus principalisnak*²⁵⁸ már az 1680-as évek erdélyi udvarában is megvolt a haszna, főként a választott fejedelem II. Apafi Mihály számára. Teleki Mihály 1689-ben geryeszegi udvarában fiával fordította le Weber ezen munkáját, amelynek ajánlása II. Apafi Mihálynak, Erdély választott fejedelmének szólt. Magáról a *Spiritus principalis*ról és a műfajiság kritériumairól Hargittay Emil értekezett, de a szerzőről ő sem tudott részletekbe menő adalékokat szolgáltatni.²⁵⁹ De ez nem meglepő annak ismeretében, hogy Johann Adam Weberről, az életrajzáról és tevékenységéről sem a német, sem a magyar irodalom

²⁵⁷ A Weber-kutatás eredményeinek első megjelenése: GÁTI Magdolna, *Adalékok Johann Adam Weber (1611–1686) ágostonrendi kanonok életéhez és munkásságához = Eruditio, virtus et constantia, Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1–2., 2011, 652–658.

²⁵⁸ Joanne Adamo WEBERO, *Spiritus principalis sive dotes boni Principis aphorismis, historiis, et dissertationibus politicis, declaratae*, Viennae, typ., Michaelis Thurmeyer, 1671, Signatur: 37. Mm. 84. ÖNB-ben mindkét kiadás megtalálható, 1674-es Salzburgi kiadás jelzete: 37. M. 5. Az 1671-es példány Klosterneuburgban az Ágoston-rendi apátság könyvtárában is fellelhető, jelzete: L I 614. A magyar nyelven megjelent kötet: *Fejedelmi L.* 1689, számozatlan ajánlás, a Debreceni Református Kollégium Könyvtárának példányát használtam, jelzete: 701 373.

²⁵⁹ vö. HARGITTAY 2001.

történetében nem jelent meg átfogó, részletező áttekintés. Így homály fedi nemcsak az opus kiadásának körülményeit, hanem a prépost életrajzát, egyházipolitikai és irodalmi tevékenységét is.

Ezzel kapcsolatban rögtön több kérdés vetődik fel. Hogyan került a latin nyelvű katolikus fejedelmi tükör Teleki Mihály udvarába? És milyen szerepet tölthetett be az opus szerzője a korabeli egyházipolitikában, amely szükségessé tette a kötet magyar nyelvre való átültetését? Ezen kérdések megválaszolásához azonban elsősorban Johann Adam Weber életrajzát szükséges összeállítani, tevékenységét körvonalazni és a műveinek jegyzékéről pontosabb képet adni.

E tanulmány a bajorországi és az ausztriai klosterneuburgi kolostori kutatások eredményeképpen született, azzal a céllal, hogy Johann Adam Weberről Höglwörth kolostorának prépostjáról komplexebb képet adjon, és tisztázza az eddigi fragmentumszerű biográfiák esetleges félreértéseit.

A Weber-életrajz és a höglwörthi kolostor rendkívül sok érdekességet tartogat még a mai napig is. Az egyik oka az, hogy még ma sem látogatható, hiszen magántulajdonban van évszázadok óta, a számos prépostról készült festménnyel és egyéb történeti forrásértékekkel együtt. Másrészt 1803-ban az általános szekularizációval az egyetlen kolostor volt, amelyet nem oszlattak fel.²⁶⁰

1. 1. A biográfia felvázolásának nehézségei

A német nyelvterületeken hozzáférhető életrajzi fragmentumok közül néhány említést tesz ugyan Weber egyházban betöltött szerepéről, de sokszor a lexikonok írói sem értenek mindig egyet az életrajzi adalékok jegyzeteiben. Ezt a tényt már Constant von Wurzbach is jelzi 1886-os *Biographisches Lexikon*ában²⁶¹.

²⁶⁰ A kolostor szekularizációjáról és a könyvtári állományáról bővebben vö. P. Norbert BACKMUND, *Die Chorherrenorden und ihre Stifte in Bayern, Augustinerchorherren-Prämonstratenser Chorherren vom H. Geist. Antoniter*, Passau, Neue-Presse-Verlags-GMBH., 1965; Georg HUNKLINGER, *Die Pfarrkirche in Anger*, München und Zürich, Verlag Schnell und Steiner, 1972; Paul RUF, *Die Säkularisation des Augustiner-Chorherrenstifts Höglwörth: Das Schicksal seiner Bibliothek, Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit Anmerkungen versehen von Hermann Hauke*, BFB, Jahrgang 4 (1976), 1; Manuel MÄRZ, *Säkularisierungstendenzen in Bayern, Studienarbeit*, Regensburg, Grin, Verlag für Akademische Texte, 2004; GÁTI Magdolna, *A höglwörthi Ágoston-rendi apátság könyvtára és levéltára az 1803. évi szekularizáció idején*, Könyvtári Figyelő, 2010/2, 297–304.

²⁶¹ „die biographischen Nachrichten ziemlich wirr durcheinander laufen, (...) nach J.J. Staffler wäre er in Aschaffenhäusen (?) geboren, (...)” vö. Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen*

Az életrajz történeti rekonstrukcióját több tényező is bonyolítja:

1. A 17. században több Adam Weber, valamint Johann Weber nevű személy élt. (vö. ennek mutatóját).²⁶²

2. A höglwörthi kolostor volt az egyetlen, – ahol Johann Adam Weber csaknem 13 éven keresztül tevékenykedett – amely az 1803-as szekularizációs hullámnak²⁶³ nem esett áldozatául. A kolostori könyvtár archívumát, értékes gyűjteményét 1817 körül vette át számos intézet (többek között: Bayerische Staatsbibliothek München, Allgemeines Staatsarchiv München, Staatsarchiv München, Pfarrarchiv Anger, Archiv des Erzbistums München und Freising und Bibliothek des Metropolitankapitels München, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Augustiner-Chorherrenstiftes Klosterneuburg). Ez a tény valószínűsíthetően arra az okra vezethető vissza, hogy 1803 és 1816 között a höglwörthi kolostor egyaránt esett osztrák, bajor és francia felügyelet alá.²⁶⁴

3. Töredékekben lévő életrajzi feljegyzések német nyelvterületen előfordulnak ugyan, – amelyek legtöbbször néhány sorban kimerülnek – de megfigyelhető, hogy Webert valahogyan mindenki a maga városához köti, így egyesek Bécshez, mások Würzburghoz, vagy éppen Höglwörthhöz.

4. A Neuburg-probléma: az életrajzírók pl. Johann Jakob Staffler vagy Wurzbach a biográfiában szereplő neustifti kolostort egy ideig a Bécs mellett fekvő klosterneuburgi Ágoston-rendi apátságának feleltették meg. Így ez további akadályokat gördített az életrajz felvázolásához.

A klasszikus életrajzírók mellett, mint Johann H. Zedler, Jöcher, Berthold Otto Černík, Anton Maria Kobolt, leginkább Constant von Wurzbach, illetve Max Fürst adatai

Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben, Wien, Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1886, 190.

²⁶² A 17. századból három Johann Webert (kettő közülük Pfarrer és Superintendent volt) jegyzett az *Index*, Adam Weber néven a 17. századból ketten szerepelnek a Weber-listán (Jesuit és Theologeként). A 18. századból négy Johann Webert vesz fel a katalógus. A probléma csak az ebben az esetben, hogy a tanulmány Johann Adam Webere minden egységesített névadás nélkül mindhárom szóalakban előfordul a korabeli életrajzok címjegyzékeiben. vö. *Deutscher Biographischer Index*, Hrsg. von Willi GORZNY, Bearb. von Haus-Albrecht KOCH, Uta KOCH und Angelica KOLLER, 4. Band, S–Z., München, London, New York, Oxford, Paris, K.G. Saur, 1986, 2155–2156. pl. J. P. SCHUNK összeállításában ekképpen olvasható: „...Weber, gebürtig zu Aschaffenburg ward Propst des Klosters Högelwart, und hat discursus curiosos geschrieben.” A szójegyzék előtt a mainzi Johann Pfaff Stadtgerichts szerepel. Így Schunk szükségtelennek tarthatta még egyszer megemlíteni a vezetéknevet, ha az megegyezhet? vö. *Beytr. Z. Mainzer Gesch.*, J. P. SCHUNK (Hrsg.), 3. Bd., 418., *Deutsche Zeitschriften des 18. und 19. Jahrhunderts*, Mainz, 1790, Mikrofiche Volltextedition, Bayerische Staatsbibliothek, Signatur: Film P 2000. 1021–3.

²⁶³ Az 1803-as szekularizációról Alfons Maria Scheglmann háromkötetes munkáját említik hivatkozási alapként. vö. Alfons Maria SCHEGLMANN, *Geschichte der Säkularisation im rechtsrheinischen Bayern*, 3 in, 4 Bdn., Regensburg, 1903–1908.

²⁶⁴ *Das Ende des Stiftes Höglwörth, Die Abwicklung der Säkularisation von 1817-1836* von Georg HUNKLINGER, Das Salzfass. Neue Folge Heimatkundliche Zeitschrift des Historischen Vereins Rupertiwinkel, Jahrgang 9 (1975), 1.

mérvadóbbak. Habár a Wurzbach-lexikonban fedezhetők fel a Weber-szócikkben leginkább hiányosságok, mégis bizonyos támpontot jelenthetnek ahhoz, hogy az adminisztrátor életéről minél élesebb kép körvonalazódhasson. Életrajzi vonatkozású széljegyzetekkel találkozni ugyan, de közülük több nehezen hozzáférhető, mint például J. P. Schunk *Beyträge zur Mainzer Geschichte* 1790-es kiadás 3. kötete²⁶⁵ vagy Joachim Heinrich Jäck *Pantheon der Literaten und Künstler Bamberg's* 1815-ös összeállítása.²⁶⁶ A höglwörthi kolostor történetére és Weber életrajzára vonatkozó adalék az egyik 19. században kiadott topográfiai munkában is előfordul J. J. Staffler írásában, *Das deutsche Tirol und Voralberg, topographisch, mit geschichtlichen Bemerkungen* 1847-es kiadásában.²⁶⁷

A 19. század közepén személyes érdeklődésének köszönhetően Ernest Geiß kezdett el foglalkozni a höglwörthi kolostor történetével, és kutatásainak eredményét publikációra is bocsátotta.²⁶⁸ Viszont a Geiß-életrajzig hosszabb út vezetett el, hiszen a Wurzbach-lexikon félrevezető volt abban a tekintetben, hogy a Weber-életrajzban a höglwörthi kolostor nevét meg sem említi, köszönhetően az általa is hivatkozott életrajzíróknak Jöchernek és Zedlernek. Így messzemenő tévedés volt sokáig azt hinni, hogy a kanonok talán a klosterneuburgi Ágoston-rendi szerzetesi közösség tagja lehetett, ahogyan azt az előbb említett szerzők is megállapították. Viszont Max Fürst,²⁶⁹ Černík,²⁷⁰ Kobolt²⁷¹ jegyzésbe veszik már az apát höglwörthi tartózkodását, ha nem is kimerítő részletességgel.

A további problémát az jelentette, hogy Höglwörth nem volt megtalálható a szekularizált kolostorok között. Így ebben is kivételes helyet foglal el a téma, hiszen – ahogyan már fentebb említettük – 1803-ban az egyetlen kolostor volt, amelyet nem oszlattak fel.

Ebből a perspektívából tehát már érthető a Weber-életrajz fedte homály.

Ez a fejezet Ernest Geiß áttekintését veszi alapul, és ennek átdolgozott kiadását. 2001-ben látott napvilágot Angerben a höglwörthi kolostori plébánia községében *Die Geschichte des Augustiner-Chorherren-Stiftes Höglwörth*²⁷² című kötet, amely szintén Ernest Geiß

²⁶⁵ SCHUNK, 206. jegyzetben *i. m.*

²⁶⁶ Joachim Heinrich JÄCK, *Pantheon der Literaten und Künstler Bamberg's*, Bamberg, im Comptoir der Zeitung, 1815.

²⁶⁷ Johann Jakob STAFFLER, *Das deutsche Tirol und Voralberg, topographisch, mit geschichtlichen Bemerkungen*, Hgg. Johann Jakob STAFFLER, der Rechte Doktor, tirolischer Gubernialrathe und Kreis Hauptmanne..., II. Band, Innsbruck, gedruckt bei Felician Rauch, 1847. ÖNB, Signatur: 297. 342-B.

²⁶⁸ GEIB 1852. A kutatás során Klosterneuburgban az ágostonrendi apátság könyvtárában található kötetet használtam.

²⁶⁹ FÜRST 1901.

²⁷⁰ ČERNÍK 1905.

²⁷¹ KOBOLT 1795–1824.

²⁷² GAC 2001.

kutatásain nyugszik néhány jegyzettel kiegészítve azt. Viszont a Weberre vonatkozó fejezet csaknem teljes egészében változatlan maradt. A lentebb közölt életrajzi adatok tehát jórészt a Geiß-kutatások közlései alapján készültek, azt egészítve ki a korabeli és újabb adalékokkal.

2. Életrajzi fragmentumok

Geiß nem említi Weber korábbi tevékenységét, a biográfiát onnantól datálja, hogy 1673. május 23-án Max Gandolph salzburgi érsek kinevezte a höglwörthi kolostor adminisztrátorának.²⁷³ Valószínűsíthetően anyagi okok tették szükségessé a jó hírű prépostnak a felvételét, ugyanis a Weber előtt adminisztrátori feladatot ellátó Patritius Pichler²⁷⁴ időszaka alatt jelentős adósság halmozódhatott fel.²⁷⁵

Az életrajzírók többsége megegyezik abban, hogy 1611-ben Aschaffenburgban született, kivéve Johann Jakob Stafflert, aki a brixeni neustifti (Neocella) kolostor történetét tárgyalva aschaffenhauseni születésűnek említi meg Webert.²⁷⁶

Az 1630-as és a 40-es évekről meglehetősen csekély adatok állnak rendelkezésre. A legkorábbi évszám szerint 1647–49-ig Bambergben logikát, fizikát és metafizikát tanított, majd Würzburgban oktatott és itt a tiroli líceumban 20 évig egyházjoggal foglalkozott és már „1668. augusztus 2-án az érdemei miatt Lipót császár diplomával császári tanácsossá és – teljhatalmánál fogva – kánonjogi doktorrá nevezte ki”.²⁷⁷

Webert kezdetben jezsuita iskolába írták be, ahol a humán tudományok szorgos diákja volt.²⁷⁸ Erről az időszakról egyéb feljegyzést nem olvasni, így mindössze csak annyi ismeretes, hogy valószínűleg később a jezsuita rend tagja lehetett. Meg kell itt említenünk Max Fürst *Biographisches Lexikon*ának²⁷⁹ adatait is, miszerint Weber kezdetben jezsuitaként Franciaországban és Tirolban tevékenykedhetett, viszont Fürst nem említi meg az időpontot, hogy mikor léphetett át az Ágoston-rendbe.

Nem sokkal később azonban a brixeni Neustift regulázott rendjében lett novícius, ahol 1656. december 21-én letette a fogadalmat. Ernest Geiß megjegyzi, hogy Nerius Puell filozófus szerint Weber 1665. év végéig a neustifti kolostorban az egyházjog mellett filozófiát és teológiát tanított, aztán 1666-ban az augsburgi Szent Kereszt kolostorba küldték

²⁷³ GEIß 1852, 427.

²⁷⁴ Patritius Pichler reichenhalli születésű, prépost (1686–1691)

²⁷⁵ „Eine am 4. Februar abgelegte Rechnung zeigte eine Schuldenlast von 3117 fl.” vö. GEIß 1852, 427.

²⁷⁶ Vö 205-ös lábjegyzet, STAFFLER, *i. m.*, 117.

²⁷⁷ Geiß, *i. m.*, 427.

²⁷⁸ „Auf allen Gebieten des Wissens wohl bewandert (...)”, vö. FÜRST 1901, 199.

²⁷⁹ *Uo.*

professzorként és később császári segédkönyvtárosként Bécsbe hívták. A salzburgi érsek (az év nincs megadva) a lelki vezetőjének nevezte ki.²⁸⁰ Weber bécsi illetve klosterneuburgi tartózkodásáról sem az Ágoston-rendi kolostorban, sem annak levéltárában nincsenek adatok. A bécsi tartózkodására utaló nyomokat sem látni, habár minden jel arra mutat, hogy egy ideig Peter Lambeck mellett lehetett segédkönyvtáros a bécsi Nationalbibliothekban.²⁸¹

Habár Wurzbach egyértelműen megjegyzi, hogy Weber részben Bécsben, részben Salzburgban tevékenykedett 1667 és 1686 között,²⁸² adatok mégsem állnak rendelkezésre. Viszont innen ered az egyik homályos pont a nevetek illetően is, amely már részben említésre került az 1. 2. fejezet 4. pontja alatt. Wurzbach ugyanis megjegyzi: „Sollte mit Zedler’s Augustiner Mönchkloster Neuburg in Niederösterreich das berühmte Stift Klosterneuburg gemeint sein?”²⁸³ A Weber-életrajznak tehát ez még egy kevésbé ismert pontja. Annyi kideríthető a jelenlegi kutatások szerint, hogy Klosterneuburgban valószínűleg nem tartózkodott a helyi kolostori jegyzékek tanúsága alapján. Maximilian Fischer Ágoston-rendi szerzetes, levéltáros és az apátság könyvtárosa megírta 1815-ben a klosterneuburgi apátság történetét, melyben számba vette a helyi kinevezett prépostokat. Ebben a jegyzékben Johann Adam Weber neve nem szerepel.²⁸⁴ Viszont, ha I. Lipót császári tanácsosa, lelki tanácsadója volt, ebben az esetben viszont könnyen elképzelhető, hogy az Ágoston-rend tagjaként mégiscsak valamilyen kapcsolatban állhatott a klosterneuburgi apátsággal. Ahol egyébként Webernek 12 kötete található meg mind az államelmélet, mind az egyházpolitika területéről. A prépost életrajzi adatait illetően a 18–19. századi biográfiai összeállítások, jegyzetek már nem szolgáltatnak adalékot a Höglwörthben eltöltött időszakról. Viszont 1795-ös összeállításában Anton-Maria Kobolt pusztán a höglwörthi tartózkodását és az ottani tevékenységét említi meg.²⁸⁵

Ernest Geiß elemzi behatóbban az adminisztrátorként, majd prépostként eltöltött éveket, így ebben a vonatkozásban csak rá hagyatkozhatunk.

²⁸⁰ GEIß 1852, 427–428.

²⁸¹ Vö. Anna Hedwig BENNA, *Aufstieg zur Großmacht: Die Quellen der Geschichte Österreichs*, Hgg. Erich ZÖLLNER, Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1982, 143. Peter Lambeck 1662-től volt segédkönyvtáros Matthäus Mancher vezetése alatt. Majd 1663-tól haláláig, 1680-ig Lambeck főkönyvtárosi pozíciót töltött be a Hofbibliothekban. Ebből az időszakból azonban Weberről nem találni adatokat a Handschriften- und Inkunabelsammlungban Bécsben, sőt még korábról sem. Vö. *Geschichte der österreichischen Nationalbibliothek: Die Hofbibliothek (1368–1922)*, hrsg. Generaldirektor, Erster Teil, Wien, Georg Prachner Verlag, 1968. Signatur: ÖNB. Han. 539.054-C.

²⁸² WURZBACH, *i. m.*, 190.

²⁸³ *Uo.*

²⁸⁴ Maximilian FISCHER, *Merkwürdiger Schicksale, des Stiftes und der Stadt Klosterneuburg*, Wien, gedruckt bey Leopold GRUND K.K. Buchdrucker, 1815. Vö. *Verzeichnis der Pröpstes des Stiftes Klosterneuburg*: ebben 1122-től 1800-ig sorolja fel a katolikus prépostokat.

²⁸⁵ KOBOLT 1795–1824.

Annyi bizonyosan megállapítható, hogy Webert nehezen fogadhatták el.²⁸⁶ 1673. november 23-án bocsátották el az „anyakolostorból”, Neocellaeből és nem volt eldöntött, hogy véglegesen Höglwörthben marad-e. Ráadásul a konvent az előző adminisztrátort Patritius Pichlert támogatta. A salzburgi érsek átlátta a konvent és a Weber között feszülő személyi ellentéteket, így a belső problémák megoldására 1674. júliusában Webert Salzburgba hívatta, és július 18-án előrelátó módon Patritius Pichlert kinevezte dékánnak,²⁸⁷ Webert pedig meghagyta adminisztrátori pozíciójában.

Az 1676-os vizitáció alkalmával már mindent rendben találtak, habár Geiß még beszámol arról a tényről is, hogy a Weber által megírt és előterjesztett kolostori szabályzat átvételénél a konvent ellenszegült.²⁸⁸

A kanonok kiváló adminisztrátornak bizonyulhatott. A salzburgi káptalan ennek következtében Webert tényleges préposttá nevezte ki. Max Gandolph március 7-én hagyta ezt jóvá és 1676. október 11-én a renni birtokjakkal is megajándékozta az akkor kinevezett prépostot.²⁸⁹

Johann Adam Weber 1686-ban halt meg valószínűsíthetően Höglwörthben. A halálozás évében megegyeznek az életrajz írói.

Johann Adam Weber életrajzának jelenlegi kutatási fázisában még igen sok a homályos pont. Eszme- és művelődéstörténeti szempontból viszont érdemes betekinteni a Weber-életmű részét képező höglwörthi kolostori levéltár anyagába.

A továbbiakban a disszertációnak olyan fejezete következik, amely nem tartozik szorosán a Teleki-kutatásokhoz. Alább a höglwörthi kolostori könyvtár anyagát mutatom be, a fejezetet *digressió*ként tárgyalom. Úgy gondolom, hogy mivel ez nem csak a dolgozatnak, hanem a hazai kutatásoknak is nívója, és Johann Adam Weber kötetéhez, és a későbbi kutatásokban a politikai-morálteológiai áramlatok vizsgálatához is kiindulási alapot jelent.

²⁸⁶ „Seine Ernennung zum Administrator in Högelwerd erregte dort keine grosse Freude, denn es war ja wieder ein Fremder, noch dazu ein gelehrter, angesehener Mann, der die Zügel der Regierung ergreifen sollte”. Vö. GEIß 1852, 432.

²⁸⁷ „ein guter Religios, exemplarischen Handels (...) wegen lang und treulich geführter Oekonomie des Klosters eine Beförderung wohl verdient habe”. vö. GEIß 1852, 432.

²⁸⁸ *Uo.*, 432–433.

²⁸⁹ *Uo.*, 433.

3. Digressio -- az egykori höglwörthi ágostonrendi apátság könyvtári és levéltári állománya

3. 1. Az apátság múltja

A höglwörthi kolostor történetének behatóbb tanulmányozására vonatkozó kutatások még német nyelvterületen is váratnak magukra. Magyar nyelven a disszertációnak jelen fejezete az első olyan ismertetés, amely ezt az apátságot kolostor- és könyvtártörténeti szempontból mutatja be.²⁹⁰ Az apátság egyháztörténeti vizsgálatán túl a könyvtári katalógusok állományának alapvetően rendszerezőbb, áttekinthetőbb kimutatásai vélhetően szélesebb távlatot nyithatnak meg a korabeli tudomány egyes diszciplínáinak, szakcsoportjainak a rendjéhez.

Úgy gondolom, hogy a 17. századi művelődés történetében a katalógusoknak elsőrendű forrásértékük van tudományelméleti vonatkozásban. A könyvek rendszerbe foglalása, valamint szakcsoportok szerinti osztályozása a kor ismeretelméleti tükré.

A kora újkori könyvkatalógusok eszmetörténeti vizsgálata jelentősen elősegítheti a tulajdonosok eszmei irányultságának, politikai gondolkodásának megismerését. Így Johann Adam Weber prépost Erdélyben magyarra fordított államelméleti munkájának forrásaihoz ugyancsak jelentős adalékot nyújtana az 1686 előtti kolostori könyvtár köteteinek részletesebb feltárása. De ez már nem a jelen értekezés feladata, további német levéltári munkát jelentene ennek vizsgálata.

Weber kötete, a Teleki Mihály által magyarra átültetett *Fejedelmi lélek* nem maradt hatás nélkül Apafi környezetében, s minden bizonnyal hozzájárult a fejedelemség társadalmi alakzatainak kiformalódásához a 17. század utolsó évtizedeiben.

A bajorországi kolostorok történetéről a mai napig számos ismertetés született, többségük az 1803-as szekularizációs folyamatokat is tárgyalta.²⁹¹ Jelen fejezet összeállítását több tényező is indokolta teheti.

Egyrészt a Höglwörth községben fekvő ágostonrendi apátság volt csaknem az egyetlen Bajorországban, amelyet a szekularizáció hullámai csak később értek el, ezért könyvtári és levéltári állományának különleges sors jutott. Másrészt a höglwörthi apátságnak

²⁹⁰ A tanulmány első megjelenési helye: Vö. GÁTI Magdolna, *A höglwörthi Ágoston-rendi apátság könyvtára és levéltára az 1803. évi szekularizáció idején*, Könyvtári Figyelő, 2012/2, 297–304.

²⁹¹ A témával főként Norbert BACKMUND foglalkozott: vö. P. Norbert BACKMUND, *Die Chorherrenorden und ihre Stifte in Bayern, Augustinerchorherren-Prämonstratenser Chorherren vom H. Geist. Antoniter*, Passau, Neue-Presse-Verlags-GMBH., 1965. vö. még Alfons Maria SCHEGLMANN, *Geschichte der Säkularisation im rechtsrheinischen Bayern*, Regensburg, Habel, 1903–1908.

magyarországi vonatkozásai sem hagyhatók figyelmen kívül. Korántsem lehet véletlen, hogy az Apafi-könyvtár jegyzékén szerepel Weber *Spiritus principalis, sive dotes boni Principis* című könyve.²⁹²

Ami a kolostor történeti vonatkozásait, legfőképpen alapításának körülményeit, a szekularizációt kiváltó közvetlen okait illeti, arról a német szakirodalom értekezett. A 19. században először Ernest Geiß kezdett el foglalkozni a témával 1826–1832 között, de csak egy bő évszázaddal később talált követőkre az általa megkezdett kutatómunka, a könyvészeti–levéltári vonatkozások lelőhelyeinek kiaknázásával javarészt Norbert Backmund, Paul Ruf és Georg Hunklinger személyében. Majd harminc esztendő elteltével ismét megindultak a kutatások, viszont a negyed évszázad is nyomott hagyott a Backmund és kutatótársai által feltérképezett iratok állományának lelőhelyein, amelyek némelyike főként a könyvtári–levéltári átrendezések, összevonások miatt homályba veszett, a jelzetek átíródtak, némely kimutatás eltűnt. Mivel a kolostor még német nyelvterületen is csak igen szűk körben ismert, indokolt ehelyütt történetének vázlatos bemutatása.

A höglwörthi kolostor ma Németország területén, Oberbayernben fekszik Salzburg közelében Bad Reichenhalltól tizenkét km-re. A Höglwörthi-tó szigetén, védett helyen, festői környezetben figyelhet fel rá az odautazó. A barokk és rokokó stílusban pompázó épületben az apátsági templom a szomszédos kis település, az angeri plébánia filiája.²⁹³ Már a kolostor alapítása óta egy pap látja el az angeri és a höglwörthi plébánia híveinek lelki gondozását.

Eredeti feljegyzések hiányában az alapítás körülményeiről maguk a kutatók sem jutottak teljes mértékben megegyezésre. Ernest Geiß a kolostor létesítését 1140-re datálja,²⁹⁴ az újabb kutatások viszont már 1125 és 1129 közé teszik a Szent Péter és Pálnak szentelt rendház létrehozását.²⁹⁵

Egy egykori adományozási feljegyzés szerint 1122 körül a Plain grófok egyik sarjának, Werigand von Plainnek a nevéhez köthető a birtokadományozás. (A Plain grófok temetkezési helyét egészen a nemzedék kihalásáig a kolostori templom őrizte meg. Az adományozásról néhány megjegyzés a sírfeliraton található.)

Egyes dokumentumokban viszont a salzburgi I. Konrád érsek (1106–1147) tűnik fel a valódi alapítónak, s ebből vezetik le azt a hagyományt is, hogy a mindenkori prépostot a

²⁹² *Erdélyi könyvesházak*, III (1563–1757), szerk., MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, 1994, (Adattár, 16/3), 86.

²⁹³ Az angeri és a Höglwörth-i templom és apátság történeti, építészeti vonatkozásairól vö. Georg HUNKLINGER, *Die Pfarrkirche in Anger*, München und Zürich, Verlag Schnell & Steiner, 1972.

²⁹⁴ GEISS 1852, 326–328.

²⁹⁵ GAC 2001, előszó (lapszám nélkül).

salzburgi dóm káptalanja vagy a salzburgi érsek nevezze ki.²⁹⁶ Höglwörthben 1129-ben Tagibert volt az első prépost, akit ezúton választottak meg.²⁹⁷

A 12–13. században adományozások bővítették Werigand utódainak kolostori alapterületét. 1219-ben egy háromhajós románstílusú templomot szenteltek fel, melynek maradványai még ma is láthatóak a Höglwörther See területén. A gótikus templom megépítése a 14. században kezdődött el, majd 1312-ben Werner von Lavant püspök szentelte fel az épületet. A 15. század közepén az indersdorfi reformhullámok érték el a kolostort.²⁹⁸

A höglwörthi konventből Wilhelm Steinhauff prépost (1477–1480) volt az első, akit érsekké választottak. A 17. században 1652 és 1671 között a Baumburgból hívott Wolfgang Zehentert nevezték ki préposttá, aki az apátság átépítésében igen nagy szerepet játszott. A középkori kolostornak ugyanis egy kisebb, szűk temploma volt két gótikus toronnyal és a dormitórium is csak öt kis cellából állt.²⁹⁹ Wolfgang prépost ebből az egészségtelen szigethelyzeti fekvésből egy dombra akarta az épületet áthelyezni, de eszközök híján a terve megghiúsulni látszott. Így a régi helyére új apátságot építtetett föl. Zehentert követően Patritius Pichler (+1691) prépostnak köszönhetően épülhetett újjá, s a három hajós gótikus stílusú apátsági templomból, barokk épület lett, amelyet 1690-ben szenteltek fel.³⁰⁰

Habár az 1803-as kolostori feloszlatások minden rendet érintettek, Höglwörth kivétel volt. A község 1803-ig a salzburgi érsekséghez tartozott és osztozott ennek a sorsában később is. Toscanai III. Ferdinánd nagyherceg, aki dekrétumával garantálta a höglwörthi kolostor további fennállását, uralkodása alatt 1803 és 1805 között az apátság a nagyhercegség része volt, 1805-től 1809-ig aztán az osztrák korona alá tartozott, majd 1809-től 1810 szeptemberéig francia igazgatás alá esett, 1810-től 1816-ig a bajor felügyelet alá, aminek végül a bécsi kongresszus az egész Rupertiwinkelt végérvényesen odaígérte.³⁰¹

Annyi bizonyos, hogy az utolsó prépost Gilbert Grab volt (1804–1817), aki – jegyzi meg egy helyen Hemmerle – nem volt éppen a szorgalmas elődök példaképe.³⁰² A gazdasági

²⁹⁶ BACKMUND, *i. m.*, 90.

²⁹⁷ GAC 2001, 1.

²⁹⁸ Az indersdorfi kolostort érintő szekularizációról bővebben vö. Manuel März, *Säkularisierungstendenzen in Bayern, Studienarbeit*, Regensburg, Grin, Verlag für Akademische Texte, 2004.

²⁹⁹ BACKMUND, *i. m.*, 91.

³⁰⁰ Josef HEMMERLE, *Höglwörth = Bayern*, Hgg. Karl BOSL, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1961 (Handbuch der Historischen Stätten Deutschlands, 7), 305. vö. még Georg HUNKLINGER, *Die Pfarrkirche in Anger*, München und Zürich, Verlag Schnell und Steiner, 1972.

³⁰³ Paul RUF, *Die Säkularisation des Augustiner-Chorherrenstifts Höglwörth. Das Schicksal seiner Bibliothek, Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit Anmerkungen versehen von Hermann Hauke*, Bibliotheksforum Bayern (BFB), Jahrgang 4 (1976), 1.

³⁰² HEMMERLE, *Uo.*

viszonyok sem lehettek túlzottan rendezettek, melynek következtében a prépost 1813-ban kérvényezte a szekularizációt, ami 1817-ben végül meg is történt.

Az újabb kutatások szerint azonban a szekularizáció csak a salzburgi terület felosztása után következett be, amikor a vidéket a bajor államnak rendelték alá. A jelenleg Höglwörthtel foglalkozó tanulmányok a konkrét okot a reichenhalli sóbánya sürgető faszükségleteiben látják, mivel a sóbánya számított a Höglwörth-i fagazdaságra.³⁰³ Az apátság erdeje a szekularizációt követően állami tulajdonba került (főként a Bad Reichenhall birtokán fekvő sóbányák használatára). A teisendorfi Philipp Wieninger sörgyáros-család vásárolta meg az épületet, amely a mai napig magántulajdonban van és nem látogatható még egyházi jóváhagyással sem.

3. 2. A kolostori könyv- és levéltár állományának sorsa a szekularizáció idején

A múlt század '60-70-es éveiben a höglwörthi kolostor könyvtári állományának nyilvántartásával főként Paul Ruf, az egykori Bajor Állami Könyvtár kéziratosztályának igazgatója, és Georg Hunklinger foglalkoztak. Kutatásaik, gyűjtéseik kezdeményezések voltak az állomány nyilvántartásának és történetének számbavételére.

A könyvtári, valamint a levéltári állományról mégis meglehetősen kevés ismeretünk van,³⁰⁴ az egykori höglwörthi archiváliák jegyzékéről, az elszállíttatásuk pontos lelőhelyeiről még mindig nem jelent meg átfogó, rendszerező tanulmány. Így az apátság történetével foglalkozó kutatóknak nehéz dolga van ebben a tekintetben, ugyanis a szekularizáció következtében a dokumentumokat több egyházi levéltár és állami nagykönyvtár szállíttatta el.

A könyvtári nyilvántartásról az eddigi adatok is főleg az 1817-es felosztás idejére utalnak. A szekularizáció előtti időkből sem maradt fenn használható katalógus.

Egy 1742-es vizitációs jegyzék megállapítja, hogy a könyvtár terme túl szűk volt és sok értékes könyvet („pretiosi libri”) tartalmazott, de bővebbet erről sem tudni. Utalások, széljegyzetek maradtak ugyan fenn, amelyekből kiderül, hogy állományában főleg patrisztikai és egyháztörténeti művek fordultak elő.³⁰⁵ Hunklinger megállapította, hogy a höglwörthi rendnek csak két tagja volt, akik ott tudományos tevékenységet folytattak. Johann Adam Weber prépost (1673–1686), a kánonjog és a teológia doktora, aki a Brixen melletti

³⁰³ GAC 2001, előszó (számozatlan lapok).

³⁰⁴ vö. *Das Ende des Stiftes Höglwörth, Die Abwicklung der Säkularisation von 1817-1836* von Georg HUNKLINGER, *Das Salzfass. Neue Folge Heimatkundliche Zeitschrift des Historischen Vereins Rupertiwinkel*, Jahrgang 9 (1975), 1.

³⁰⁵ *Uo.*, 24.

Neustiftből érkezett oda és tizenhét művet hagyott hátra, valamint Weber idejében még Andreas Oswald Hiebert (1685–1687) is felvette a konvent, aki főként prédikációs köteteket adott ki. Mindkét szerző művei az apátságban is fellelhetők voltak.³⁰⁶

Az első betekintést a könyvtárba Johann Baptist Bernhart könyvtáros végezte 1815-ben a Hofbibliothek megbízásából. Ekkor a kolostort még nem oszlatták fel és bajor igazgatás alatt állt. A könyvtári állomány akkor valószínűsíthetően kb. 2500–3000 kötetet tehetett ki.

A kolostor felszámolásakor a minisztérium megbízásából – a gyakorlat szerint – el kellett volna adni az állomány köteteit.³⁰⁷ A Bajor Tudományos Akadémia szándéka szerint viszont egy 1817-es könyvtári katalógust készítettek el, amely 1455 művet vezet fel a jegyzékbe, amit Münchenbe küldtek, s ebből a katalógusból a Tudományos Királyi Akadémia (die kgl. Akademie der Wissenschaften) 1362 kötetet választott ki az udvari könyvtár számára, amelyről egy jegyzéket állított össze.³⁰⁸ A katalógust visszaküldték a pénzügyminisztériumnak, de Ruf állítása szerint ennek nyoma veszett, viszont a jegyzék fennmaradt.³⁰⁹

1818-ban Bernhart udvari könyvtárost Höglwörthbe küldték, hogy vegye át a kiválasztott példányokat. Közben a minisztérium azt a határozatot hozta, hogy a Hofbibliothek csak bizonyos köteteket szállíthat el, nem a teljes kiválasztott 1362 példányszámos állományt. Így Bernhartnak a magával vitt jegyzékben megjelölték a kötetek végleges számát (piros tintával aláhúzva), s pusztán 777 darabot vihetett magával.

Bernhart arról tudósít, hogy ő maga a kolostorból a szomszédos Vachenluegbe utazott, mivel bizonyos köteteket ott tároltak, és onnan „Nicolai Jawor, Sermo super passione D. N. Jesu Christi” (1424) című kéziratot vitte magával. Ez a kézirat a királyi udvari könyvtár állományát gyarapította.

Megközelítőleg még 1000 kötet maradt Höglwörthben az első szállítás után. Stöger adminisztrátor ezért 1820-ban kérvényezte, hogy Casimir Andre nyugalmazott lelkész írjon egy újabb katalógust a még ott maradt könyvtári állományról, amely 1821-re el is készült.

1823-ban ebből a katalógusból 17 művet, 34 kötetben válogattak ki, és a Staatsbibliothekba küldték, Münchenbe. 624 számot tartalmazott, főként teológiai, filozófiai

³⁰⁶ *Uo.*, 8. „Das Stift Höglwörth hatte nur zwei Mitglieder, die wissenschaftlich tätig waren: Propst Johann Adam Weber (1673-1686). Doktor der Theologie und des kanonischen Rechtes, der aus Neustift bei Brixen kam und 17 Werke hinterlassen hat. (...)”. Hunklinger eme kijelentése meglehetősen homályos, valószínűleg pusztán a 17. század ’70–80-as éveire vonatkozhatnak e sorok, ugyanis kissé irrelevánsnak tűnne a feltételezés, ha az alapítás óta az említett két szerzetes kivételével mások nem folytattak volna ott tudományos tevékenységet.

³⁰⁷ RUF, *i. m.*, 27.

³⁰⁸ HUNKLINGER, *i. m.*, 7–8.

³⁰⁹ RUF, *Uo.*

és profán műveket is a 16–18. századból. A többi kötetet – „nach Gewicht”³¹⁰ – el kellett, hogy adják, mert nem volt kereslet irántuk, és főként, mert latin nyelvűek voltak.

1824-ben megjelent egy kormányzati határozat, miszerint a köteteket a müncheni Metropolitenkapitelsbibliothek számára adják át, ez akkoriban éppen újjáépítés alatt állt. A teisendorfi Steinwender dékán közben kérvényezte, hogy ezeket a könyveket nagyobb költség nélkül, a müncheni dóm káptalanjába hozassák, ami akkor lovas szállítással történt. Útközben körülbelül 50 kötet eltűnt és a közvetítő 1830-ban személyesen nyolc könyvet szállított Münchenbe.

3. 3. A katalógusok jelenlegi lelőhelyei és állománya

A höglwörthi dokumentumok számbavételének áttekintéséhez szükségesnek látszik az egykori kolostori könyvtár állományának jelenlegi katalógusairól áttekintést adni. Azonban ez sem tehető meg a teljesség igényével, ugyanis némelyik rendszerező kimutatás vagy nehezen hozzáférhető, vagy éppen elveszett, sok esetben pedig hiányos.

1996-ban jelent meg egy áttekintés a bajor állami könyvtár katalógusainak jegyzékéről (*Historische Kataloge der Bayerischen Staatsbibliothek München*).³¹¹ Eszerint a következő hat katalógust kellene számon tartanunk a höglwörthi könyvtár állományának mai maradványáról:

1. Fachkatalog der Drucke, 1638.³¹²

Catalogus Librorum Monasterii Höglwerthensis

A katalógus 18 szakcsoportba rendezett kéziratos jegyzéket tartalmaz, amelyben a szerző neve, a rövid cím, a kötetek száma, olykor a könyv formátuma is meg van adva. Körülbelül 420 kötetet számlál az inventárium. A 19 lapos kettedrét formátumú jegyzék a kolostor regiszterébe (Klosterinventar) nincs befűzve, valószínűsíthetően csak egy adaléka egy másik 1638-as inventáriumnak.

A szakcsoportok között – csak néhányat megemlítve – a teológia, a jog, a peres iratok, az egyháztörténet, a szent atyák művei, a lelki könyvek, a profán történetek, a német lelki könyvek, a német világi könyvek, a filozófia, a retorika, a költészet, az olasz könyvek, a

³¹⁰ HUNKLINGER, *i. m.*, 8.

³¹¹ *Historische Kataloge der Bayerischen Staatsbibliothek München, Münchner Hofbibliothek und andere Provenienzen*, Verzeichnet von Stephan KELLNER und Annemarie SPETHMANN, *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis*, Tomus XI., Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1996, 224–228.

³¹² *Fachkatalog der Drucke*, 1638, AEM, Signatur: AEM, Klosterakten Höglwörth 97.

görög könyvek és az aritmetika vonatkozó kötetei fordulnak elő. Az auktorok közül nagyobb számban főként Platon, Cicero, Cyprianus, Quintilianus, Erasmus, Jacobus Pontanus, Jacobus Omphalius, Hadrianus, Calepinus, Thesaurus, Juvenalis, Horatius, Terentius művei találhatók meg.

2. *Bibliotheca Monasterii Höglwerthensis*, 1671.³¹³

Valószínűsíthetően annak a kolostori inventáriumnak a toldaléka, amely Johann Wolfgang Zehenter prépost (1652-1671) távozása után keletkezett. A 28 lapos kéziratos jegyzék Patricius Pichler prépost pecsétjével van ellátva. Az egyes adatszoportok rendezetlen beírásával csaknem áttekinthetetlen halmazt alkot. A jegyzék kb. 670 művet foglal magába.

3. *Alphabetischer Katalog der Drucke*, 1743.³¹⁴

1^r-7^v *Catalogus Librorum*

A 14 lap terjedelmű nyomtatvány alfabetikus sorrendet követ, viszont egy betűn belül rendezetlen jegyzésbe vétellel találkozunk. Körülbelül 500 kötetet számlál. A katalógusban Johann Adam Weber, a höglwörthi kolostor tudós prépostjának egyik műve is megtalálható: *Ars Conversandi* címmel, ez a mű elterjedtségéről tanúskodik a korabeli Magyarországon.³¹⁵

A katalógus egyes adatai a szerző nevét, a rövid címet (mely gyakran el is maradhat), a kötetek számát, olykor a formátumot is megadják.

4. BSB, A-Reg. B I Höglwörth ad Nr. 1.³¹⁶

Verzeichniß derjenigen Werke, welche sich die Königl. Hofbibliothek aus den Catalogo Bibliothecae Hoeglwerdensis gewählt hat. 1817.

Azon kötetek jegyzéke található meg e katalógusban, amelyeket a királyi udvari könyvtár a höglwörthi dokumentumok állományából választott ki 1817-ben J. B. Bernhart által. 834 művet tartalmaz 1359 kötetben. Ez a jegyzék egy kivonata a höglwörthi könyvtár főkatalógusának. Két inkunábulumra és két korai nyomtatványra van utalás a nyilvántartásban. A Hofbibliothek főként 18. századi kötetekből állította össze rendelését, ugyanis nagyon csekély a 16–17. századból származó dokumentumok száma. De ilyenek találhatóak például a következő jelzetek alatt:

21. Nicolas de Bralio: *Ceremoniale Canonorum*, Paris, 1632.

³¹³ Signatur: AEM, Klosterakten Höglwörth, 94.

³¹⁴ *Alphabetischer Katalog der Drucke*, 1743, Signatur: AEM, Klosterakten Höglwörth 97.

³¹⁵ Csupán néhány példa a könyv előfordulásáról: *A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmechánya) 1533–1750*, szerk., MONOK István, Bp.–Szeged, 2003, (Adattár 13/3), 205; BITSKEY István, *Telekesy István egri püspök könyvjegyzéke 1699-ből*, Magyar Könyvszemle, 2008/4, 444.

³¹⁶ BSB, München, Signatur: A-Reg. B I Höglwörth ad Nr. 1. *Verzeichniß derjenigen Werke, welche sich die Königl. Hofbibliothek aus den Catalogo Bibliothecae Hoeglwerdensis gewählt hat. 1817.*

72. Johannes Maldonatus: *Commentarii in Prophetas IV Jeremiam, Baruch, Ezechielem et Danielem cum expositione psalmi 109 et epistola de collatione sedanensi cum Calvinianis*, Turnoni, 1611.

73. Cornelius Jansenius: *Pentateuchus sive Commentarius in quinque libros Moysis*, Lugdunum, 1677.

200. Ignacio de Loyola: *Exercitia spiritualia*, Prag, 1680.

481. Hippolithi a Lapide: *Dissertatio de ratione status in imperio nostro romano-germanico*, Freistadium, 1647.

5. BayHStA, KL Fasz. 280/46

A Bayerisches Hauptstaatsarchiv Abteilung Kreisarchivjában a Kloster-Litaralien (K. L.), Fasc. 280. Nr. 42–68. alatt a Höglwörth-i jegyzékben 46-os jelzetnél a Kolostori könyvtár (Bibliothek des Klosters) mutató áll. A kéziratot a 42–68-ig láttam, viszont éppen a 46-os, a kolostori könyvtár állományára vonatkozó dokumentáció hiányzik, jelenlegi lelőhelyéről nincs tudomása a könyvtárnak.

Az 1996-ban összeállított katalógusban még, mint a BayHStA-ban meglévő kéziratot említik: *Catalogus universus Omnium librorum in Bibliotheca Höglwerdae Conservatorum* (1821). A dokumentum leírása szerint folyamatosan számozott 1–624-ig. Az 1409 kötet annak az állománynak feleltethető meg, amely a Hofbibliothek 1817/18-as válogatása után még a kolostorban maradt. A jegyzéket Casimir Andre, nyugalmazott lelkész készítette el.

6. AEM, B 1386.³¹⁷

Behatóbban ezt a katalógust állt módomban tanulmányozni, ugyanis ez leginkább hozzáférhető. Az egykori höglwörthi kolostor könyvtárának ez a része még ma is a müncheni Metropolitenkapitelsben áll, és az ottani levéltárban található egy latin és egy német nyelvű katalógus 624 folyamatos számmal. Vö. EOAM: (Erzbischöfliches Ordinariatsarchiv München), Nr. 1386. A német nyelvű jegyzéket Casimir Andre készítette el 1824-ben, a latin nyelvű regiszter másik kéz írása.

A München-Freisingi Érsekségi Könyv-és Levéltárban (Erzbistums München und Freising, Archiv und Metropolitenkapitelsbibliothek) megtalálható tehát egy latin és egy német nyelvű kézzel írott könyvkatalógus 1386-os jelzettel (Bücherkataloge). A kézirat más könyvjegyzékeket is tartalmaz. A címlapon a következő olvasható:

1. Propst Augustin Hacklinger v. Gars
2. Propst Herkulan Schwaiger v. Rottenbuch

³¹⁷AEM, Signatur: B 1386

3. Stift Höglwörth

A höglwörthi anyagra vonatkozóan két regiszter található az összefűzött kéziratban.

Katalog des Stiftes Högelwörth: a köteteket tematikus és alfabetikus rendszerezés nélkül, sorszám szerint jelöli meg.

Alphabetisches Register über den Högelwörthischen Bücherkatalog: ugyanezen regiszter alfabetikus áttekintése olvasható, 46 lapnyi kézzel írott német-latin nyelvű feljegyzés, 1824-es.

A Casimir Andre által feljegyzett regiszterre vonatkozóan egy rövid kéziratot megjegyzés olvasható: „Diese Abschrift ist nach einem sehr fehlerhaft geschriebenen Original gemacht. Die Büchertitel konnten daher nicht überall deutlich und vollständig genug angegeben werden”.³¹⁸

A sorszámozott és az alfabetikus regiszter is meglehetősen nehezen olvasható. Előfordul több esetben, hogy vagy csak a szerző neve, vagy pusztán a kötet címe szerepel a jegyzékben. A sorok bővelkednek a javításokban és az áthúzásokban. Hunklinger az itt szereplő köteteket főleg a teológiai diszciplínához tartozónak véli. (pl. a «Summa theologica» háromkötetes kiadása Aquinói Szent Tamástól, latin és német bibliakiadások, Bourdaloue homiletikai, kateketikai munkái, Kempis Tamás aszketikus művei stb...).³¹⁹

Ahogy a höglwörthi könyvtár Bayerische Staatsbibliothek által bekebelezett katalógusa mutatja, benne a profán tudományok részaránya nem jelentéktelen. Hunklinger is felhívja a figyelmet a katalógus egy igen értékes kötetére: Caspar Bartholini *Institutiones anathomiae. Mit Kupfern* című munkájára.³²⁰ Johann Adam Weber prépost saját műveinek is számos példánya fellelhető ezen a jegyzéken:

203. Johann Adam Weber, *Speculum naturae humanae sive discursus curiosi et fructuosi de iis, quae ad naturalem hominis constitutionem pertinent*. Viennae Austriae, Lackner, 1672.

225. Johann Adam Weber, *Iter coeleste sive excursio animae devotae ad Deum*, 1667.

226. Johann Adam Weber, *Ars regia sive ars regendi se et alios, ex regulis Archonticis hoc est ex selectis et illustribus sapientiae regnatricis dictaminibus, tum ethicis, tum politicis, ...*, 1686.

227. Johann Adam Weber, *Ars conversandi certis regulis comprehensa*, 1675.

73. *Opera Venerabilis Bedae Coloniae Agrippinae*, 1688 – Bedae Venerabilis lat. *Quotquot reperiri potuerunt omnia*.- Coloniae Agrippinae, Joannes Wilhelmus Friess, 1688.

³¹⁸ *Uo.*, az első számozatlan lapon található e megjegyzés.

³¹⁹ HUNKLINGER, *i. m.*, 8.

³²⁰ A BSB-ben őrzött katalógus jegyzékének egy részét közli HUNKLINGER, *i. m.*, 8–11.

119. *Disputationes Roberti Bellarmini de contraversiis christianae fidei*, Ingolstadii, 1588.

232. Jules Mazarin, *Breviarium politicorum*, 1648.

233. Beda Venerabilis, *Axiomata Philosophica*, 1616.

602. Joannes David: *Occasio arrepta, neglecta, hujus commoda, illius incommoda*.

Antverpiae, Officina Plantiniana 1605.

Johann Adam Weber kötetei előfordulnak a magyarországi könyvlistákon is, elsősorban katolikus körökben,³²¹ de megvoltak mind a királyi országrész, mind pedig Erdély könyvtáraiban, Bercsényi Miklósnak, a kuruc szabadságmozgalom hadbiztosának ungvári bibliotékájában például mind a négy Weber-kötet szerepel.³²² A dolgozat szempontjából viszont az is érdekes lehet, hogy Erdélyben az Apafi-Teleki-közegben, milyen arányba voltak kötetetek.

Az *Adattár*-sorozat 16/3-as kötete a Bethlen, az Apafi, és a Teleki-család könyvjegyzékeit sorolja fel, amelyet a Weber-kötetekre vonatkozólag áttekintettem.³²³

Bethlen Kata 1747–1754-es könyvjegyzék:

Teleki Mihály: Fejedelmi Lélek, Kolozsvár, 1689, 4. r.

1757-es könyvjegyzék:

Teleki Mihály úr, az elsőnek fia, magyarra fordította Veber Adam János politikai elmékedéseit; mellyeknek ez a Titulussa; Fejedelmi Lélek; avagy a jó fejedelemnek szükséges ajándéki. Nyomt Kolosvárott, 1689. 4. részben.

Apafi Mihály 1673-as jegyzék:

Dotes boni Principis

1714-es jegyzék:

Joannes Adamus Véber. *Interesse Caesaerum*. Salisburgi. Ligatura papyracea florata in 4°. frt 1.-

1707-es könyvjegyzék:

Fejedelmi Lélek Teleki Mihály munkája, n^{ro}. 2.

Spiritus Principalis

Spiritus Principalis 2

³²¹ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, II (Nagyszombat), kiad. FARKAS Gábor Farkas, Szeged, 1997, (Adattár 17/2), 45, 335; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak 1681–1750*, kiad. ZVARA Edina, Bp., OSzK, 2008, (Adattár 19/3), 168, 169, 265.

³²² *Magyarországi magánkönyvtárak II (1588–1721)*, kiad., FARKAS Gábor et alien, Szeged, 1992, 135, 149 (Adattár, 13/2), *Erdélyi könyvesházak... i.m.*, 259.

³²³ *Erdélyi könyvesházak*, III (1563–1757), szerk., MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, 1994, (Adattár, 16/3), 86.

Az áttekintés során megfigyeltem, hogy ezek a kötetek más család birtokában nem fordultak elő. Erdélyben, egyházi méltóságok könyvtáraiban sem találok vele. Így ebből azt a következtetést vonom le, hogy a kötet diplomáciai úton kerülhetett az Apafi, vagy a Teleki-család birtokába.

3. 4. Höglwörthi archiváliák

1820-ban született egy jegyzék, a kolostori archiváliákról, amelyben minden, az apátságban előforduló iratot (die Archivalien des Stiftes) – Urkunden, Urbarien, Nottlbücher, Observanzbücher, Totenroteln, Stiftbücher, Gilt-und Grundregister – felvettek. Ez 1824 körül átkerült a Staatsarchiv Münchenbe, ahol még ma is feltárára vár. A kolostori levélműanyag egy része az Anger plébánia levéltárában található.

A dokumentumok rendkívül hasznosak lehetnek az apátság rend- és helytörténetének tanulmányozásához. A levélműnyagról Norbert Backmund ad bővebb áttekintést.³²⁴ 1973-ban a müncheni Allgemeines Staatsarchivban dolgozták fel mikrofilmen az anyagot, majd a Pfarrarchivnak visszaszolgáltatták, viszont ennek a sorsa meglehetősen bizonytalan, hiszen sem a jegyzék, sem pedig a mikrofilmes feldolgozás nem található meg Münchenben és Angerben sem.

A München-Freisingi Érsekségi Levéltár bővelkedik Höglwörth történetére vonatkozó kéziratokban. Kloster Hoegelwerd címjegyzék alatt Personalia I. 100. /II. 101-es jelzettel terjedelmes német és latin nyelvű kézíratos levélműanyag található a kolostor történetéből. Ebben a jegyzékben azonban Johann Adam Webertől nem maradt fenn dokumentum. Mindezt kárpótolja viszont két *Acta*: egy préposti és egy vizitációs hivatalos levélműanyag.

-KL. Högelwerd, Propste I., 1541-1686., (Sg. 98.)

Acta: Administrationem Praepositura Höglwörtensis Dr. Johanni Adamo Weber

-KL. Hoegelwerd Visitationen, 1595-1692., (Sg. 102.)

A vizitációs írások között Webernek címzett leveleket nem láttam. A prépostok dokumentumai között viszont több levél is olvasható Weber tollából, melyek főként a salzburgi ordinariátusnak címzett, vagy onnan kapott írásokat tartalmaznak.

³²⁴ BACKMUND, *Die Chorherrenorden und ihre Stifte in Bayern...* vö. még Georg HUNKLINGER, *Das Pfarrarchive Anger* = Heimatblätter Beilage des „Reichenhaller Tagblattes“, 1973, Nr. 6; Einige alte Aufzeichnungen über die Archivalien des Stiftes sind im PFAA unter A I 7 vorhanden.

A Staatsarchiv Münchenben a laufeni és a salzachkreisi inventáriumában főleg olyan iratok találhatóak, melyek a kolostor gazdasági (szőlő-, fa- és borászati üzletek jegyzéseit tartalmazzák) kimutatásait tartalmazzák.³²⁵ Norbert Backmund *Die kurze Geschichte des Klosters Högelwerth* című 1966-os írásában alapos áttekintést nyújt az általa feltérképezett kolostori levéltári anyag helyrajzáról,³²⁶ viszont a Staatsarchiv állományának átrendezése miatt nagy valószínűséggel módosultak az iratok a Backmund által leírtakhoz képest.

3. 5. Kitekintés

E kutatásnak természetesen meg van a maga bajorországi vetülete is, amely a Weber-műveket helyezi el a korabeli német eszmetörténet távlataiba, annak műfaji–olvasáselméleti kérdéseit vizsgálva.

A kutatás során sokszor az merült fel bennem kérdésként, hogy hogyan kerülhetett át a Weber-kötet a Teleki–Apafi-udvarba. Ezzel kapcsolatban három hipotézist állítottam fel.

1. Az előző fejezetben is említésre került, hogy Teleki Mihály udvarában többször fogadott más katolikus, vagy protestáns barátokat. Fehér János kötete bevezető tanulmányában utalást tesz arra, hogy Teleki Mihály udvarába 1675. szeptember 13-án érkezik egy „barát” és ez esztendő október 15-én a következő juttatásokat jegyzi számára: „Az új barátnak hét sing gránátot és másfél sing avatott remeket, egy süvegnek való rózsaszín angliait”.³²⁷ Az új barát kifejezés alapján Fehér is valószínűsíti, hogy udvarában gyakran megfordultak szerzetesek. S Webert ekkor mint Höglwörth nagyhatalmú adminisztrátorát, Würzburg, Neocellae professzorát, I. Lipót német-római császár lelki tanácsadóját korának neves tudósaként tarthatták számon. S kötetei eljuthattak így az erdélyi udvarba a barátok missziós útjai során.

2. A másik hipotézisünk diplomáciai jellegű. Ha Weber valóban I. Lipót német-római császár lelki tanácsadója lehetett, és a kor híres könyvtárosa Peter Lambeck (Petrus Lambecius) mellett tevékenykedett segédkönyvtárosként, akkor valószínűleg adódhatott olyan eset, hogy diplomáciai követség által átkerülhetett Erdélybe az opus. Habár mindez idáig konkrét adatok nem ismeretesek I. Lipót és Johann Adam Weber kapcsolatát tekintve, pusztán

³²⁵ Laufen/CO 200/2/BayHStA, Nr. LRA 136.989; *Das inkammerierte Kloster oder Stift Höglwörth 1819–28.*, Salzachkreis, Kreisfinanzdirektion, 850.

Aufnahme des Inventars des Stiftes Höglwörth, Enthält auch: Verzeichnung der Immobilien oder Mobilien, 1815, Altsignatur: RFK 538.

³²⁶ BACKMUND, *i. m.*, Vö. még: *Die Chorherrenorden und ihre Stifte in Bayern* (Augustinerchorherren. Prämostratenser Chorherren vom H. Geist. Antoniter), Neue-Press-Verlags-GMBH, Passau, 1966, 90–93.

³²⁷ FEHÉR 2007, 64.

Geiß említi meg a tényt, hogy a német-római császár segédkönyvtárosa, császári tanácsosa volt. Ebben az esetben akkor meg kellett, hogy forduljon Bécsben több alkalommal is. Azt viszont nem sikerült eddig kideríteni, hogy Geiß honnan szerezte erről az információt. Érdekes adalékul szolgálhat viszont a következő összefüggés. Egy 1812-es életrajzi összeállításban, amely I. Lipót életét dolgozza fel, a következő olvasható: „Als Regent überhaupt war er selbstthätig, ohne weder sich noch seinen Ministern zu viel zuzutrauen, ganz seinem Wahlspruch gemäß: consilio et industria; gelind und; mehr gütig als streng; bedachtsam und vorsichtig, mehr fest und beharrlich als rasch in seinen Unternehmungen”;³²⁸ Johann Adam Weber műve a *Curiose und Fruchtreiche Discursen* több mint 250 lapos politika fejezetében a következő olvasható: „Gegenwärtiger Discurs begreift in sich eine Haupt=und allgemeine Regel aus dem denck=spruch unsers Allerdurchläutungsten Keysers Leopoldi I. genommen/ dieses Lauts: Consilio&Industria: Durch Raht und fleiß, welche Regel zu einer jeden Regiments=Verwaltung so wol höchstnützlich, als nohtwendig ist”.³²⁹ A fejezet 82 Würckungból áll, amit 64 szabály (Regel) követ. Minden egyes Würckung a következővel indít: Des Rahts und Fleisses, után számozással következik a Würckung megjelölése, majd az adott szakaszkezdetben megismételt szentencia: Durch Raht und Fleiß (...). A hatás úgy gondolom, érzékelhető, legalábbis, hogy Weber tudhatott/hallhatott az I. Lipót által hangoztatott és fontosnak tartott uralkodói elvről. A Lipót-életrajz azt is megemlíti, hogy a császárnak mindamellett, hogy Peter Lambeckkel igen szoros kapcsolatot ápolt, volt egy titkos könyvtára is. „Ausser der grossen hauptbibliothek hatte er noch eine geheime Kammerbibliothek ganz allein für sich, welche aus 1300 der besten geschriebenen und gedruckten Büchern bestand (...)”.³³⁰ Ebben az esetben Weber lehetséges, hogy ennek a titkos könyvtárnak a gondozására volt felkérve, és ezért nem találni adatot a segédkönyvtáros bécsi tevékenységére. Ekkor viszont ténylegesen I. Lipót mellett tevékenykedhetett, s mint titkos könyvtárának tudósa, lehetett a császár lelki tanácsadója is. Így a bécsi követségek során számos alkalom nyílt arra, hogy a kötet Erdélybe kerülhessen.

3. A höglwörthi kolostor rész, és megmaradt katalógusainak jegyzékében több Webermú is megtalálható, hasonlóképpen – mint ahogyan a tanulmányunk is utalt rá – Magyarországon egyházi körökben és Erdélyben a magyarországi könyvjegyzékek alapján Webernek több kötete is megtalálható volt a 17. században. Talán kissé túlzás arra következtetni, hogy lehetett közvetlen kapcsolat az erdélyi udvar és a höglwörthi kolostor

³²⁸ Gottlieb HAUFF, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben Leopold, I. römischen Kaiser*, Tübingen, Heerbrandt, 1812, 33–34., Sig. ÖNB. 17. 6. 32.

³²⁹ *Curiose* 1678.

³³⁰ HAUF, *i. m.*, 34.

között? Ennek okán tekintettük át Weber kéziratok levélműveit, jegyzéseit, de a megmaradt kimutatások főleg gazdasági leltárok, és kötetkimutatások voltak.³³¹

IX. A fejedelm-tükör szerepkijelölései és közösségképző hatása³³²

1. Műfaj és kontextus

A fejedelmi tükör interpretációi az esetek többségében pragmatikus jelentést tulajdonítanak a szöveg felhívó struktúrájának: bevezetés, előszó, ajánlás stb.³³³ Ezáltal a műfaj szinte kikényszeríti a szöveg paratextuális olvasásmódját. De mi a helyzet azokkal a szövegekkel, amelyek nem tartoznak a fejedelmi tükör műfaji kánonjába? S. Pataki István *Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége* című fordítása például politikai–moralizáló értekezésként vésődött be az irodalomtörténet műfaji hierarchiájába.

A disszertáció jelen fejezete számára a legkézenfekvőbb kérdés az, hogy a korabeli olvasói elvárás mennyiben ismerte fel a szöveg paratextuális olvasásra irányuló kódjait. Az ajánlás olvasása mennyiben tekinthető kizárólagosnak a korabeli szerzői intencionáltság és a befogadás folyamatában?

Két szöveg párhuzamos olvasatát mutatom be, mindkettő Johann Adam Weber ágostonrendi kanonok munkája. Az első, egy 1673-ban Salzburgban megjelent latin nyelvű, 1326 lapos enciklopédikus igényű tudástár, a *Discursus curiosi et fructiosi ad praecipuas totius litteraturae humanae scientias illustrandas* című mű, melyet a német fordítás is követett 1677-ben: *Curiose und Fruchtreiche Discursen/Also und dergestalt zur Erleuchtung aller Menschlichen Wissenschaften eingerichtet/daß in denselben/ zu des Curiosen Lesers sonderbarer Belustigung und Nutzbarkeit/ die grose und kleine Welt/ und was darinnen*

³³¹ A Weber-kutatásban még nagyon sok a homályos pont. Nem tudjuk, hogy Neocellaeben, Würzburgban meddig tevékenykedett, mit oktatott, miért lépett át az Ágoston-rendbe. Ezek a kutatások a továbbiakban még váratnak magukra.

³³² Jelen fejezet első változata a debreceni Hungarológiai Kongresszuson hangzott el először. Vö. GÁTI Magdolna, *A fejedelm-tükör szerepkijelölései és közösségképző hatása (Esettanulmány) = Humanizmus, religio, identitástudat, Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, Debrecen, 2007 (Studia Litteraria, XLV), 215–227.

³³³ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán idézi az Iser-féle Appelstruktur fogalmát összevetve J. CULLER elméletével, vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Hagyomány és kontextus*, Bp., Universitas, 1998, 6. vö. hasonlóképpen vélekedik az „Einleitungs- oder Widmungsschreiben” szerepéről Theo STAMMEN, *Fürstenspiegel als literarische Gattung = Politische Tugendlehre und Regierungskunst: Studien zum Fürstenspiegel der Frühen Neuzeit*, Hgg. Hans-Otto MÜHLEISEN und Theo STAMMEN, Tübingen, Max Niemeyer, 1990, 255–285.

*Merck=und Denckwürdiges zu betrachten vorkommet/ Nicht wenigens Grundrichtig/ als ordentlich und deutlich vorgestellt und abgehandelt worden.*³³⁴ A második munka a német nyelvterületen két kiadást is megélt *Spiritus principalis, seu dotes boni principis* (1671, 1674)³³⁵ című fejedelmi tükör, melyet, mint már korábban tárgyaltuk, Teleki Mihály fiával, ifj. Teleki Mihállyal fordíttatott le geryeszegi udvarában *Fejedelmi lélek* címen, és ajánlotta azt II. Apafi Mihálynak.

Johann Adam Weber értekezései nemcsak a Bécsben székelő I. Lipót német-római császár, illetve a még ifjú trónörökös I. József számára nyerik el aktualitásukat, hanem a korabeli Erdély – szűkebb értelemben – I. Apafi Mihály udvartartásának életvezetésére, etikai-politikai nyilvánosságára is befolyást gyakorolnak.

A magyar nyelvre való átültetéssel a munka nemcsak területileg jelent új közeget, hanem a nyelvi, a műfaji hagyományrendszer tekintetében is.³³⁶ A szöveg kódrendszere egy másik nyelvközösségben újabb/más jelentésrétegekkel telítődik, s az olvasás folyamatában a szöveg imaginatív terének a dekódolásával természetes módon más hangsúlyt kap. Az 1689-es fejedelemtükör fordítása révén Johann Adam Weber munkája bekerült a korabeli Erdély, – s szűkebb értelemben – az 1680-as évek társadalmi-politikai nyilvánosságába.

Mint korábban már említettük, a *Fejedelmi lélek* királytükör textusának igen nagy hozadéka lehetett Teleki számára a politikai manipuláció területén, hiszen az általa kialakítani kívánt politikai diskurzus hatalmi törekvésének mértékadó szimbóluma lett. A műfaj adottságait kihasználva – erkölcsstani, szerepkijelölő, közösségképző eljárásai révén – tudatosan alkalmazta és fordíttatta le a kötetet, valamint ajánlotta a leendő választott uralkodónak, II. Apafi Mihálynak.³³⁷

Az 1680-as években Teleki Mihálynak a hatalmi-politikai diskurzusban betöltött szerepe értelmezéséhez, a társadalmi nyilvánosság manipulációs technikáinak megértéséhez tehát alapvető fontosságú az 1689-ben magyarra átültetett munka műfaji hagyománytörténetének vizsgálata, szerepkijelölő eljárásainak, olvasási feltételeinek tanulmányozása.

A *Fejedelmi lélek* intertextuális utalásai, allúziói révén olyan hagyománytörténeti kontextusba ágyazódik be, amely a höglwörthi adminisztrátor egyéb etikai-politikai munkáinak diskurzusrendjével áll kapcsolatban. Vélhetően a „történeti horizontok

³³⁴ *Curiose* 1678.

³³⁵ Joanne Adamo WEBERO, *i. m.*

³³⁶ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A zavarbaejtő elbeszélés*, Bp., Kozmosz, 1984, 35–36.

³³⁷ Ez a kérdésfelvetés Teleki kapcsán elsősorban abban a levélben érhető tetten, mely II. Apafi Mihály és Teleki között zajlott az 1680-as években, viszont e ténynek a jelen dolgozat keretei között nincs mód a tárgyalására.

rekonstrukció”³³⁸-ját, szerteágazó diskurzusrendjét a Fürstenspiegel műfaji kérdésirányainak segítségével, valamint a paratextuális olvasásban a szerzői intencionalitás által érdemes megvilágítani. A höglwörthi ágostonrendi kolostor történetében található életrajza szerint tizenhét nagyobb terjedelmű munkája jelent meg nyomtatásban. A művek tematikailag az etika, az államelmélet, a politikaelmélet, a jog, a teológia, a történettudomány, az ismeretelmélet tárgyköreit foglalják magukba. Köteteinek ajánlásai közül néhányat megemlítve: I. Lipót, utódja I. József, valamint egyházi előljárói (Augsburg püspöke, Johann Christoph von Freyberg, Lavant püspöke, Franz Kaspar generálvikárius).

A disszertációm ezen része – főként a német kutatásokra támaszkodva – a fejedelemtükör műfaját, valamint, azt a kérdéskört helyezi előtérbe, hogy a *szerepkijelölő* és *szerepértelmező* eljárások mechanizmusai kizárólagosan a szöveg felhívó struktúráinak olvasásában értelmezhetőek-e.

A korábban már elemzett *Fejedelmi lélek* című munkát most csak annyiban tárgyaljuk, ami a jelen írás kérdésirányaival érintkezik. Magától értetődőnek tűnik a *Fejedelmi lélek* szövegtörzsevel foglalkozni a *Curiose und Fruchtreiche Discursen* textusával szemben, melyet az irodalomtörténet-írás nem „legitimál” fejedelemtükörként. Tehát az irodalomtörténeti kánonba nem tartozik a *Curiose und Fruchtreiche Discursen*, értelemszerűen így nem tekintik speculumnak.

Érdemes mindenekelőtt rövid kitekintést tenni az utóbbi két és fél évtized német nyelvű főbb Fürstenspiegel-monográfiáinak a műfaji megközelítést illető koncepciójáról. Bruno Singer 1981-ben megjelent *Die Fürstenspiegel in Deutschland im Zeitalter des Humanismus und der Reformation*³³⁹ című kötete mérföldkőnek számít e műfaj feldolgozására nézve. Singer rendszerezte s mintegy kánonba is foglalta a korát megelőző fejedelemtükör-irodalmat. (Ägidius Romanus 1227-es szövegétől egészen 1904-ig, Auspitz *Prinzenerziehung* című munkájáig.) A tény, azonban már ő is nyomatékosította, hogy a Fürstenspiegel textusai rendkívül összetett szemiotikai rendszerben léteznek. Egyrészt, még ma sem tisztázott teljes mértékben a műfaj diszciplináris megközelítése. Habár a szakirodalom a politikai diskurzusban Machiavelli (1469–1527) *Il Principe*-je után datálja a „politikának a keresztény etikától és teológiától, valamint általában az erkölcsantól való erőteljes függetlenedési folyamatát”- t,³⁴⁰ másrészt az állam- és politikaelméleti diskurzusnak továbbra is ugyanúgy tárgya lehet, mint az etikai–didaktikus olvasatoknak. Ez esetben,

³³⁸ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *i. m.*, 17.

³³⁹ SINGER 1981.

³⁴⁰ HARGITTAY 2001, 13.

feltehető a kérdés, hogy milyen szerepet vállal, hol jelöli ki helyét a Fürstenspiegel a műfajok sokszínű, gazdag palettáján.

Az 1997-ben kiadott *Fürstenspiegel der frühen Neuzeit* című antológiában Hans-Otto Mühleisen és Theo Stammen Dolf Sternberger *Drei Wurzeln der Politik* című kötetéből idézi: „das abendländische Denken über Politik lasse sich auf drei verschiedene Ursprünge, »Wurzeln«, zurückführen. „Was daraus hervorwächst, verzweigt und verwirrt sich zu einer Politik, mit der wir leben”.³⁴¹ A politika három eredetéhez tehát egy negyediket is társít: „didaktisch–pädagogische Wurzel der Politik”. A politika didaktikus-pedagógiai diskurzusába sorolja a fejedelmi tükör műfaját, de mindenképpen a politika nyelvének diszkurzív keretein belül. A Michael Stolleis által szerkesztett, három kiadást is megélt – legutóbb 1995-ben megjelent – *Staatsdenker in der frühen Neuzeit* viszont nem bocsátkozik műfaji kategóriák nyújtotta vitás kérdésekbe. Politikáról szóló írásokat közöl, melyekbe egyaránt beletartozik Hugo Grotius (*De iure belli ac pacis*), Johannes Althusius (*Politica methodice digesta*), Veit Ludwig von Seckendorff (*Teutsche Fürstenstaat*) írása is.³⁴²

Ingmar Ahl 2004-ben megjelent monográfiája³⁴³ Jakob Omphalius fejedelmi tükrét tárgyalja. A kötet célkitűzése kísérleti jellegű koncepciót mutat a politika etikai és jogi diskurzusainak az összekapcsolására.

Úgy tapasztaltam, mindezek mellett még ma is Bruno Singer monográfiája jelenti német nyelvterületen a fejedelmi tükör műfajára való hivatkozás bázisát. A Fürstenspiegel megjelölés mellett – Singer vélekedése szerint – ugyanis számos „Spiegel” létezett: *Ratsleute-Spiegel*, *Ritterspiegel*, *Adelsspiegel*, *Bischofsspiegel*, *Regentenspiegel*, *Prinzenspiegel*³⁴⁴ elnevezések, emellett a *Sachsenspiegel* kifejezéssel is találkozni. Habár a kötet szerzője 1625 óta Draudiustól eredezteti az uralkodói funkcióra vonatkozó Fürstenspiegel megjelölést, a korban ezek a fogalmak párhuzamosan léteztek egymás mellett. Ez a tény nyilvánvalóan összefüggésben áll a fejedelmi és a királyi udvartartás szerveivel. A 17. században ugyanis Franciaországban a nyilvánosság színtere a Versailles-i palotában összpontosult. Angliában ezzel szemben a *society*-hez való tartozás szimbolizálta a „köz” nyilvánosságát. Németországban természetesen másként alakult a helyzet. A hatalmat nem egyetlen fejedelmi udvar reprezentálta, mint pl. Versailles XIV. Lajos alatt. Németországban ugyanis – főként az ország nyugati felén – még a kevésbé rangos nemesek „udvarai” is kisudvari *képződmények*

³⁴¹ *Fürstenspiegel der frühen Neuzeit*, Hgg. Hans-Otto MÜHLEISEN, Theo STAMMEN, Michael PHILIPP, München, Insel Verlag, 1997 (Bibliothek des deutschen Staatsdenkens, 6.), 9–10.

³⁴² *Staatsdenker in der frühen Neuzeit*, Hg. Michael STOLLEIS, München, C.H. Beck, Insel Verlag, 1995.

³⁴³ Ingmar AHL, *Humanistische Politik zwischen Reformation und Gegenreformation: Der Fürstenspiegel des Jakob Omphalius*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2004 (Frankfurter Historische Abhandlungen, 44).

³⁴⁴ SINGER 1981, 16, 20.

voltak.³⁴⁵ Ebben a megvilágításban indokoltak tünnek a nemesi tükör, lovagi tükör, hercegi tükör stb. műfajmegjelölések is. A nagyobb fejedelmi udvaroktól egészen a kisebb vidéki nemesi birtokokig az udvartartás egészen színes palettája nyílik meg.

Jelen fejezetnek nem feladata, hogy a fejedelemtükör műfaji definiálását adja, a tanulmány szempontjainak érvényesítéséhez elsősorban a fejedelmi tükör paratextusbeli intencionáltságára összpontosít. Abban az értelemben, hogy pusztán a fejedelemre érvényes-e ez a kategória és műfajmegjelölés. Ki(k) is a címzettje(i) a koraújkori fejedelmi tükröknek? Vajon a fentebbi citátumok szerint a korabeli ajánlások olvasatai milyen mértékben irányították a fejedelemtükörrel kapcsolatos előzetes elvárásokat?

2. A *Fejedelmi lélek* és a *Curiose und Fruchtreiche Discursen* olvasási stratégiái

Singer a 17. századi fejedelemtükrök között Johann Adam Webernek pusztán három, az uralkodói technikát felölelő munkáját veszi fel a királytükrök jegyzékébe, a Teleki által is magyarra lefordított *Fejedelmi lélek*, a *Spiritus principalis, seu dotes boni principis*, (1674), az *Annulus memoriae ex dictaminibus ethicis et politicis...*, (1679) és az *Ars regia, sive ars regendi se et alios...*, (1686) című köteteket.³⁴⁶ Vajon az ajánlás olvasása és az uralkodás módozatainak tematikus konstrukciója vezette-e Singert arra a megállapításra, hogy Weber egyéb etikai–politikai munkáit nem ültette be a fejedelmi tükör kánonjába?

A *Fejedelmi lélek* ajánlásában a fordítói/szerzői intenció a szövegalkotás meghatározottságára utal. Az uralkodó személyének közvetlenül címzett ajánlás pragmatikus jelentésében a leendő fejedelmi léleknek a szöveg által jelölt megformáltatása, pallérozási módja az ifjú Apafi számára elsősorban parainetikus jelleggel működik. Így a kötet arra a kérdésre válaszol, hogy a leendő választott fejedelem milyen magatartásbeli és cselekvésvezérlési technikákat sajátítson el, hogy a lélek tükrének tökéletes megformálásáig eljusson. Az önfegyelem, a kegyesség, az Istenhit, a „színmutatás nélkül” való cselekedetek, a mértékletesség, a tudomány birtoklása mind a fejedelmi magatartásforma pallérozására irányuló erénytani kategória.

Teleki – mint ez már korábban említettem – valószínűleg széles befogadórétegre számíthatott, ugyanis a *fejedelmi lélek* formáltatása mellett a köz javát is szolgálni remélte az opus lefordításával, oly módon, hogy mindenki okulására írja: „a’ melyben lássa-meg minden a’

³⁴⁵ ELIAS 2005, 51.

³⁴⁶ SINGER 1981, 163.

Fejedelmi Léleknek formáltatásának valóságát”.³⁴⁷ Már a korabeli interpretálás során is felszínre kerültek olyan vélemények, miszerint a Fürstenspiegel nem pusztán az uralkodói kormányzástechnikát, erénytant jelentette: „Fürsten Spiegel, Nicht allein Fürstmäßigen und allen Obrigkeyten, Sondern auch allen eyntzelen Personen sehr nützlich zu läsen....«...».³⁴⁸ Ezek a reflexiók az egyes ember pozíciójának kijelölését végzik el a társadalom szerkezetén belül. Jelen érvelés is ezt a kijelentést igyekszik alátámasztani. A mesterség ismerete a hétköznapi emberektől is megkívántatik, hogy cselekvési soraikban egyfajta gyakorlati tudásra tegyenek szert. Megfigyelhető ugyanis, hogy a nemes vagy nemtelen foglalkozási kategóriák taglalása is a lélek belső állapotával függ össze. A mesterség egyfajta gyakorlati tudás elsajátításának a folyamatával írható le, hasonlóképpen, mint a kormányzás művészete.

Egy fejedelmi udvari figuráció³⁴⁹ struktúrájában az alattvalók esetében a mesterség ismerete, miként a *kormányzás művészetének mestersége*, nemcsak a fejedelemtől kívántatik meg, hanem a „hétköznapi” emberektől is, a *bonum commune* megteremtéséért. Ezért cselekvési soraikban egyfajta gyakorlati tudásra kell szert tenniük, miként a fejedelmi tükör ezt előírja.

A *Fejedelmi lélek* első latin nyelvű 1671-es bécsi kiadását követi Johann Adam Weber *Discursus curiosi et fructuosi ad praecipuas totius litteraturae humanae scientias illustrandas* (...) című kötete, melyet először Salzburgban adtak ki 1673-ban. Népszerűsítési törekvésre vall az 1677-es német nyelvű 1325 lapos nürnbergi kiadása a *Curiose und Fruchtreiche Discursen*.³⁵⁰ A következőkben a német kiadást használom.

A meglehetősen vaskos kötet 52 *Discursus*t tartalmaz, ezt követi egy számozatlan lapokból álló, igen terjedelmes *Register*. A *Discursus*ok tematikailag a koraújkorban létező csaknem összes tudományterületet képviselik. Csak néhányat említve ezek közül: Cosmologia, Astrologia, Lithologia (von der Natur unterschiedlicher Steine), Phryganologia, Entomologia, Tetrapodologia (von den vierfüssigen Thieren), Historia, Ethica, Oeconomica, Jure Canonico, Jure Publico, Politica, Polemica, Theologia stb. A teljes szövegtörzs ajánlását tekintetbe véve, a kötet *Kurze Vor=Erinnerungja* az olvasónak (an den Hochgeneigten Leser) van címezve, melyben Aragóniai Alfonz a könyvek hasznosságáról való elmélkedésével indít, miszerint azok a világ legjobb tanácsadóinak mondatnak, majd ezt

³⁴⁷ *Fejedelmi L.* 1689, számozatlan ajánlás

³⁴⁸ SINGER 1981, 28., idézi Fsp. 28. (Schenk) vor 1546.

³⁴⁹ Norbert ELIAS alkalmazza a *figuráció/alakzat* fogalmát: „Az alakzat semleges fogalom. Vonatkozhat az emberek közötti harmonikus, békés és barátságos viszonyokra éppúgy, mint a barátságtalanokra és feszültségtől terhesekre.” ELIAS 2005, 173.

³⁵⁰ A latin nyelvű kötetet Klosterneuburgban használtam az ágostonrendi apátság könyvtárában. Jelzete: Ac I 82. A német nyelvű értekezés az ÖNB-ben található. Vö. *Curiose* 1678.

támasztja alá egy cicerói megnyilatkozás is (Wan du willst/so reden Sie).³⁵¹ Ezután az 52 *Discursus* taglalása, messzemenően mélyreható fogalmi apparátusa következik. Weber korának csaknem minden tudományterületében otthonosan mozog.

A meglehetősen terjedelmes munka nem épült be a fejedelmi tükör kánonjába. Bruno Singer sem említi meg a *Spiritus principalis* kontextuális terében. Annyi azonban megállapítható, hogy Weber e vaskos kötettel egy kifejezetten koraujkori enciklopédikus igénnyel megírt opust hozott létre. A Weber-biográfiában ez a munka a legterjedelmesebb, tematikailag is a legszerteágazóbb tárgyköröket foglalja magába. Ez nem is meglepő, hiszen 1673 előtt már több mint 9 nagyobb kötete jelent meg nyomtatásban. A munkának gyakorlati haszna van, amely mindenkire szól, aki olvassa életvezetési példatárként.

A *Politica* tudományának önmagában csaknem 250 lapot szentel, amely 82 *Würckungra* oszlik, s ezt 64 *Regel* követi. A politika tudományos diskurzusát a korabeli definíció megadásával indítja, miként a többi *Discursust* is: „Die *Politica* ist eine Wissenschaft/das gemeine Regiment=Recht zu verwalten/und hat zum Haupt=Object die so genannte *rationem status*(...)”.³⁵² Ez előtt azonban már egy külön ajánlórsz áll I. Lipót példamutató uralkodásának laudációjával: *Durch Raht und fleiß, welche Regel zu einer jeden Regiments=Verwaltung so wol höchstnützlich (...) ist (...) Durch Raht und fleiß, den Vorzug/als welche von unserm (...)weisen Keyser Leopoldo (...) gebrauchtet worden/(...)daß wir all unsere Handlungen und Geschäfte/so dem gemeinen Regiment gewidmet sind*”.³⁵³ A *Politica* fejezet 82 *Würckungja* tematikailag a *Fürstenspiegel* szerkezetét követi: az uralkodó alattvalókhöz való viszonya, a hatalom megerősítésének a problémaköre, az adó, a kincstári ügyek számontartása, a szerencsés kormányzat igazgatásának szabályai mind a fejedelmi tükör koncepciójához vezetnek. A 82 *Würckungot* ókori államelmélet-íróktól vett regula követi Platón, Arisztotelész, Tacitus, Plinius, Livius írásai nyomán. Livius harmadik reguláját idézi: „Von den vornemsten Tugenden eines Fürsten” kapcsán: *die Gottseligkeit/Mässigkeit und Sanftmuht/oder Freundlichkeit*”. Hérodotos *Históriájából* pedig a magánszemélyek és a közjó kapcsolatának helyes követését citálja: „Es ist besser/ daß ein Regiment öffentlich und allgemein glücklich/ sicher und reich sey/ als wann nur etliche Privat=Personen darinnen glücklich und reich befunden werden: Dann wann die Republick glücklich ist/ so werden auch solche Privat=Personen erhalten; wenn aber solche Privat=Personen allein glücklich

³⁵¹ *Curiose* 1678, Kurze Vor=Erinnerung, számozatlan ajánlás

³⁵² *Uo.*, 814.

³⁵³ *Uo.*, 815.

sind/ und die Republick darden mus so werden auch sie endlich zu Grunde gerichtet lib. 2. Histor.”.³⁵⁴

Csak a Politica fejezet 250 lapos textusát olvasva egyértelmű az áthallás, a szöveg diszkurzív rendjében a fejedelmi tükör műfajával. Az ajánlás I. Lipótnak, a német-római birodalom császáranak szól. A nagyfokú tematikus hasonlóság, a sentenciák átszövései is ezt a tényt támaszthatják alá.

Viszont Weber két művét összevetve a szövegekből – a *Curiose und Fruchtreiche Discursen* teljes korpuszát tekintve – olyan életvezetési mutató, enciklopédikus tudástár bontakozik ki, amely praeceptum-jelleggel már nem a *Spiritus principalis* Fürstenspiegel uralkodóhoz címzett felszólításait irányítja. E kettős olvasat viszont alátámaszthatja a korabeli elképzelések létjogosultságát is. „Allen Christlichen Potentaten, Regenten, Amptleuten und Unterthanen ... nützlich und lustig zu lesen”.³⁵⁵

Theo Stammen: *Fürstenspiegel als literarische Gattung politischer Theorie im zeitgenössischen Kontext – ein Versuch* című tanulmányában felhívja a figyelmet az irodalmi forma és a kommunikációs helyzet dialógusára. Az irodalmi forma és a műfaj, ahogy látjuk, sem a külső véletlenből, sem a szerző vak akaratából származik, hanem az ő tudatos döntéséből, amely a befogadónál (olvasók és hallgatók) meghatározott pragmatikus és retorikai szövegstratégiák működését egy konkrét politikai-szociális élettérben célozza meg.³⁵⁶

Ily módon az ajánlás szerepéről írja: „Das Muster, das hier entworfen wird, ist keine private Erbauungslektüre für die Fürsten, sondern ein Appell an jedermann, das politische Leben mitzutragen und mitzuverantworten”.³⁵⁷ Ezáltal azonban felveti a fejedelemtükör tágabb értelmezéseinek a lehetőségét is. Ha a műfaj eddigi ismérvei között kritériumként tekintett a szakirodalom az ajánlásra, ez az érvrendszer alátámaszthatja azt az elképzelést, hogy habár a fejedelemtükör elsősorban az uralkodónak vagy egyéb kormányzónak van szentelve, a műfaj eddigi ismérvei, ismertető jegyei módosulnak. A szöveg ugyanis olyan olvasási eljárást indít be, amelyben maga bontja le saját műfaji kereteit. Az olvasás során folyamatosan íródik a szövegbe a világról alkotott tudás rendszerelvűsége, a tudományosság tárgyköreinek

³⁵⁴ *Uo.*, 996.

³⁵⁵ SINGER 1981, 28., idézi: Fsp. 48a (Schramm) von 1589.

³⁵⁶ *Politische Tugendlehre und Regierungskunst, Studien zum Fürstenspiegel der Frühen Neuzeit*, Hgg. Hans-Otto MÜHLEISEN und Theo STAMMEN, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1990, 270. „Die Wahl literarischer Formen und Gattungen entspringt – so besehen – weder dem äußeren Zufall noch der blinden Willkür des Autors, sondern seiner bewußten Entscheidung, die durch kalkulierte pragmatische und rhetorische Textstrategien auf bestimmte Wirkung bei den Rezipienten (Lesern - Hörern) in konkreten politisch-sozialen Lebenswelten abzielt.”

³⁵⁷ *Uo.*, 271.

diskurzusa. Ami azt fedí le, hogy a fejedelemtükör nem pusztán az uralkodói ajánlásban olvasható, mivel a jog, az etika, a hatalom, a vallás stb. kérdései mellett a hétköznapi tudására, a közösség tagjainak szerep-meghatározására is nagy hangsúlyt helyez. Ezen koncepció alapján Johann Adam Weber enciklopédikus feldolgozása „nem királytükre” a *Curieuse und Fruchtreiche Discursen c. opus* ugyanazon olvasási módot követeli meg, mint a *Spiritus principalis* fejedelemtükör. Ebből a szempontból az ajánlás ismérvei másodlagossá válnak, hiszen maga a szöveg generálja az olvasási stratégia megváltozását/megváltoztatását. Ily módon mindkét műfajnak közösségi identitást konstruáló, vagy kommunikációs helyzettől függően de-konstruáló szerepe van.

Feltehető a kérdés, hogy Weber e fentebb említett két kötete, hogyan viszonyul I. Apafi Mihály fejedelmi udvarának erkölcsi-politikai áramlataihoz. Valószínűsíthetően ifj. Teleki apja könyvtárából kaphatta a szöveget kézhez. S a fia által írt ajánlás beszédaktusában megfogalmazott morális/politikai kategóriák nem pusztán a fejedelem önmeghatározását, a hatalmának legitimitását szolgálják. Az opus a közjó elérésének teleologikus folyamatába ágyazva a közös morális, mesterség által elsajátított tudás birtokában a legfőbb célt a paratextus utolsó mondatában jelöli meg, hogy: „a’ Nagyságod virágzó életével edgyütt, ujjúllyon-meg az Haza”.³⁵⁸

A közösségi szerepek felajánlásának legitimált eljárási módja ez Teleki számára. A fejedelmi tükör a hatalom gyakorlására irányuló manipulatív beszédmód eszköze. A *Fejedelmi lélek X.* részében ugyanis a „hamis Politia szerint való Interes”-t, az antikrisztust követők politikáját 25 pontban tárgyalja. S Hargittay Emil is utal e tényre, hogy „a Johann Adam Weber által elutasított magatartásformák éppen az ő könyvéből alaposan megismerhetők és elsajátíthatók”.³⁵⁹ A műfaj közösségi identitást konstruáló szerepe ebben a távlatban éppen az ellentétébe csap át.

Teleki Mihály azt gondolom, valószínűleg a műfaj ezen sajátosságát, olvasási tapasztalatát használta ki, s fordította ezt a II. Apafinak szóló ajánlásra kívül a társadalom minden egyes tagjának. E fejezetben megmutattuk, magát Johann Adam Webert is fogalakoztathatta ez a kérdéskör. Úgy véljük, hogy e műfajok adta manipulációs lehetőségek mind Teleki, mind Weber számára irányadóak lehettek a hatalomgyakorlás során. Weberről egy helyen Geiß megjegyzi: „Er, der selbst erfahren hatte, wie schwer es sey, mit den Menschen umzugehen, schrieb ein eigenes Werk darüber, und da ihm die Zeit seiner Regierung zu Högelwerd hinlänglich dargethan, daß die schwerste alle Künste sey, sich selbst

³⁵⁸ FEJEDELM L. 1689, ajánlás

³⁵⁹ HARGITTAY 2001, 92–93.

zuvor dann Andere zu regieren, so legte er auch hierüber seine Erfahrungen in dem letzten Jahre seines Lebens in einer einzigen Durchschrift nieder”.³⁶⁰ Weber tehát, ha hihetünk Geiß megállapításainak, valóban foglalkoztatta az emberekkel való bánás művészete, aki ezt nemcsak praxisa során, hanem elméleti munkáiban is kifejtette. 1682-ben Salzburgban napvilágot látott 974 lapos munkája a társalgás művészetét teszi meg értekezése témájául: *Ars conversandi, certis regulis comprehensa. Hoc opusculum non solum a multiplici fructu, sed etiam ab honesta curiositate et hinc orta animi delectatione est commendabile, utpote ex selectis historiis, illustribus sententiis, festivis apologis, ingeniosis symbolis, argutis apophthegmatibus, jucundis rerum curiosarum, mirabilium et memorabilium, favorabilium observationibus, ac denique copioso rerum perquam utilium apparatu confectum.*³⁶¹ Négy esztendővel később Höglwörth-i adminisztrátorsága idején kiadja másik fejedelmi tükrét: *Ars regia sive ars regendi se et alios, ex regulis archonticis, hoc est, ex selectis et illustribus sapientiae regnatricis dictaminibus tum ethicis tum politicis ad usum regentium, ad utilitatem subditorum, ad incrementum boni publici et privati concinnata* címmel.³⁶²

Weber élete során nagyfokú tudatosság munkálhatott. Életműve is ezt tűnik alátámasztani, tizenhét kötet jelent meg életében nyomtatásban. Már adminisztrátorsága idején jelen voltak munkái még Magyarországon is. Teleki Mihály esetében a Weber-kötet lefordíttatásánál ugyanezt a tudatosságot feltételezzük. Ha visszagondolunk az S. Pataki-szöveg olvasási eljárására, akkor hasonló következtetéseket vonhatunk le, mint Weber fentebb elemzett két munkája esetében. Az ajánlás beszédaktusa éppen a politikai diskurzust legitimálja, ugyanakkor a szövegolvasás folyamatában – enciklopédikus jellege által – a társadalmi szerepek felajánlását/felhívását, az udvari viselkedésvezérlés manipulálását teszi lehetővé.

A fentebbi megvilágítás magyarázatot adhat a Teleki Mihály személyiségével kapcsolatos negatív megítélések felhangjaira. Ha Teleki manipulációs eljárása I. Apafi Mihály udvari társadalmának szóló felhívásként értelmezhető, akkor nyilvánvaló, hogy ebben a

³⁶⁰ GAC 2001, 126.

³⁶¹ Johann Adam WEBER, *Ars conversandi, certis regulis comprehensa. Hoc opusculum non solum a multiplici fructu, sed etiam ab honesta curiositate et hinc orta animi delectatione est commendabile, utpote ex selectis historiis, illustribus sententiis, festivis apologis, ingeniosis symbolis, argutis apophthegmatibus, jucundis rerum curiosarum, mirabilium et memorabilium, favorabilium observationibus, ac denique copioso rerum perquam utilium apparatu confectum*, Salisb., 1682, 974.

³⁶² Johann Adam WEBER, *Ars regia sive ars regendi se et alios, ex regulis archonticis, hoc est, ex selectis et illustribus sapientiae regnatricis dictaminibus tum ethicis tum politicis ad usum regentium, ad utilitatem subditorum, ad incrementum boni publici et privati concinnata*, Salisb., 1686, 502.

virtuálisan létező dialógusban a hatalmi pozíció letéteményeseinek különféle válaszadásait érhetjük tetten.

A továbbiakban a kérdés csupán az, hogy e párbeszédben, amely az előre kijelölt szerep formálására szólít fel, milyen válaszadások születtek Teleki környezetében. A dolgozatom következő fejezete a Teleki Mihály által kialakított kommunikációs térben olyan technikát mutat meg, amely gyakorlatilag Teleki tudatos mecenatúrájának a következménye. A kötetkiadások/fordíttatások úgy gondolom, hogy Teleki szempontjából előre megfontolt szándékkal, a gyakorlati–politikai haszon reményében keletkeztek.

X. „csak vetem szemeimet az árvák atyjára, az istenre”³⁶³ –

ifj. Apafi Telekihez írott levelének tanulságai 1690. május 3-án

1. A szerep elfogadása, mint a társadalmi beléptetés válasza

A Teleki Mihálynak küldött levélanyag vizsgálatánál megállapítottuk, hogy a levelek diszpozíciós sémái kifejezésre juttatták a „beszélgetésekben” azt a kapcsolattípust, amely a megelőző kommunikációs környezetből következett. Ebben a diskurzusban Teleki Mihály a saját kommunikációs terében kiosztotta a megnyilatkozóknak a társadalmi szerepeket, így ezeket a szövegeket válaszadásnak tekintettük. A résztvevői szerepek kiosztásának mechanizmusát úgy kísértük nyomon, hogy összegyűjtöttük a salutációs és külcímes, conclusió formulákat. Így maga a salutatio, a subscriptio a szerep elfogadásának lenyomatává vált.

Majd ezt a gondolatmenetet tovább szőttük, és a *Fejedelmi lélek* című királytükör, valamint az S. Pataki István munkája, az *Ez Vilagnak Dolgainak Igazgatásinak Mestersége* kezdetű politikai-moralizáló értekezések olvasásánál konzekvenciaként vontuk le, hogy az 1680-as évek Teleki köré összpontosult virtuális kommunikációs térben az író, a fordító, vagy nevelő, vagy más udvari ember státuszában lévő személy, az ajánlás eseményében csaknem kérdést intéz az uralkodóhoz és a társadalom tagjaihoz. Elfogadják-e az általa felkínált

³⁶³ *Ifjú urunk nevével palatinusnak* vö. 1-es jegyzetben, EOE XX. 389.

eszményi magatartásforma, a *vir illustris* szerepet? Az ajánlás ebben az esetben meghívásként értelmezhető. Befutja-e a pályát, melyet a közösség által hagyományozott elvárás előír számára?

A szerep elfogadása a befutott pályaszakaszban értelmeződik az uralkodó hétköznapi cselekvéseinek, döntéseinek függvényében. A közösség és az uralkodói szerepre kiválasztott egyén dialógusa azonban sajátos normák szerint épül fel, melynek igazságos bírója a közösség által kialakított hagyomány tere. A közösség által felkínált magatartásformát az uralkodó folyamatosan birtokba veszi. Hétköznapi cselekvési sora, az uralkodás művészete, annak technikája, a harcokban tanúsított gyakorlata is közösség előtt zajlik. A közösség által felkínált tudás birtokba vételével pedig annak folyamatosan tagjává válik.

Arra a kérdésre keresem a választ, hogy hogyan igazolható a válaszként értelmezett uralkodói megnyilatkozás vissza a közösség felé.

Vélhetően ezen virtuális dialógus résztvevői maguk is egyfajta teleologikus folyamat részesei. A közösség törekszik a hagyomány konstrukciójára, mely az általa kialakított újabb és újabb elvárásoknak a megfeleltethetőségét kínálja fel. A szerepet betöltő egyén e célelvű rendszerben bekerül az örök dicsőséget jelentő *virii illustres* pantheonjába.

A továbbiakban egy II. Apafi Mihály tollából saját kezűleg keletkezett levél kontextuális elemzésére kerül sor.

1690. május 3-án Fogarason született ifjabb Apafi Mihálytól egy fogalmazvány, amely Teleki Mihály és a választott fejedelem kapcsolatát tekintve meghatározó írás.

A levelet és betűhív átiratát jelen fejezetben közöljük először. Cím, intitulatio és subscriptio nélküli szöveg háromlapnyi terjedelemben. A jobbszélső marginális részen több helyen érzékelhető szövegromlás. A levél a Magyar Országos Levéltár P 658-as fondjában lelhető fel. A fondjegyzék lajstromát Koncz József készítette el, amelyben a következőket jegyzi meg: „Egy ív fogalmazvány alá írás nélkül. Mely szerint Teleki Mihályt «valóságos fő gondviselőjének, sőt édes atya helyett való Istentől is mutatott édes Atyjának választotta».³⁶⁴ Ez a mondat olvasható a szövegről, más egyéb adat nem ismeretes.

Vajon mely tényezők idézhették elő e levél sorait? Mi vezette az ifj. Apafit odáig, hogy Teleki Mihályt Istentől kiválasztott atyjának nevezze? Vajon Teleki Mihály „karrieréségének” ez lenne a betetőzése? (Úgy vélem, igen!)

³⁶⁴ MOL, jelzete: P 658, A 155, Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Teleki Család (Új rendezés), Lajstrom, 54. kötet, „Czintára a széki gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltára azon részének, melyet Koncz József rendezett (1879–83) 1–3607 rendszám alatt 8267 darab és 95 csomag okmány”.

Ahogy Koncz József is nevezi, a szöveg fogalmazvány, amelynek beszélője egyes szám első személyben tesz írásbeli nyilatkozatot saját életállapotának e meghatározó fordulópontjáról.

Az erdélyi politika színpadán 1690-ben a fejedelem halála után ez a levél jelentős súllyal esik latba mind az árván maradt ifj. Apafi Mihály, mind Teleki Mihály életében.

Ha szűkebb értelemben csak magát az ifj. Apafi–Teleki-levelezést vesszük alapul, nem található előzmény, sem későbbi visszautalás e szöveg tartalmára. A levél megírásának idejéből kiindulva viszont érzékelhető, hogy ifj. Apafi élete fordulóponthoz érkezett, árvaságra jutott alig 14 esztendősen: „gengeségem, és reménten s elfeleithetetlen szomoruságim miatt elmém, es minden tehetségem felette nagj, és szomoru nehézsegekben estenek (...)”.³⁶⁵ Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek is közöl II. Apafitól ebből az élethelyzetből született levelet dátum és címzés nélkül. *Ifjú urunk nevével palatinusnak* – pusztán ez olvasható a levél intituliójaként. Majd egy helyen írja: „én ki nem írhatom, sem ki nem mondhatom, csak vetem szemeimet az árvák atyjára, az istenre”.³⁶⁶ Az írás keltezését is tudjuk: „az jelen hónapnak 15-ik napján”.³⁶⁷

Ifjú korára való tekintettel a fejedelmi kinevezést még nem kapta meg I. Lipót német-római császártól. Ekkor azonban még nem tudhatta, hogy fejedelmi hivatalában később sem lesz megerősítve.

Anyja Bornemisza Anna 1688. augusztus 3-án hunyt el Fogarason, édesapja I. Apafi Mihály fejedelem 1690. április 15-én halt meg szintén Fogarasban. Az ifjú Apafi tehát még nem volt 14 esztendősen, amikor teljes árvaságra jutott. De ennek az árvaságnak a ténye – vélhetően – még korábbra vezethető vissza.

2. Előzmények

A fejedelemasszony halála előtt bekövetkezett sorscsapások erőteljesen megbélyegezhették életét. Bornemisza Anna 1688-as viszonylag korai elhalálózását számtalan körülmény okozhatta. Herner János véleménye szerint, amikor 1687. szeptember-október folyamán bevonultak a császári csapatok Erdélybe, és megkötötték az ún. balászfalvi

³⁶⁵ MOL, jelzete: P 658, A 155.

³⁶⁶ *Ifjú urunk nevével palatinusnak.*, EOE XX., 389.

³⁶⁷ *Uo.*

egyezményt,³⁶⁸ a fejedelmi család, főként a fejedelemszony kiváltképp nehezen viselte el ezt a megaláztatást.³⁶⁹ Ezt követően esett ágynak.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül még az a tény sem, hogy a Habsburgok hírhedt parancsnoka, Caraffa behódolási nyilatkozatott íratott alá még ez esztendő májusában Erdéllyel. „A fejedelemszony nagyon megijedvén a generál Karafa fenyegetésén, hogy magát és a férjét fogva Bécsbe küldi, mely nagyon megilletődött és félemllett, és hogy az országból való kivitelével minemű keserves állapot és rabság fogják követni, ezen nagyon megindulván, és azt magában képzelvén, hirtelen betegségben esett”.³⁷⁰ Caraffa fenyegetései és a behódolási nyilatkozat azonban magát a fejedelmet is megviselhette. Amint Inczédi írja, ezen események Apafi egészségi állapotára is kihatással voltak: „10-a oct. A fejedelem is a jó feleségétől megfosztatván, s ennek halálán aggódván, mind pedig Karafának fenyegető szavai is szünetlen a fejében lévén, úgy az országnak az ő jövendőbeli állapotja miben fog lenni elméjében forgatván, ez is az egészségében megbontakozik, magának kedvezni nem tudván, gyakran maga halálára igyekezett, hol rettenetes félelemben volt, elméjében is megbódulván...”.³⁷¹ Inczédi Pál a többi tanácsúrral együtt rendszerint tájékoztatta Telekit a fejedelem egészségi állapotáról. Inczédi megemlékezését követően csaknem két héttel később ez év október 25-én a tanácsurak már arról számoltak be, hogy a fejedelem a vacsora alatt Jézus Krisztus ruháját, temetési öltözékét kereste: „az estve vacsora felett nyughatatlankodott ő nga forgatván elméjében a Jesus Chritus teste eltemettetésének öltözetit, sőt kereste s kerestette is szorgalmatosan, mintha maga tévesztette volna el: nem is nyugodt mindaddig, míg egy öszvetörött abroszt eleiben nem vitettünk (...)”.³⁷² Pernyeszy Sigmond, Kollatovic György, Allvinci Péter, Inczédi Pál, Lugasi Ferencz tanácsurak subscribálásával készült a jelentés. A fejedelem apaként nem valószínű, hogy teljes mértékben, teljes felelősséggel tudott gondoskodni fiáról. Valószínűleg Teleki ezért rendelhette S. Pataki Istvánt is nevelőként a kis Apafi mellé. Amint a tanácsurak leveléből is kitűnik: „Tiszteletes Pataki István uramot Kglmed parancsolatja szerint hivataljában béállítottuk és mind mi, mind pedig püspök uram ő kglme az mint tudhattuk alkalmatosságit ő kglmének eleiben adtuk ő kglme is pedig magát mindenekre jó lelkiismerettel és keresztyéni kötelességgel ígerte s ajánlotta:

³⁶⁸ EOE XIX., 1687. okt. 22–27, *A balásfalvi szerződés*, 222–223.

³⁶⁹ HERNER 1988, 40.

³⁷⁰ 13. oldal Letöltés ideje: 2012.04. 05.

http://books.google.hu/books?id=4VNDAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

³⁷¹ 14. oldal Letöltés ideje: 2012.04. 05.

http://books.google.hu/books?id=4VNDAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

³⁷² EOE XX., 1688. okt. 25, *A tanácsurak jelentése*, 120.

remélnvén mind a mi kglmes urunk ő nga kegyelmességét, mind pedig a méltóságos tanácsí rend kegyes jóakarátját s patrocíniumát az egész statusoknak ő kglméhez való jó affectiójokkal együtt”.³⁷³

A kis Apafi tehát már jóval korábban tudhatta magát árvaságban, hiszen anyja halálát követően édesapja napi gondviselésére nem igen számíthatott.

Az ifjú fejedelem ebben a dokumentumban önmaga életállapotának írásbeli lejegyzésére tesz kísérletet. Árván maradt, szülők, testvérek nélkül,³⁷⁴ ugyanakkor még bízik abban, hogy ő lesz apja utódja az erdélyi fejedelmi székben. A levélben két helyen történik utalás a fejedelmi tisztség megerősítését váró szándéokra: „azon bölcs és igaz itéletű Istennek tanácsából az F[e]l[sé]ges Romai Császár eő Fel[sé]ge Keg[e]lm[es] tettzésére halasztatott Feiedelmi hivatalom megerősittetését illető melyseges dolgokrul elmelkedvén (...)”,³⁷⁵ „Feiedelmi Hivatalom Isten jo voltából való megerősittetésére nézve (...)”.³⁷⁶

De ez a fogalmazvány nemcsak a választott fejedelem, hanem Erdély árvaságának levele is, hiszen I. Apafi halálával Erdély uralkodó nélkül maradt, az ország közjogi állapotának tisztázása ekkor a legsürgetőbb feladat volt. I. Lipót 1690-ben ifj. Apafi kiskorúságára tekintettel kormányzótanácsot rendelt Erdély élére, melynek elnökéül Bánffy Dénes fiát, Bánffy Györgyöt választotta.³⁷⁷

A Teleki-levelezésben másutt nincsen nyoma e szövegen kívül a levél tárgyának. S mivel a levélben nincs név szerint Teleki Mihály megemlítve, akit a kis Apafi gondviselőjének, s édes atyja helyett való atyjának nevez, így eddig csak a fondjegyzék összeállítójának Koncz Józsefnek hihetünk. Viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Bethlen Miklós a fejedelem halálát követő események kapcsán beszámol erről a körülményről: „A fejedelem a gyűlés kezdetén megbetegedék hamar, és hetednapra, 15. aprilis meghala. Látván én nehéz betegségét, mondám Telekinek külön: Ez az ember, félek én, meghal, azért tétess egy titkos testamentumot addig, amíg az esze, keze, nyelve szolgál, véle, melyben vallja fia tutorának a Brandenburgicus electort (nem vala még akkor király), és írjon egy levelet is néki, kösse lelkére tam quad religionem, quam protectionem coram

³⁷³ *Uo.*, 121.

³⁷⁴ HERNER János az 1685–1686-os boszorkánypereket vizsgálva megjegyzi, hogy az 1682-es esztendőben két gyermeke hunyt el a fejedelmi párnak, azt megelőzően pedig hét gyermek távozott az élők sorából. A korban az amúgy is magas halandóság mellett, a fejedelmi családban több mint tíz gyermek született, ebből egy élte meg a felnőtt kort. HERNER 1988, 18–19, 32.

³⁷⁵ MOL, jelzete: P 658, A 155,

³⁷⁶ *Uo.*

³⁷⁷ Amikor a fejedelmi házaspárnak még egyetlen gyermeke sem született, BÁNFI Györgyöt nevezte meg a fejedelem általános örökösévé. HERNER 1988, 32.

caesare.³⁷⁸ Meg is mondám, hogy ne tudja senki, hanem ő, a professzor Pataki, a gyermek fejedelem mestere és a prédikátor; ne is halogassa, mert bizony elkésik véle. Úgy is lőn, addig halogatá, ebben semmit sem tevék. Miért? Isten tudja. Eleget keservesen siratá, hogy nehéz, szomorú üdőben hagyta fiát, országát árván; de mi haszna az olyan sírásnak”?³⁷⁹

Ezt követően Bethlen Miklós beszámol arról, hogy külön kérte Telekit és a kormányzótanácsot is, hogy a tanács hódoló nyilatkozatot bocsásson ki a fejedelmi megerősítésig a gyermeknek, melynek szövegét ő maga meg is fogalmazta, s mindezt úgy téve, hogy a Habsburg-kormányzat, valamint I. Lipót érdekei se sérüljenek.³⁸⁰ R. Várkonyi Ágnes írja: „II. Apafi Mihály személyiségéről keveset tudunk. Szükszavú naplója arra enged következtetni, hogy különösen képzett, gonddal nevelt és nem is tehetségtelen várományosa volt a fejedelmi székeknek. Határozott angol és holland orientáció jellemezte. Bethlen Miklós ösztönzésére a zernyesti csata után azonnal aláírt egy nyilatkozatot, amelynek értelmében a brandenburgi választófejedelemet és Orániai Vilmos angol királyt ismeri el gyámjául, s ez reális lépésnek látszott, mert az 1690-es évek elején a nemzetközi erőviszonyok alakulása következtében különösen az angol politika szállott síkra nagy erővel Erdély önálló államisága mellett”.³⁸¹

Ehhez a szándékához a fejedelmi kormányzótanácsban Bethlen Gergely is társult, melyet Bethlen Miklós ezenképpen örökít meg: „A tanácsban talán Teleki visszajövése után azon vagy másnap felállta Bethlen Gergely s mond: Urak, szóljunk a méltóságos Úrnak (Telekinek), hogy ennek az árva fejedelemnek és országnak légyen tutora és igazgatója”.³⁸² Minden valószínűség szerint tehát Telekinek sikerült elérnie azt, hogy az árva fejedelem fiának apjaként, gyámjaként ismerjék őt mind a fejedelmi tanácsban, a kormányzótanács, a publicum hivatalos szférájában. Tehát nemcsak a fejedelmi gyám szerepét szánták Telekinek, hanem Erdély gyámjának feladatkörét is ekkorra.

Koncznak nagy valószínűség szerint tehát igaza lehetett, aki Telekit jelölte meg a fondjegyzék lajstromában mintegy a szöveg címzettjének. Bethlen Miklós írása és a II. Apafi-szöveg között ugyanis feltűnően hasonló a tartalmi egyezés. A II. Apafi-szövegben: „mivel hogj idvözült Azt³⁸³ eo nagysága halála előtt minden dolgaim procuralásat eo k[e]g[e]m[é]nk lelekére kötötte s Idvözült urunk eö n[agysá]gais eö K[e]g[j] [e]ll[mé]t kerte arra hogj ream es

³⁷⁸ Mind a vallás, mind a császár előtti oltalom kérdését

³⁷⁹ BETHLEN 1955, 395–396.

³⁸⁰ *Uo.*, 396.

³⁸¹ R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdély története*, Második kötet, 1606-tól 1830-ig, szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Bp., Akadémiai, 1986, 882.

³⁸² BETHLEN 1955, 395–396.

³⁸³ Asszonyt?

dolgaimra is gongia legye[n]”.³⁸⁴ Bethlen ezt még szándékként jegyzi le, miszerint szükséges lenne még a fejedelem halála előtt egy testamentumot íratni vele, hogy legyen fiának gyámja, tutora, de Bethlen ekkor még a Brandenburgi electort javasolta. Nyilvánvaló, hogy ő nem tudott még ekkor arról a tényről, hogy Teleki lett a gyám, viszont nem sokkal azután a kormányzótanácsban már nem esik szó a Brandenburgi electorról, csak Telekiről. A legapróbb mozzanatok tekintve is feltűnő a párhuzam. Minthogy: „noha eö K[e]ge[l]lme magát sok ratiokkal mentegette, söt másokat az nagy rendek Közzül inkább illető dolognak állította (...)”³⁸⁵ – olvasható az Apafi-szövegben. Bethlennél is van erre a mozzanatra utalás, hogy Teleki valószínűleg először visszautasíthatta ezt a kegyet: „Nevetséges dolog mind az instans, mind Telekire nézve; ez ugyan csúfságnak tartotta (...)”.³⁸⁶

Összegésképpen megállapítható tehát, hogy 1690. május 3-án ifj. Apafi tollából keletkezett egy fogalmazvány, amelyben Teleki Mihályt kéri fel gyámjának, tutorának, s egyúttal az ország ügyeivel, annak kormányzatával bízva meg.

3. Következmények

Ezt követően Bethlen Mikóst kérték fel, hogy a Thököly-elleni csatában vállalja el a generálisságot, de ezt nem tette meg. S a zernyesti csatavesztés után írja, hogy ha elvállalta volna, akkor nem Teleki ment volna a csatába, és nem vesztette volna ott életét: „Ha én azt a tallis qualis generálisságot felvállaltam volna, a valóságos hadba scilicet akkor menő generálisságot is Heiszler consensusából reám adta, és maga az ország igazgatására nézve a tanáccsal az ifjú fejedelem mellett maradt volna. De az Isten tanácsa az volt, ami meglött szegényen. Nékem ugyan bizony, és amint az utána lett dolgok bizonyították, az országnak is jobb lett volna élete mint halála (...)”.³⁸⁷ Bethlen Miklós nagyon is érezhette e jelentős ténynek a súlyát, ha *Önéletírásának* narrációjában visszatér ismét még életének ehhez a mozzanatához. Vagy annyira megrendíthette őt Teleki halála? A köztük történetek ismeretében ez aligha valószínű. Mindenesetre, ha más nem, akkor az ország közjogi státusát, s annak következményeit mérlegelve érintette őt rosszul Teleki halála.

Bethlen Miklós, Apor István, valamint Bánffy György megindultak Bécsbe a fejedelem megerősíttetésének céljából. 1690. október 16-án született meg az Erdély közjogi helyzetét deklaráló *Diploma Leopoldinum* első változata. De Apafi valószínűleg még hosszú

³⁸⁴ MOL, jelzete: P 658, A 155.

³⁸⁵ *Uo.*

³⁸⁶ BETHLEN 1955, 396.

³⁸⁷ *Uo.*, 400.

ideig reménykedett, talán évekig is abban, hogy Erdély fejedelmeként apja után megerősítik. Nagy Levente Gulácsi Albert diplomatáról írt tanulmányában írja, hogy Gulácsi két alkalommal volt bécsi követségben: 1691-ben és 1696-ban. Először Bethlen Gergellyel és Gyulaffy Lászlóval a *Diploma Leopoldinum* ügyében, ami miatt egy évvel korábban Bethlen Miklós tett Bécsben követi látogatást. Lehetséges, – véli Nagy Levente – hogy Gulácsi titkos megbízottként Apafi megerősítésének ügyében szeretett volna eljárni.³⁸⁸

Teleki Mihály 1690. augusztus 21-én a császárhű erdélyi csapatokat vezetve életét vesztette a zernyesti csatában, így három hónapig sem viselhette az atyai jelzőt.

Teleki Mihály tehát ezen levél tanulsága szerint olyan pozíciót tölthetett be mind a fejedelmi család, főként a kis árván maradt Apafi életében, mind Erdély kormányzatában, hogy halála előtt csaknem négy hónappal az ország élére akarták állítani, annak igazgatásával megbízni.

Ha az ifj. Apafi–Teleki-féle kommunikációs térben a levelezést tekintjük³⁸⁹, s ezen levelek retorikai alapsémáját³⁹⁰ vesszük alapul, akkor megfigyelhető, hogy a kis Apafi salutatioja csaknem mindig ugyanazzal az „Édes Bátyám Uram” nyelvi formulával írható le, s ezt követi mintegy a salutatio részeként: „Isten minden jókkal álgya meg kegyelmedet kívánom” kifejezés.

1688. október 22-én ifj. Apafi Telekihez írott levelében beszámol apjának egészségi és lelkiállapotáról: „Igyekezém azon, Isten velem lévén, hogy az Kegyelmetek jo információjához alkalmaztassam magamat, ugy hogy mind az szegény hazának hasznos fia lehessek, mind pedig Kegyelmednek hasznos jó Attyafia. Kegyelmes Uram ő Nagysága felől irhatom Kegyelmednek, Istennek hálá reméntelenebbül ő Nagysága nincs, sőt most reggel tisztáb élmével láttatik lenni, szollotis vagy kettőt én magamhoz ő Nagysága (...) Kegyelmednek minden jot Kiváno Attyafia”.³⁹¹ A Bornemisza Anna halálát követő

³⁸⁸ NAGY Levente, *Az elhallgatás naplója, vagy valami más: Gulácsi Albert diáriuma bécsi útjáról 1691, 1696.*, = Bp., Lymbus 2007, 2007 (Magyarságtudományi Forrásfüzetek), 109–110.

³⁸⁹ „können Briefe einen gemeinsamen Kommunikationsraum reflektieren, in dem sich Sender und Empfänger vorfinden. Die verbale Ausdrucksweise bedient sich einer Sprache, die von beiden verstanden wird, sie verwendet – z. T. unbewusst – eine Metaphorik bzw. Codes, die beiden geläufig sind, und dekodiert werden können, sie weist villeicht nur kurz auf Tatsachen, Ereignisse, Personen oder Lebensumstände hin, die beiden bekannt sind, und sie wird erst ausführlicher, wenn dem Empfänger eine ihm nicht verständliche Situation erklärt werden sollte”.vö. Moritz CSÁKY, *Zwischen Oralität und Literalität, Überlegungen zum Brief aus einer kulturtheoretischen Perspektive = Der Brief in der österreichischen und ungarischen Literatur*, Hrsg von András F. BALOGH und Helga MITTERBAUER, Bp., ELTE Germanistisches Institut, 2005, 18.

³⁹⁰ Vö. 198-as jelzet.

³⁹¹ Teleki Gyűjtemény, P 1238, A/150, Ifj Apafi Mihály Teleki Mihálynak, 1688. október 22., de négy nap elteltével 1688. október 26-án kelt levelében ismét informálja Telekit apja állapotáról az eddig alkalmazott köszöntő és záróformulákkal: Edes Batyám Uram/Isten Kegyelmedet jo egészségés étellel sok jokkal álgya meg/ (...)Urunk ő Nagy felől irhatom Kegyelmednek, tegnap ő Nagysága, mind olyan képtelen, nehéz

hónapokban ifj. Apafi valószínűleg Teleki Mihály és S. Pataki István atyai támogatását élvezte,³⁹² hiszen a levelekben történik rá utalás, hogy ekkor tanítómesterével S. Patakival együtt tanulnak, és eközben írja jelentéseit Telekinek, aki valószínűleg napi rendszerességgel látja el a kis fejedelmet instrukcióival.³⁹³ (Mint már korábban említésre került S. Patakit Teleki helyezhette ebbe a pozícióba a fejedelmi tanácsurak által.) S. Pataki is beszámolóval tartozik azonban patrónusának a közös tanulásról, hiszen három nappal később levelében ő is megemlíti ugyanezt a tényt.³⁹⁴

Összességében a formulahasználatot illetően megállapítható, hogy mind a salutatiós, mind a záróformulák tekintetében az egységes nyelvi realizáció a jellemző. Az elköszönésben szinte kivétel nélkül a „Minden jót kívánó Attyafia” olvasható. Teleki és ifj. Apafi napi rendszerességgel írtak egymásnak. A fejedelem halálát megelőzően a legkorábbi általunk ismert ifj. Apafi Telekinek küldött levele 1690. március 28-ára datálható, melynek formulahasználatában szembetűnő, hogy a záró, az elköszönő passzusban megváltozik retorikailag a búcsúzás módja, megjelenik a „szerető Attyafia” elköszönő formula. A „Minden jót kívánó Attyafiá”-t felváltja a „szerető Attyafia” formulák használata. Az 1690. március 28., április 5., április 8-án írott levelek conclusiók formuláit végig a „szerető Attyafia” kifejezésmóddal zárja az ifjú Apafi. Az ifjú fejedelem talán már előre láthatta a veszélyt?

Ha hihetünk Bethlen Miklós tudósításának, akkor 1690. április elejére Fogarasba gyűlést hívott össze a fejedelmi tanács, melynek elején a fejedelem meghűlt, és hetednapra meghalt. A kis Apafi március legvégén azt írja Telekinek, hogy édesapja olyannyira erőtlenné, hogy örömét fejezte ki amiatt, hogy 28-ra lábra tudott állni.³⁹⁵ A fejedelem egészségi-lelki állapota ekkor már meglehetősen gyenge, elgyötört lehetett.

1688. és 1690. között olvastunk levelet ifj. Apafi Mihály tollából. Az 1689. április 15-én készült el a *Spiritus principalis* magyar változata, amelyet Teleki fiával, ifj. Teleki

gondolkodásokkal volt tellyes, némis igen nyugot (...)/ Kegyelmednek jot Kiváno Attyafia vö. 1688. október 26. Ifj. Apafi Mihály Teleki Mihálynak Uo.

³⁹² „Magam Istennek hálá egészségben vagyok, S. Pataki Urammal munkában vagyunk lassan-lassan (...)” uo.

³⁹³ P 1238 Teleki Gyűjtemény, 1688. október 29. „Édes Bátyám Uram/ Isten minden jokkal álgya meg Kegyelmedet kívánom/ Kegyelmed minap nékem irt levelét kedvesen vötem, kegyelmed levelében hozzám valo kegyelmed jo affectioját s intését hasonló kedvességgel vöttém, kegyelmedtül, mindenben igyekezem magamat ahoz tartani. Urunk ő Nagysága felől irhatom Kegyelmednek, ő Nagysága a minap, a flátusoktul roszul volt, de abbulis ő Nagysága meg szabadult, azon étszaka ő Nagysága, jol is alut, jobbanis vagon, és communicált is tegnap ő Nagysága. Magamis Istennek hálá jol vagyok, Ezek után Isten oltalmában ajánlom kegyelmedet. Ebesfalva Die 29. Novembris. Anno. 1688./Kegyelmednek jot kiváno Attya-fia”

³⁹⁴ 1688. október 29-én S. Pataki is megemlíti Telekinek, ugyanezt a tényt, hogy együtt tanulnak: „A kis fejedelem jo egészségben vagon s tanul”

³⁹⁵ „Istennek hála Urunk ő N[a]g[y]sája már annyira erősödött hogy labarais fel álhat (...) P1238, 15. d. 1690. március 28. ifj Apafi Mihály–Teleki Mihálynak

Mihállyal fordítottatott le, aki valószínűleg a „gernyeszegi udvari skolának”³⁹⁶ lehetett a tagja. Egy évvel korábban az elhunyt fejedelemasszonynak, Bornemisza Annának a *Halotti Kártáját*, legalábbis Varjas állítása szerint – a prózai szövegét is a skola tagjai készítették el.

Ebben az időszakban 1688–1690-ig Teleki Mihály kommunikációs terében az ifj. Apafi Mihállyal való napi szintű kapcsolattartás Bornemisza Anna halálát követően szorosabbra fonódhatott. A kis Apafi atyja testi-lelki állapotának gyengesége miatt nem számíthatott az óvó-nevelő intelmekre. Mind a fejedelmi család, mind az ország életében tehát Telekinek nem kevés szerepe lehetett ebben az időszakban. Trócsányi jóllehet azt írja, hogy „Az 1686–90-es évek Teleki Mihályja betegségtől gyötört, egykori energiáinak törtrészevel rendelkező aggastyán. (...) Építgeti görgényi–gernyeszegi–vécsi bázisát, öreges védekező-ösztönnel készülve fel valami nemvárt rosszra (...)”.³⁹⁷ Teleki szerepe pedig az 1680-as évek második fele nemzetközi és erdélyi politikai helyzetében kulcsfontosságú lehetett. Birtokán 1685-ben megköti Dunoddal a kercesorai egyezményt, 1687-ben a balázsfalvi egyezmény aláírásánál is döntő szerepe van, 1688-ban a császári csapatok bevonulásakor Caraffa fogadására készült. Az 1688-as esztendő második felében a Bornemisza Anna halálát követő hónapokban jelentéseket küldenek neki a tanácsurak, ifj. Apafi megbízott nevelője S. Pataki István is a fejedelmi udvarban történekről, Apafi egészségi állapotáról is rendszeresen tudósítják.

1690-ben Bethlen Miklós *Önéletírásában* arról számol be, hogy Teleki „húsvétra vendégségbe hívá Heiszlert számos német urakkal, dámákkal Sorostélyra, engemet is feleségestől”.³⁹⁸ Teleki, aki még 1690-ben a Habsburg császári tisztekekkel mulat a korabeli Erdély egyik legmeghatározóbb, legbefolyásosabb és legerősebb személyiségének tekinthető. Mind a magánéletében, mind politikai státusában egyaránt a pályája csúcsán áll. Habár nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy Bornemisza Annának és a fejedelmi családnak rendszeresen beszámol betegségeiről. Kifelé a kommunikációs terében, a publicum szférájában azonban nyoma sincs az öreges-védekező főúr látszatának – mint ahogyan Trócsányi állítja.

³⁹⁶ MKSZ Varjas Béla, 1942, 267-270. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00202/pdf/00202.pdf> [2013. 03. 01.]

³⁹⁷ TRÓCSÁNYI 1972, 317–318.

³⁹⁸ BETHLEN 1955, 395.

XI. Összefoglalás

E disszertációban a Teleki Mihály által kialakított kommunikációs tér eljárásait, technikáit vizsgáltuk. Másként szólva, Teleki Mihály kommunikációs eszközeivel foglalkoztunk az 1680-as évek Erdélyében.

Cserei Mihály *Históriájának* egyik kiragadott dialógusában megmutattuk, hogy a személyekhez köthető bizonyos akarati megnyilvánulások meglehetősen összetett jelentéssel rendelkeznek. Teleki Mihály „esküszövegét” vizsgáltuk, melynek legfőbb célja a meggyőzés volt, a Bánffy-ellenes liga subscribálásához, s ennek érdekében Teleki különféle manipulációs eszközöket „vetett be”. A szokásjogi beszédmódban indította érvelését, megfigyeltük, hogy a korban a szokásjogi elv erősebb volt a törvényerejűnél (a *Tripartitumnál* a *Compilatae*). Így Teleki is a *Tripartitumra* hivatkozott esküszövegében. Majd azt tapasztaltuk, hogy Teleki Mihály látta, hogy nem ér el célt Béli dinél, és ekkor következett be a beszédmódváltás. Belépett a férj szerepkörébe, kisajátította Béli Pál beszédmódját, és utasította Béli dinét a hallgatásra. Ebben a kommunikációs helyzetben szükséges volt az előrelátás, a gyors helyzetfelismerés képessége. Úgy gondolom, hogy mindez csak akkor kamatozik adott helyzetben, ha jó emberismerettel társul.

Teleki Mihály kommunikációs eljárásainak, módszereinek a vizsgálata több szinten történt meg.

A Cserei-dialógusban Teleki Mihály egy vele hasonló pozíciót betöltő erdélyi főúrral, s annak feleségével volt egy kommunikációs helyzetben.

A későbbiekben az udvar nyilvánosságát vizsgáltuk, amelyben Teleki Mihály dominus kercsesorai birtokán kiadott instrukcióját olvastuk.

Az udvar egyaránt beletartozik mind a magán, mind a nyilvános szférába. Politikafilozófiai szempontból megállapítottuk, hogy Teleki Mihály a közösség és az egyén viszonyát tekintve, korának modern felfogását, az úr (dominus) és a tagok (szolgák) közötti *szereződéses* viszonyt képviselte. Gondolkodásmódjában az ókori *pater familias* szerepkörétől, vagyis a korlátlan hatalommal rendelkező dominus jogkörétől való elmozdulást állapítottuk meg. Az „az ki mint szolgál, az szerint fizetek” kijelentése rokonságot mutatott a nyugat-európai szerződéselméletek pl. Thomas Hobbes, John Locke vagy Jean-Jacques Rousseau-féle változatával. Teleki Mihály gondolkodása, azt tapasztaltuk, hogy a liberalizmus felé mutat, és mindenképpen jelen van benne a nyugat-európai minta is. Ezt alátámasztotta a patrónusi tevékenységi köreinek az áttekintése az 1670-es évekre vonatkozóan.

Mindeközben nemcsak Erdély, hanem több szempontból Németország irányába is kitekintés történt e munkában.

Egyrészt, megfigyelhető, hogy Teleki Mihály politikai tevékenységével párhuzamosan kortársa, Johann Adam Weber is, akinek életrajzi konstrukcióját ebben a munkában tettük először közre, hasonlóan nagyívű egyházi, egyházpolitikai karriert futott be.

További kutatást igényelne még a Weber-életrajz. Például tanulságos lenne átvizsgálni Würzburgban a Weberrel kapcsolatos iratokat, ha ugyan fellelhetőek, vagy Baumbergben, ahol szintén hosszabb időt töltött el az ágostonrendi szerzetes. Nem beszélve a jezsuitaátlépés előtti időszakáról, így ebben az esetben, Itáliában, a Brixen melletti Neocellae apátságának levéltári anyagát lenne hasznos még átnézni.

Webert a höglwörthi adminisztrátorsága idején számos kérdés foglalkoztatta, és gyakran elmélkedett is az emberekkel való bánás művészetéről. Munkái Magyarországon is több udvarban fellelhetőek kiváltképp használatosak voltak azonban Erdélyben. Weber *Spiritus principalis* című királytükrenek fordítását Teleki Mihály el is készítette.

A kötetek ajánlásainak olvasása során a Teleki Mihály által teremtett kommunikációs teret több fejezeten át értelmeztük. Azt vettük észre, hogy Teleki Mihály mintegy virtuális dialógust eszközöl ki az őt körülvevő környezet tagjaival. S a körülötte lévő kommunikációs térben szinte folyamatosan azt a kérdést sugallja: elfogadják-e azokat a közösségi szerepeket, amelyeket ő kijelölt a környezete tagjainak?

Betekintést nyújtottunk az 1680-as évek Teleki-levelezésébe is. A levélváltások gyakorisága alapján megállapítottuk, hogy kikkel ápolta napi szintű kapcsolatot az erdélyi főúr. A „szelektált” levelek diszpozíciós sémáit olvastuk, és azt tapasztaltuk, hogy a salutatio, a conclusio retorikai formulái mutatják a Teleki Mihályhoz fűződő kapcsolatnak a jellegét. Úgy gondolom, hogy a levelezés további, mélyrehatóbb kutatást igényelne még. Érdeemes lenne megvizsgálni a Teleki Mihály saját kezűleg írott leveleit is. Megállapítottuk továbbá, hogy a levelek már eleve részesei egy kommunikációs térnek. Így az írások mindegyike a Teleki által „kérdezett” közösségi beléptetés válaszainak tekinthető.

Az S. Pataki és az ifj. Teleki-fordítás politikafilozófiai koncepciójában sok hasonlóságot vettünk észre. Mindkét esetben, egyrészt az uralkodónak, másrészt a társadalom egyéb rétegeinek szól a szöveg. Teleki Mihálynak megjelenik a közjó elérésére (*bonum commune*) vonatkozó, az egyetemes nevelésre irányuló arisztotelianus nézete, miszerint a társadalom célja a közjó elérése, de magát a célt és az elérés útvonalát, annak módját ő irányozza elő.

Kijelentettük, hogy a műfajok megválasztása is tudatosságra vallott, hiszen éppen a fejedelemtükör és az etikai kódex politikai–morális diskurzusai tették lehetővé a bennük megfogant retorikai eszköztárral a közösségi szerepek manipulatív felajánlásának lehetőségét.

Az utolsó fejezet az árva II. Apafi Mihály megnyilatkozását elemzi. Keletkezését tekintve, apja, a fejedelem halála után íródott. Teleki Mihályt Istentől kiválasztott atyjának nevezi ebben a levélben, melynek betűhív átiratát a *Függelék*ben közöltük. Mindez ideig ez a levél is kiadatlan.

A dolgozatban a *Spiritus principalis* ajánlásának olvasásakor feltettem a kérdést, hogy vajon II. Apafi Mihály befutja-e a pályát, amit Teleki Mihály előírt számára. A disszertáció végén azt gondolom, hogy „igen”. E több évet átfogó virtuális dialógusban megtörtént a válaszadás. Ami II. Apafi Mihály életének mélypontja, az úgy látom, hogy Teleki Mihály karrierjének ívét, pályáját tekintve a tetőpont. Teleki Mihály 1690. tavaszán, Erdély élén állt, az országgyűlés teljes támogatását élvezhette. A leendő ifjú fejedelem „Istentől is választott atyjának” nevezte.

A szakirodalom és a korabeli közvélemény nagy részével ellentétben úgy vélem, hogy ő nem akart fejedelem lenni. Teleki Mihálynak az elismerésnél, és a hatalmi ütközőhelyzetek irányítási „jogánál” nem kellett több, mert a disszertációban vázolt kommunikációs eljárásait ezen körülmények között tudta megvalósítani. Úgy hiszem, hogy soha nem akart „első”, a „fő” lenni, a célja inkább volt a „főt” irányítani.

Teleki Mihály céltudatos, határozott egyéniség lehetett, aki a prudentia, a frónézis erényeit maximálisan elsajátítva építette folyamatában felfelé ívelő karrierjét, mind a politikai pályáját tekintve, mind gazdaságilag a szerzett birtokainak kiterjedtségére nézve is. Mindenkor igyekezett úgy megnyilatkozni, ahogy azt az éppen jelenlévő kommunikációs közeg ágensei megkívánták. Patrónusi tevékenysége, korának modern államelméleti tudományai felé való orientációja is azt mutatja, hogy egy befutott életpálya tudatos felépítéséről, megmunkálásáról van szó.

E vizsgálat úttörői, mint Trócsányi Zsolt, Herepei János, Szilágyi István, Gergely Sámuel nagyszabású munkáikban sokat tettek a Teleki-kutatásért. Mérvadó viszont az a tény is, hogy az interdiszciplináris, kultúratudományi diskurzusok egyre több olyan szöveghelyet, forrást és módszert jelölnek meg, amelyek eddig az irodalom vagy akár a történettudomány módszertani vizsgálatában nem voltak jelen.

Egyre több olyan műfaj, módszer kerül ennek következtében előtérbe, amelyet a kultúratudományi diskurzusok határterületeinek vallanak. Jelen értekezés éppen ebbe az

irányba tett lépéseket a jogszociológia, a retorika, a kommunikáció- és nyilvánosságelmélet terepén.

XII. Summary

This dissertation deals with the methods and techniques of the communication space created by Mihály Teleki. In other words, Mihály Teleki's communication tools were studied in Transylvania during the 1680s.

As presented in one of the accentuated dialogues in Mihály Cserei's work *History*, certain volitional manifestations related to personalities have rather complex meaning. Mihály Teleki's 'oath' which primarily aimed at convincing the subscription of the anti-Bánffy league, and in order to which various manipulation tools were Teleki 'put in' was analysed. His argument was launched in customary law phrasing and as observed the principle of customary law (*Compilatae*) was considered to be more forceful compared to the statutory one (*Tripartitum*) in that era. Thus *Tripartitum* was referred by Teleki in his oath. Then as observed Mihály Teleki realised not succeeding with Pál Béldi, there was a shift in the phrasing. He stepped into the husband's role, appropriated Pál Béldi's phrasing and instructed Mrs. Béldi to remain silent. In this communication situation, the capability of foreseeing, a rapid situation assessment was required. In my opinion this will only be remunerated at situations when associated with adequate psychology.

Mihály Teleki's communication techniques and methods were analysed at multiple levels. In the Cserei dialogue, Mihály Teleki was, involved in the same communication situation with a Transylvanian baron in similar position and his wife.

Further on, the publicity of the court in which the instruction of Dominus Mihály Teleki published at his Cârțișoara estate was read was brought into focus.

The court, in my view, is included in both the private and public realms. From the political philosophical point of view it was concluded that Mihály Teleki represented, in terms of the relationship between community and the individual, the modern conception of his age, i.e. the *contracted* relationship between the Lord (*dominus*) and the members (*servants*). Regarding his mentality, an excursion from the ancient *pater familias* role, i.e. the tether of *dominus* with unrestricted power was concluded. His assertion 'I pay according as you serve' indicated affinity with Thomas Hobbes', John Locke's and Jean-Jacques Rousseau's versions of the Western European contract theories. Mihály Teleki's mentality, as observed, points to the liberalism and also contains some Western European dimensions. This was supported by the review of the range of his patronage for the 1670s.

Meanwhile, this dissertation contains an outlook not only towards Transylvania, but also Germany.

In line with Mihály Teleki's political activities, his contemporary Johann Adam Weber, whose biographical construction has been published for the first time in this dissertation, had a similarly ambitious ecclesiastical and ecclesiastical political carrier.

Further research would be required on Weber's biography. For example, a revision of Weber related documents in Würzburg if indeed in evidence or in Baumberg where this Augustinian friar also spent a longer time period. Not to mention his time prior to the Jesuit conversion, in which case, the archives in the Novacella Abbey near Brixen in Italy would be more useful to look through.

Weber was, during his administratorship in Höglwörth, concerned with a number of matters and often contemplated on the art of treating individuals. Although his works can be found in many courts of Hungary, they were especially used in Transylvania. A translation of Weber's *speculum regis* entitled *Spiritus principalis* was accomplished by Mihály Teleki.

While reading the recommendations of the volumes, the communication spaces created by Mihály Teleki were interpreted through several chapters. As noticed, a quasi virtual dialogue is procured by Mihály Teleki with members of the surrounding environment. And toward the communications space around him the question whether the community roles designated by him for the members of his environment would be accepted is suggested almost constantly.

An overview on the 1680s Teleki correspondence was provided as well. Based on the frequency of exchanges of letters the persons with whom the Transylvanian nobleman maintained daily contact could be ascertained. The dispositional patterns of the 'selected' letters were read and it was found that the rhetorical formulas of *Salutatio* and *Conclusio* indicated the nature of his relationship to Mihály Teleki. The study of this correspondence would require a more in-depth research. A study into Mihály Teleki's manually written letters would also be worth of interest. Furthermore, it was also concluded that these letters are already segments of a communication space. Thus, all the articles can be considered as responses of the community access 'inquired' by Teleki.

Several similarities were observed in the political philosophical concepts of S. Pataki and the Teleki Jr. In both cases, the text approaches the monarch, on the one hand, and the other layers of society, on the other. Mihály Teleki's Aristotelian view related to accessing the common good (*bonum commune*) and aiming at universal education according to which

society intends to achieve the common good, however the objective as well as the route and method of achievement themselves are appropriated by him.

As observed the selection of genres also declared awareness as actually the political-moral discourses of the *speculum regium* and the code of ethics advanced the possibility of manipulatively offering community roles by the conceived range of rhetorical tools.

In the final chapter, manifestations of the orphan Mihály Apafi II are analysed. In terms of its origins, it was written after the death of his father, i.e. the prince. Mihály Teleki is called his father chosen by God in this letter, which letter-perfect transcription is enclosed in the *Appendix*. As yet this letter has been also unpublished.

In this dissertation, while reading the recommendation of *Spiritus principalis* the question was raised whether Mihály Apafi II would achieve what had been intended for him by Mihály Teleki. As a conclusion, I assume the answer is 'yes'. This answer was made in this comprehensive multi-year virtual dialogue. As for Mihály Apafi's nadir in his life, in my opinion, it coincides with in terms of Mihály Teleki's career, the apogee. Mihály Teleki was head of Transylvania during the spring of 1690 and enjoyed full support by the parliament. He was called 'his father also chosen by God' by the young prince-to-be.

Unlike most of the literature and the contemporary public opinions, I believe he did not intend to be a prince. In my opinion, Mihály Teleki did not seek to get more than appreciation and the supervision 'rights' of power conflicts as his communication techniques outlined in this dissertation could be accomplished under such circumstances. As far as I am concerned he never wished to be 'primal', the 'head' but his objective was to supervise the former 'head'.

In my opinion, Mihály Teleki could be a purposive, strong-minded individual, who developed his successful carrier in terms of politics and economics regarding the extent of acquired estates by maximally imbibing the virtues of *prudentia* and *fronesis*. At all times, he intended to evidence as required by the agents of the actually represented communication medium. His patronage and orientation towards the modern studies of state theory of his age also indicates a conscious development and the processing of a successful carrier.

In their works, the pioneers of this study pioneers as Zsolt Trócsányi, János Herepei, István Szilágyi and Sámuel Gergely all made a great contribution to the Teleki research. The fact according to which an increasing number of text places, sources and methods previously not included in literature and historical methodology studies are designated by interdisciplinary and cultural studies discourses is also significant.

As a result, a growing number of genres and methods professed as disciplinary of cultural studies discourses has come to the front. Such is the very direction towards which measures were taken in this dissertation, in the fields of law sociology, rhetorics and communication and public theory.

XII. Függelék

1. Szövegekölés és az átírás helyesírási elvei

Az alapszöveg a Magyar Országos Levéltár P 1238-as fondjában (új rendezés szerinti 9-es dobozban) lelhető fel *Teleki Mihály vegyes iratai* című írások között, melyeknek időintervalluma 1680. januártól december 8-áig tart. Az instrukció nyolc lapos, összefűzött, az alapszöveg végén pecséttel. Az alapszövegtől eltérő tintával írott dokumentum számmal ellátott az irat első lapjának tetején: 3357. Mellette ceruzás megjegyzés olvasható másik kéz írásával: *1680. Cselédeknek adott Instructio március 4.*

Az alapszöveg autográf kézirat, tehát nem levélmásolatról van szó. Az utolsó írott lapon az instrukció megfogalmazásakor jelen lévő tanúk saját kezűleg írták alá a Teleki Mihály pecsétjével ellátott rendelkezést.

A szöveg jelen közlésben betűhív átírás a kritikai szövegekölés szabályai szerint.³⁹⁹ Így a kis- és nagy kezdőbetűket, a szavak egybe- és különírását, a nyelvjárási jellegzetességeket az átírás megőrizte. A magánhangzók rövidségét és hosszúságát is megtartotta. A szövegben a központosítás, valamint a személy- és földrajzi nevek is változatlanul maradtak. A lábjegyzetek személyneveinél kiváló forrásként szolgált a 2007-ben Fehér János összeállításában napvilágra került *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)* című kötet rendkívül alapos, kiváló név- és tárgymutatója, amely a Teleki-instrukció 1680-as keletkezési idejét tekintve ebbe az intervallumba esik. Így nagy valószínűséggel a Fehér-kötetben szereplő, Teleki Mihály udvarában tisztséget vagy egyéb szolgálatot betöltő személyek névsora többé-kevésbé megegyezik az instrukció megírásában, s annak kiadási körülményeiben részt vevő személyek névsorával. Az alapszöveget tehát filológiai apparátus kíséri a korabeli személynevek, nyelvjárási jellegzetességek magyarázatával.⁴⁰⁰ A kettőshangzókat a mai magánhangzónak megfelelően tüntette fel a közlés pl. eö=ö.

³⁹⁹ *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*, összeáll., PÉTER László = *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk., HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003, 114–131.

⁴⁰⁰ *Uo.*

1. 1. Teleki Mihály: Kevés Udvarom nepe között való Rendelemem

Istennek aldását fejemen naponként latván, az ki engemet minden erdemem, remensegem kívül masok[na]k velekedések, gondolattjok felet Gonosz akarom[na]k bosszujokra az Emberi tarsasagban elő vitt, meg aldot, melyre nezve szükség volna igen nekemis Istenhez ternem: Mely hogy több modjával lehessen es keves szolgaim közöt ne kellessek szitkozodnom ki kelven egyebarant is az Gyermekek korbol keves Udvarom nepe között töttem ilyen Rendelest. Kihez minden en Szolgaim meg kívánom hogy magokat alkalmaztassak az aláb meg irt büntetesnek felelme alat.

1. Mikor Isteni Szolgalatra kell menni, kiki ugy alkalmaztassa dolgait az Templomban Vagy hazban, (:az hol az Isteni Szolgalat leszen:) jelen lehessen kiki Szep Isteni félelemmel ne hivalkodással, egymast cafolással mennyen mind Öregi, Iffia, Lovasz, Kocsis, egy egy maradván az Lovaknál, maskeppen az ki melto mentsegét nem adhattja, Praebendáját⁴⁰¹ veszti el, másodszozis ugy, harmadszozis meg veretik.
2. Vadnak es lesznek en mellettem becsületes Emberek, kiket hogy meg becsüllyenek, Szavokat fogadgyak, meg kívánom.
3. Vannak és lesznek nekem Öreg Leginy Szolgaim, kiket is meg kívánok hogy meg becsüllyenek, az kit közzülök hová küldnek az en dolgomban elmennyenek; ha mikor nemellyiket rossz dologert az Uraimek meg intik, ne felellyenek embertelenül, mert Szabadsagok van és leszen azoknakis, hogy megbüntessek őket, kivaltképpen Görghei András⁴⁰² Nagy István Racz István⁴⁰³, Urödgi Georgy Urak[na]k⁴⁰⁴ ugy Kesmarki Peter⁴⁰⁵ es Tallyai Istvan⁴⁰⁶ Urak[na]k: Az töb Uraimokatis meg becsüllyek.
4. Az Uraimek asztala az rendeles szerint legyen; az Uraimek az kik lefernek asztalhoz, le üllyenek, az kik nem, az magok asztalához mennyenek, meg várván elsőbben hogy en le üllyek asztalhoz nem ugy mint eddig.
5. Az Palotan legyenek mind Uraimek, mind Lovas legyenek, mikor egyeb dolgok nincsen.

⁴⁰¹ praebenda pars: kanonoki javadalom, 'nyújtandó rész'

⁴⁰² A továbbiakban a Fehér János által összeállított névmutatóra hivatkozik a tanulmány. Ha egyéb hely nincs megadva, akkor az információ ezt a lelőhelyet jelöli.

Fehér valószínűsíti, hogy Görgei András Teleki Mihály szentpéterei udvarházánál udvarbírói tisztséget töltött be.

⁴⁰³ Teleki Mihály udvarában szolgált

⁴⁰⁴ Urödgi Georgy [Ürödgi György] deák

⁴⁰⁵ Teleki Mihály udvarában szolgált

⁴⁰⁶ Teleki Mihály udvarában szolgált

6. Az Etekfogatásból, egyéb dolgokbólis, mely az en dolgomat illeti, az Lovas legyenek, fügjenek Szekely Lőrinctől,⁴⁰⁷ Vagy az kit //elejekben rendelek, azután, az en dolgomban, es Etekfogatásba[n] attól halgassanak egyebarant az ki szavát nem fogadgja meg *riz/vizassza*,⁴⁰⁸ korbacsollja, ha derekast Vét Nekem Vagy az ki az Uraimokba[n] jelen leszen mondgja meg, meg büntetem en; de őis (Vagy azután az kit elejekben rendelnek) űket ne szidgja, az kit szid, nekem jelentse meg; Az Etekfogatásban penig olyan modot tarcsanak, mindenik rendbeli Etekfogason, az ki az Konyhahoz lat Szolgam kivaltkeppen, mikor Idegen Emberek vadnak nallam, az Étekkal fel jöjön. Az mikor meleg (Étkert mennek), csak annyin mennye[ne]k el, az kit el hozhattják, az többi benn udvarollyanak; Utolsó fogásért ha mikor az Szükseg nem kivannya ne mennyenek mind le, hanem benn maradgyanak; asztal kívül udvarollyanak. Ha mikor az etket le szedik, ne rakiák az Ebédlő hazba le hanem Vigyek be az Leginyek hazába, az Leginyek rendre rendre bizonyos ideig visellyenek gondot az Etekre. Vellek azok egyenek kik oda vadnak Vagy lesznek rendelve. Ugyan az, a ki az Etekre Visel gondot, az Visellyen Abroszokra, és Cipójokra gondot az Leginyek szolgálival.
7. Az mikor Vendegek Szolgai vadnak, azok[na]k etelekre Visellyen az gondot, az kit az Uraimek közzül valamellyik rendel az ki akkor itt leszen, az Uraimok közzül.
8. Az Inasok[na]k az öreg Tal etket, ezen kívül ket jo teli tal etket adgyanak, de az is ne embertelenkedéssel legyen.
9. Mikor idegen Emberek Szolgait ültetik le az Lovas Leginyek, meg lassak ne tudullyanak reajok, hanem rendre, az mint en le irtam nekiek ugi üllyenek ez utan, ha ki Lovas Leginy jó, azok után legyen.
10. Ha mikor úton járok meg lassak, ne en Varjam űket, hanem ők Varjanak mindenkor keszen; Ebedlő helyen kiki az en szallasomra szálljon, Hálo helyen az ki ott el fér oda szálljon, az ki nem penig közeleb szallyon együve: Ezek[ne]k fele az en szállásomra fel iárjon halni fegyverestől, azok[na]k Luvokra Viseljenek gondot az tobbi, mert az kik ellen vét, meg veretik.
11. Az Inasok az ben⁴⁰⁹ allyanak, hallyanak; kiki az mit reajok biznak, abban jarjon el; Az kire az haz, szallas bizatik, arra Visellyen gondot, mind az en, mind Feleségem Inassi az rendeles szerint visellyek magokat. Az Poharnakok között első leszen most

⁴⁰⁷ Teleki Mihály udvarában szolgált

⁴⁰⁸ Megrizassza/vizassza (?) talán nyelvjárási jellegzetesség lehet

⁴⁰⁹ az ben (?): talán nyelvjárási jellegzetesség lehet

Pohárnok Janos,⁴¹⁰ utanna Purkereczi,⁴¹¹ mind kettőtől függenek az Pohárnok Inasok ezekis mindenik rendbeli úgy Visellyek magokat, hogj a meg irt büntetesben ne essenek: Etelek az rendeles szerint jarjon.

12. Valaki az en Udvaromon kívül rendeles vagy engedelem kívül hál, meg veretik.
13. Valaki egj massal embertelenkedik, veszekedik, szitkozodik, meg veretik; az ki kinek mit vét, valamellyik Uramok[na]k mondgja meg, vagy nekem, de senki kézivel igazat ne tegyen.
14. Valaki egj massal verekedik, vagy vért bocsát egy mashoz fegyvert fog, (:vonszon:) meg veretik, vagy keze vagatik el az cselekedet szerint; annal inkább az ki valamellyiik Uraimek Szolgám ellen cselekeszi.
15. Valaki három forinton alol lop, meg veretik, ki csapatik, azon fellyül az ki lop fel akasztatik.
16. Valaki az fejer Cseléd kiözzül, Valamellyikkel comparalodik,⁴¹² suttog, maganak keritteti, erőssen meg veretik, az ki paraznaságban comperiáltatik, meg öletik.
17. Kerem azert és intem mindeniket, az ki becsületit, elő menetelit kivannya, kiki becsüllye meg magát, Szolga tarsat, egj massal ne veszekedgyenek, ne keseregjenek morogjanak, mert ha valaki effeleekben talaltatik, meg büntettetik.
18. Az ki penig edgyik az masikat vagy akar kit, Ördög lelküvel, attaval hitüvel, teremttivel, eb attaval, eb hitüvel szidgya, Vasban Veretem, és Törvenyt lattatok reá, az mit az Törvény hoz, könyörületlen abban el járok.
19. Füvelesnek idejen kiki az Lovát, vagy az en Lovaim mellet, vagy az hol az rendeles leszen ott tarcsa Uraimek közzül az ki jelen leszen attol vegyenek rendet, kik mennyin hállyanak az Leginyek reszirölis az Lovaknal, vagy, mas Lovára ugy Visellyenek gondot, az kik miat kár leszen az Lovakban, azok fizetik meg, maskeppen valo szofogadatlanságban talaltatván meg Veretik.
20. Valaki Lopót tud, meg nem mondgja, azon büntetese leszen, az kit az Lopo erdemlene.
21. Az ki Tubakát szi, meg Veretik.
22. Az ki az Palankon Vagy Kertben hág ki, vagj be Ettsaka, keze vagatik el.
23. Az Szakacsok es Trombitasok, Siposok, Kocsisok, Lovaszok, Csatosok, Talmosok, az kiket elejekben rendeltem, Vagy rendelék, attol függenek, meg becsüllyek, ökis az fellyebb meg irt mód szerint Visellyek magokat, ha az meg irt bünteteseket el akarjag kerülni.

⁴¹⁰ Pohárnok Teleki Mihály udvarában

⁴¹¹ Purkereczi János 1683-ban Teleki Mihály pohárnoka, elkíséri a Bécs elleni táborozásra

⁴¹² Lat. comperio, expiscor: rajtakap. Ebben a kontextusban a paráznságon való rajtakapás.

24. Mikor Valamellyik beteg leszen, az rendeles szerint hozza lassanak.

Ha mikor Valamellyik Postara megyen, annak az Lovához az rendeles szerint hozza lassanak, az kit Valamellyik, Uraim Szolgam kőzzül, melleje rendel, maskeppen ha mi kárt az Postára íáro az Lova irant, annak gondviseletlenseghe miat, Vall, az arát meg adgya.

25. Minden rendbeli Szolgaimat, Cseledimet ez szerint meg kivanom hogy Visellyek magokat, az ki penig azok ellen Vét, az fellyebb meg irt büntetes szerint meg büntettetik.

26. Engemet kiki igazán Szolgallyon, enis kinek kinek fizetését egészen meg adom, ha mikor valahova ki megyek, utannam mellettem edgyút legjenek, minnnyaian noha soka szokasom nem Volt, de bizony fizetesebenis el vonszok az olyanok[na]k Az kit latok hogy az en Szolgaltombol hatra Vonsza magat, az ki mint szolgal, az szerint fizetek ez után.

27. Mindenik valakik en Szolgaim, fizetesemet veszik, ezek szerint kivanom hogy alkalmaztassak magokat.

Datum in Opra Kercsessora, die 4. Mens Martii Anno. Domine 1680. Teleki Mihály

Coram me Andrea Técsi⁴¹³

Concionatore Alico Mpria

Coram me Fabjano Farkas⁴¹⁴ de Farkasfölde Mpria

Coram me Alexandro Farkas de Újhely Mpria

Coram Joanne Komáromi de Szántó⁴¹⁵ Jurato Cancellariae Aulicae Notariae Mpria

Presente me Stephano Rác de Nauas Mpria

Coram me Stephano Nagy⁴¹⁶ Claudiopolita[na] Mpria

Coram me Valentino Nemessany Mpri

⁴¹³ Teleki Mihály udvarában töltött be valamilyen tisztséget

⁴¹⁴ 1688-ban elhunyt, putnoki kapitány, Wesselényi Ferenc nádor bizalmasa, Erdélybe bujdosik ő is, fontos szerepet vállalva a bujdosók között, követi megbízásokat is teljesít, 1685-től a geryeszegi vár parancsnoka.

⁴¹⁵ Komáromi János deák Teleki Mihály udvarába szolgált, 1690-be a zernyesti fogságba esik, később Thököly Imre szolgálatába szegődik.

⁴¹⁶ Teleki Mihály udvarában szolgált.

1. 2. A 155 – Az árvaság levele

En Masodik Apafi Mihály Isten Kegjelmébül Nemes Erdely Országának valasztott Feiedelme, adom emlekezetül ez irásomnak általa az kiknek illik mindeneknek; hogj jollehet Törvény Szerént való esztendeimet meg halladtam ugjan, de meg az emberkori tellyes időre nem jutottam, az F. m. Istennek megváltozhatatlan bölcs Tanácsa Szerént pedig az közelebb elfolyt masfél esztendő alatt, meltosagos Erdelyi Feiedelem .s. Feiedelem Aszszony (elv.?) szerelmes szüleim az arnyek világbul kimulván gj[á]moltalan arvasagra marattam es jutottam melyhez képest az én jo Istenemtül nekem adatott Talentum szerént mind nev[elte?]tésem⁴¹⁷ szükséges alkalmatoságirul mind magam személlyere nezendő minden Jozzagim s. Javam folytatásának s. gondviselésének rendirül de kivaltkeppen az F. m. Istentül K[e]g[e]lm[e]sen megmutatott s ez egész Országnak három Nemzetbül álo minden rendeinek szivekben s elméjekben hathatosan bé öntött s resz szerént reamis ruháztatott , de azon bölcs és igaz iteletü Istennek tanácsából az F[e]l[sé]ges Romai Császár eö Fel[sé]ge Keg[e]lm[es] tettzésére halasztatott Feiedelmi hivatalom megerösittetesét illető melyseges dolgokrul elmelkedvén iffi ui gjengeségem, és reméntelen s elfeleithetetlen szomorusagim miatt elmém, es minden tehetségem felette nagj, és szomoru nehézségekben estenek, mindazaltal azok közöttis szivemet meltoságos eleim Istenéhez s nekemis K[e]g[e]lm[e]s jo Istenemhez felmelvén gjenge elmémet pedig az fenn említett gondos alkalmatosagimra fordítván, azon jo es K[e]g[e]lm[e]s Istenem hatható K[e]g[e]lme által minden másokon szollások nélkül nyugtattam meg szivemet, elméletet és akaratomatis azon, hogj Tek[intetes] Uramat kinek fegyhetetlen⁴¹⁸ hüségenek, szeretetinek és minden dolgainkban javunkra czélozott unalom, gonosz es fogyatkozás nélkül gjakorlott készségét nem csak boldogult K[e]g[e]lm[e]s Urunktul s. Aszszonyunktul hallottam, hanem az eö Na[gysá]gok szomoru elmulások utánis mint dél szinben tapasztaltam söt ez utánis mind neveltetésem alkalmatosagira, mind említett Jozzagim s Javam folytatásának s gondviselésének minden rendire, mind penig és mar[?] nagjobbára Feiedelmi Hivatalom Isten jo voltából valo megerösittetésére nézve, mind ez Hazában s ennek minden rendei, – minden helyek, és minden hivatalok Igazgatoi s mind penig ez hazán kivülis minden meltosagok előtt kivántato valóság os készségét s elegségét remenlven, mellyeknek folytatása iránt noha eö K[e]g[e]lme magát sok ratiokkal mentegette,

⁴¹⁷ szövegromlás

⁴¹⁸ Tájszó vagy elírás, utóbbi esetben vsz.: fogyhatatlan

sőt másokat az nagy rendek Közzül inkább illető dolognak állította, mindazáltal én ez iránt oda fel letett akaratomat változtatni

– o – [marginális betoldás] mivel hogj idvözült Azt⁴¹⁹ eo nagysága halála előtt minden dolgaim procuralását eo k[e]g[e]m[éne]k lelekére kötötte s Idvözült urunk eö n[agysá]gais eö K[e]g[j] [e]l[mé]t kerte arra hogj ream es dolgaimra is gongia legye[n] – o –

nem akarván eo K[e]g[e]lmeis magát tehetsége szerént mindazoknak folytatására jo Lelki esmérettel ajánlá Enis az ért eö k[e]g [e]lmet valóságos Fő Gondviselőmnek sőt edes Atyám Helyett való Istentül is mutatott edes Atyámnak választottam s. rendeltem, az minthogj meg ne t.t.t.⁴²⁰ uramat eö K[e]g[e]lmet Fő Gondviselőmnek választom és rendelem, és mindenekelőtt elő szóval s szabad akaratom szerént vallom meg bánthatatlanul. Batóságossa is teszi pedig eö K[e]g[e]lmet arról, hogj valahol és valakik előtt az én neveltetésemet fenn említett Javaim, es Jozagim folytatását s ezeknek akarmelley alkalmatoságít Sőt Fejedelmi Hivatalom meg erősítettésének szükséges mi voltát illető dolgok irántis jomra s hasznos előmenetelemre valósággal Czélozó Tanácsat s munkáját gjakorollja, és valahol s valakik előtt, s valakik irant hasznomra s boldog elő mentelemre szolgáló beszédet visel, tanácskozik, es rendelés[t] s vegezest téssen. Prokatorokat ha kiket reszemrül e[s] hasznomra valokat rendel vagj azok iránt az Törvények [ren]di s folyása Szerént, valami változást akar, sőt ellenkezömetis ha mi alkalmat, edgjezest es kotest is téssen mind azoknak emberkori tellyes időmig való megbánthatatlan es változhatatlan meg álloja, s megis Tartoja lések, sőt az eö k[e]ge[l]me illy munkas, es emlekezetes jo akarattyáért enis eö k[e]g[e]lme[ne]k s edes maradékinakis nevezetes Keszsegemme[l] megjutalmazni Isten jo voltából elnem mulatom Mellyrül[l] hathatosább, és emberkori tellyes időmig tartó megmasolhata[t] lan valóságáru adtam ez magamezen írással es szokott pecsetemel meg [er]ösítettett Levelemet ez ide aláb meg írt és ezen dologban bizonyságul fogott becsületes hiveim es szolgálaim előtt

Datum in Arce Fagaras

Die Tertia mensis Maÿ A [nn]o millesimo sexgentesimononagesimo

⁴¹⁹ Asszonyt?

⁴²⁰ Tekintetes?

2. Képanyag

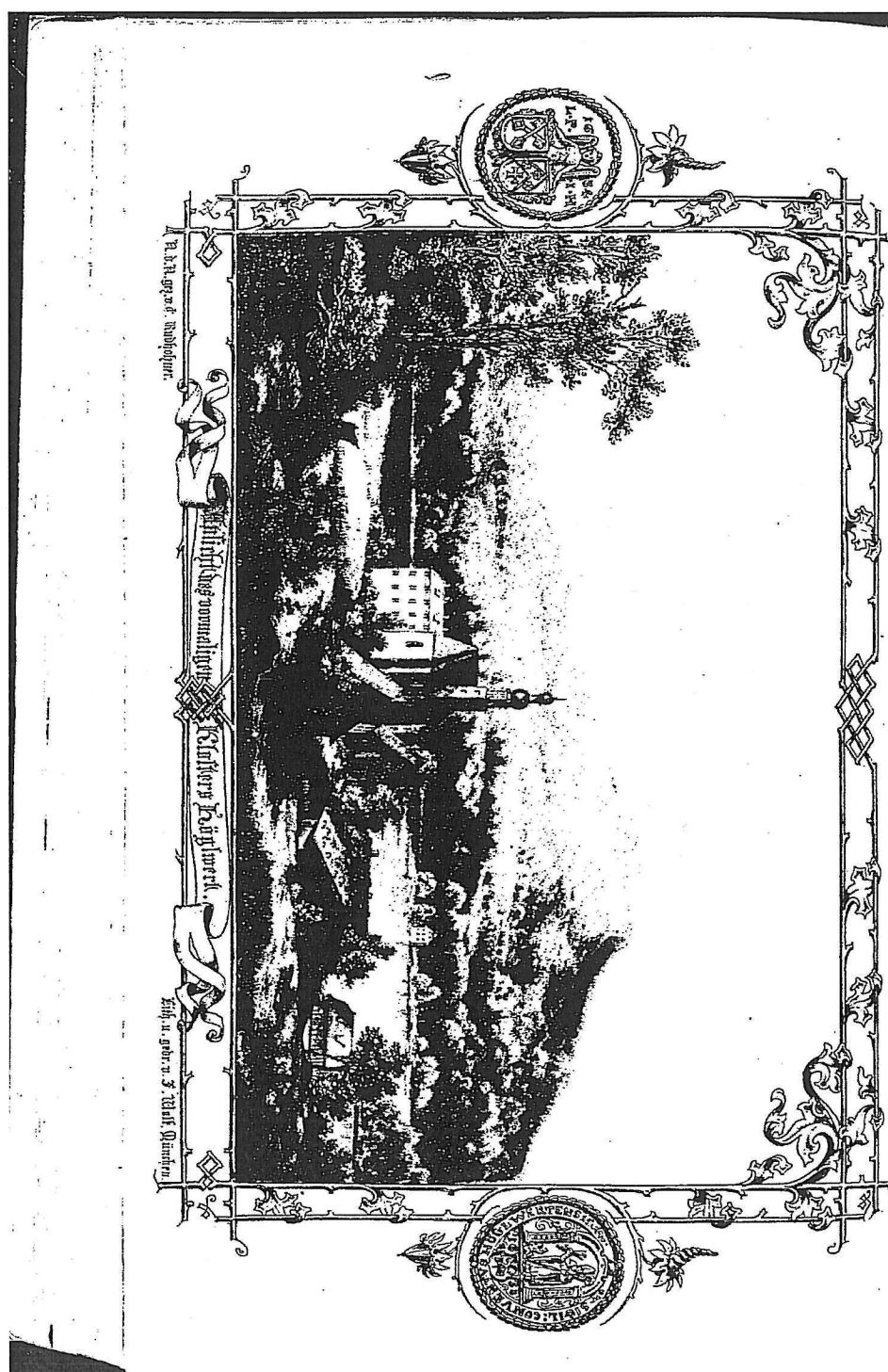
1. Kép: a felvétel Johann Adam Weber prépost festményéről készült. A kép jelenleg a müncheni Wieninger család tulajdonában van. A fotó az angeri plébániáról származik Eduard Zahától, Anger község helybéli kutatójától.

Johann Adam Weber *1611 +1686
35. Propst von 1676 - 1686

2. Kép: a höglwörthi kolostor 17. századi látképe

Lelőhely: Ernest GEIB, *Geschichte des regulirten Augustiner-Chorherren-Stiftes Högelwerd, Nach Urkunden angefertigt*, München, Lindauer, 1852, 427. A kötettel Klosterneuburgban az ágostonrendi apátság könyvtárában találok, Jelzete: Bf I 1688 a.

Rövidítések

Adattár = *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, (szerk. KESERŰ Bálint), Bp. – Szeged, 1965-től.

A–Reg = Bestand Alte Registratur (Bayerische Staatsbibliothek)

AUG. CHOR. KLOST. = Augustiner Chorherrenstiftes Klosterneuburg

John Langshaw AUSTIN: *Tetten ért szavak, A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások*, kiad., J. O. URMSON, ford., jegyz., PLÉH Csaba, Bp., Akadémiai, 1990.

A római jog története 1996 = FÖLDI András, HAMZA Gábor, *A római jog története és intézményei*, Bp., Nemzeti, 1996.

BAYER 2001 = BAYER József, *A politikai gondolkodás története*, Bp., Osiris, 2001.

BENE 2001 = BENE Sándor, *A történelmi kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai esztétikában – a kora újkori modell*, ItK, 2001, 285–315.

BENE 2003 = BENE Sándor, *Szövegaktus*, ItK, 2003, 628–702.

BENE 2004 = BENE Sándor, *Politikai nyilvánosságmodellek és politikai diskurzustípusok a kora újkori Magyarországon (Javaslat egy kutatási programra) = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) előadásai I.*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarországtudományi Társaság, 2004, 9–34.

BSB = Bayerische Staatsbibliothek, München

BETHLEN MIKLÓS 1955 = *Bethlen Miklós Önéletírása*, bev., TOLNAI Gábor, kiad., V. WINDISCH Éva, 1955. Bp., Szépirodalmi, 1955 (Magyar Századok), I–II.

BFB = Bibliotheksforum Bayern

Curiose 1678 = *Curiose und Fruchtreiche Discursen (...)*, Johanne Adamo Webero, in die hochdeutsche Sprach übersetzt von J.C.B., Nürnberg/ in Verlegung Johann Hoffmanns/ Buch-und Kunsthandlers, Im Jahr Christi M DC LXXVII, 815, ÖNB, Signatur: 1.301-A, AltMag.

CSEREI 1983 = Cserei Mihály *Erdély históriája [1661–1711]*, bev., jegyz., BÁNKÚTI Imre, Bp., Európa, 1983.

ČERNÍK 1905 = Berthold Otto ČERNÍK, *Die Schriftsteller der noch bestehenden Augustiner-Chorherrenstifte Österreichs von 1600 bis auf den heutigen Tag*, Hgg. Johannes Chrysostomus Mitterrutzner, Augustin Blachut (etc.), Wien, Kirsch, 1905.

ELIAS 2005 = Norbert ELIAS, *Az udvari társadalom: A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*, Bp., Napvilág, 2005.

EOE XIX. = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, XIX., 1686–1688, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1897.

EOE XX. = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, XIX., 1688–1691, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1897.

FEHÉR 2007 = *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*, kiad., bev., FEHÉR János, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár, 2007 (Erdélyi Művelődéstörténeti Források, 5).

Fejedelmi L. 1689 = Ifj. TELEKI Mihály, *Fejedelmi lélek*, Kolozsvár, 1689, RMK I. 1373.

FÜRST 1901 = Max FÜRST, *Biographisches Lexikon für das Gebiet zwischen Inn und Salzach*, München, J. J. Lautner, 1901.

GAC 2001 = *Die Geschichte des Augustiner-Chorherren-Stiftes Höglwörth*, (Hrsg.) Heimatkundlicher Arbeitskreis Anger, Franz Xaver WINKLHOFER u. a., Anger, 2001.

GEIB 1852 = Ernest GEIB, *Geschichte des regulirten Augustiner-Chorherren-Stiftes Högelwerd, Nach Urkunden angefertigt*, München, Lindauer, 1852, 427–437. A kötet Klosterneuburgban az Ágostonrendi apátság könyvtárában található, Jelzete: Bf I 1688 a.

HARGITTAY 2001 = HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 10).

HEREPEI 1971a = HEREPEI János, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez (Töredék) = Művelődési törekvések a század második felében*, Bp. – Szeged, 1971 (Adattár, 3), 12–33.

HEREPEI 1971b = HEREPEI János, *Teleki Jankó és könyvtára = Művelődési törekvések a század második felében*, Bp. – Szeged, 1971 (Adattár, 3), 32–38.

HERNER 1988 = *Bornemisza Anna megbűvöltetése: Boszorkányok Erdély politikai küzdelmeiben 1678–1688*, kiad., HERNER János, Bp.–Szeged, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadása, 1988 (Adattár, 21).

HORKAY HÖRCHER 1997 = *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*, szerk.

HORKAY HÖRCHER Ferenc, Pécs, Tanulmány, 1997.

HORKAY HÖRCHER 2002 = *Közösségelvű politikai filozófiák*, HORKAY HÖRCHER Ferenc, Bp., Századvég, 2002.

KOBOLT 1795–1824 = Anton-Maria KOBOLT, *Baierisches Gelehrten-Lexikon, worinn alle Gelehrte Baierns bis auf das 18. Jh. beschrieben sind*, Landshut, Hagen, 1795–1824.

KOLTAI 2001 = KOLTAI András, *Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708.*, Bp., Osiris, 2001.

MKSZ = MAGYAR KÖNYVSZEMLE

ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek, Wien

PACZOLAY 1998 = PACZOLAY Péter, *Államelmélet, Machiavelli és az államfogalom születése I.*, Bp., Korona, 1998.

RMK = *Régi Magyar Könyvtár: Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, SZABÓ Károly, Bp., MTA, 1879.

RMKT XVII/13. = *Régi Magyar Költők Tára XVII. század*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1988, 13.

SINGER 1981 = Bruno SINGER, *Die Fürstenspiegel in Deutschland im Zeitalter des Humanismus und der Reformation, bibliographische Grundlagen und ausgewählte Interpretationen: Jakob Wimpfeling, Wolfgang Seisel, Johann Sturm, Urban Rieger*, München, Wilhelm Fink, 1981.

S. PATAKI 1681 = S. PATAKI István, *Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége, Mellyet Szaz Jeles Ragulak, Es azoknak minden az életbeli alkalmatosságokra hathatós ki-terjesztése által a' Deáki nyelvnek nagy ékességével adott-ki nem régen egy Austriai Németh Grof Ur: és azon formában Magyarra fordította S. Pataki István, A' Kolosvári Reformátum Collegiumnak edgyik tanító Mestere*, KOLOZSVÁR, 1681, lap (számozatlan), RMK I. 1263. A debreceni Református kollégium nagykönyvtárában RMK 193-as jelzet alatt.

Teleki Mihály Lev. = *Teleki Mihály levelezése*, I–VIII., szerk., GERGELY Sámuel, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1905.

Teleki Mihály Temetkezése 1913 = POSTA Béla, KELEMEN Lajos, IFJ. BIÁS István, *Teleki Mihály temetkezése*, kiad., Széki Gróf Teleki Nemzetség támogatásával az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Stief Jenő és Társa Könyvnyomdai Műintézete, Kolozsvár, 1913.

TRÓCSÁNYI 1972 = TRÓCSÁNYI Zsolt, *Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*, Bp. Akadémiai, 1972.

WERBŐCZY 1990 = WERBŐCZY István, *Tripartitum, A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve*, kiad. BÓNIS György, Bp., Téka, 1990.

Levéltári rövidítések:

AEM = Archiv des Erzbistums München und Freising (Ordinariatsarchiv)

BayHStA = Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München

Kercsesorai instr. 1680 = Teleki Mihály, *Kevés Udvarom nepe között valo Rendelesem*, MOL, P 1238, (új rendezés, 9. d.), Teleki Mihály vegyes iratai.

MOL = Magyar Országos Levéltár

Irodalomjegyzék

A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya) 1533–1750, szerk., MONOK István, Bp.–Szeged, 2003, (Adattár 13/3).

Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, (szerk. KESERŰ Bálint), Bp. – Szeged, 1965-től.

Ingmar AHL, *Humanistische Politik zwischen Reformation und Gegenreformation: Der Fürstenspiegel des Jakob Omphalius,* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2004 (Frankfurter Historische Abhandlungen, 44.).

A kuruc küzdelmek költészete: II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára, kiad., VARGA Imre, Akadémiai, Bp., 1977.

Alphabetischer Katalog der Drucke, 1743, Signatur: AEM, Klosterakten Höglwörth 97.

Louis ALTHUSSER, *Ideológia és ideologikus államapparátusok = Testes könyv I.,* szerk., KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, Szeged, JATE, 1996.

AMBRUS Gergely, *Az eltűnt erény nyomában,* BUKSZ, 2000/3. 216.

Aufnahme des Inventars des Stiftes Höglwörth, Enthält auch: Verzeichnung der Immobilien oder Mobilien, 1815, Altsignatur: RFK 538.

John Langshaw AUSTIN: *Tetten ért szavak, A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások,* kiad., J. O. URMSON, ford., jegyz., PLÉH Csaba, Bp., Akadémiai, 1990.

P. Norbert BACKMUND, *Die Chorherrenorden und ihre Stifte in Bayern, Augustinerchorherren-Prämostratenser Chorherren vom H. Geist.Antoniter,* Passau, Neue-Presse-Verlags-GMBH., 1965.

BAJZA József, *A' Telekiek' Tudományos hatása*, Buda, Egyetemi ny., 1846 (A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 17).

BAKOS Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Bp., Akadémiai, 1984.

BALLÓ István, *Teleki Mihály*, Csíkszereda, 1903.

Roland BARTHES, *A múltól a szöveg felé*, = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*, szerk., BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrúd, SÁRI László, Bp., Osiris, 2002.

BENE Sándor, *A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben – a kora újkori modell*, ItK, 2001, 285–315.

BENE Sándor, *Politikai nyilvánosságmodellek és politikai diskurzustípusok a kora újkori Magyarországon (Javaslat egy kutatási programra) = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) előadásai I.*, szerk., JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2004, 9–34.

BENE Sándor, *Szövegaktus*, ItK, 2003, 628–702.

BENE Sándor, *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, 1999.

Anna Hedwig BENNA, *Aufstieg zur Großmacht: Die Quellen der Geschichte Österreichs*, Hgg. Erich ZÖLLNER, Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1982.

Bethlen Miklós *Önéletírása*, bev., TOLNAI Gábor, kiad., V. WINDISCH Éva, 1955. Bp., Szépirodalmi, 1955 (Magyar Századok), I–II.

Beytr. Z. Mainzer Gesch., J. P. SCHUNK (Hrsg.), 3. Bd., 418., *Deutsche Zeitschriften des 18. und 19. Jahrhunderts*, Mainz, 1790, Mikrofiche Volltextedition, Bayerische Staatsbibliothek, Signatur: Film P 2000. 1021–1023.

Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, kiad., RÓZSA Huba, Bp., Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2008.

BITSKEY István, *Telekesy István egri püspök könyvjegyzéke 1699-ből*, Magyar Könyvszemle, 2008/4.

Bornemisza Anna megbűvöltetése: Boszorkányok Erdély politikai küzdelmeiben 1678–1688, kiad., HERNER János, Bp.–Szeged, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadása, 1988 (Adattár, 21).

BSB, München, Signatur: A-Reg. B I Höglwörth ad Nr. 1. Verzeichniß derjenigen Werke, welche sich die Königl. Hofbibliothek aus den Catalogo Bibliothecae Hoeglwerdensis gewählt hat. 1817.

Joseph CANNING, *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450*, Bp., Osiris, 2002.

[Marcus Tullius] CICERO, *A kötelességekről = Cicero válogatott művei*, kiad., HAVAS László, Bp., Európa, 1987.

Herbert H. CLARK, Thomas B. CARLSON, *Beszédaktusok és hallgatók = Nyelv, kommunikáció, cselekvés*, szerk. PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, Terestyéni Tamás, Bp., Osiris, 2001.

Czegei Vass György Naplója, kiad., NAGY Gyula = *Magyar Történelmi Emlékek*, Bp., 1896.

Curiose und Fruchtreiche Discursen (...), Johanne Adamo Webero, in die hochdeutsche Sprach übersetzt von J.C.B., Nürnberg/ in Verlegung Johann Hoffmanns/ Buch- und Kunsthandlers, Im Jahr Christi M DC LXXVII, 815, ÖNB, Signatur: 1.301-A, AltMag.

Moritz CSÁKY, *Zwischen Oralität und Literalität, Überlegungen zum Brief aus einer kulturtheoretischen Perspektive = Der Brief in der österreichischen und ungarischen Literatur*, Hrsg von András F. BALOGH und Helga MITTERBAUER, Bp., ELTE Germanistisches Institut, 2005.

CSEREI Mihály, *História = Magyar emlékirók 16–18. század*, vál., jegyz., BITSKEY István, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Magyar Remekírók).

Berthold Otto ČERNIK, *Die Schriftsteller der noch bestehenden Augustiner-Chorherrenstifte Österreichs von 1600 bis auf den heutigen Tag*, Hgg. Johannes Chrysostomus Mitterutzner, Augustin Blachut (etc.), Wien, Kirsch, 1905.

CSETRI Elek, *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, (XIX–XX. század), Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2001.

Das Ende des Stiftes Höglwörth, Die Abwicklung der Säkularisation von 1817-1836 von Georg HUNKLINGER, *Das Salzfass. Neue Folge Heimatkundliche Zeitschrift des Historischen Vereins Rupertiwinkel*, Jahrgang 9 (1975).

Laufen/CO 200/2/BayHStA, Nr. LRA 136.989; *Das inkammerierte Kloster oder Stift Höglwörth 1819–28.*, Salzkreis, Kreisfinanzdirektion, 850.

DEÁK Farkas, *Uzoni Béldi Pál 1621–1679*. (Magyar Történeti Életrajzok) Franklin Társulat, Bp., 1887.,

[vö. <http://www.mek.oszk.hu/05600/05699/html/index.htm>, 2009.09.01.]

Deutscher Biographischer Index, Hrsg. von Willi GORZNY, Bearb. von Haus-Albrecht KOCH, Uta KOCH und Angelica KOLLER, 4. Band, S–Z., München, London, New York, Oxford, Paris, K.G. Saur, 1986, 2155–2156.

Die Geschichte des Augustiner-Chorherren-Stiftes Höglwörth, (Hrsg.) Heimatkundlicher Arbeitskreis Anger, Franz Xaver WINKLHOFER u. a., Anger, 2001.

DOHI Zsuzsanna, *Egy kései fejedelemtükör létformája a XVII. században = Szöveghagyomány és íráskultúra a korai újkorban, Tanulmányok a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén folyó kutatások köréből (középkor, kora újkor) 2004–2006*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007.

EGYED Péter, *A közösség kérdése a kommunitarista valamint a hagyományos (közösségi) diskurzusban*, Kellék, 2005/26.

Norbert ELIAS, *Az udvari társadalom: A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*, Bp., Napvilág, 2005.

Rotterdami ERASMUS, *A keresztény fejedelem neveltetése*, ford., CSONKA Ferenc, kiad., KIRÁLY László, Bp., Európa, 1987.

Erdélyi könyvesházak, III (1563–1757), szerk., MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, 1994, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3).

Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XIX., 1686–1688, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1897.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XIX., 1688–1691, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1897.

Erdélyi törvények: Erdély Országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyve, Mely Approbata, Compilata Constitutiokból és Novellaris Articulusokból áll, szerk., BENCSIK Gábor, Bp., Magyar Mercurius, 2008.

Fachkatalog der Drucke, 1638, AEM, Signatur: AEM, Klosterakten Höglwörth 97.
Signatur: AEM, Klosterakten Höglwörth, 94.

Maximilian FISCHER, *Merkwürdigere Schicksale, des Stiftes und der Stadt Klosterneuburg*, Wien, gedruckt bey Leopold GRUND K.K. Buchdrucker, 1815.

Stanley FISH, *Bánjunk-e Searle-mentén Austin mondvacsinált dolgaival?*, Helikon. 1983/2.

Michel FOUCAULT, „Kormány-fővel gondolkodni“ = *Nyelv a végtelenhez, Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. KICSÁK Lóránt, Db., Latin Betűk, 1999.

Michel FOUCAULT, *Mi a szerző? = M.F., Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Debrecen, Latin Betűk, 1999.

FÖLDI András, HAMZA Gábor, *A római jog története és intézményei*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Max FÜRST, *Biographisches Lexikon für das Gebiet zwischen Inn und Salzach*, München, J. J. Lautner, 1901.

Fürstenspiegel der frühen Neuzeit, Hgg. Hans-Otto MÜHLEISEN, Theo STAMMEN, Michael PHILIPP, München, Insel Verlag, 1997 (Bibliothek des deutschen Staatsdenkens, 6).

GÁTI Magdolna, *A fejedelemtükör szerepkijelölései és közösségképző hatása (Esettanulmány) = Humanizmus, religio, identitástudat, Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, Debrecen, 2007 (Studia Litteraria, XLV), 215–227.

GÁTI Magdolna, *Adalékok Johann Adam Weber (1611–1686) ágostonrendi kanonok életéhez és munkásságához = Eruditio, virtus et constantia, Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1–2, 2011, 652–658.

GÁTI Magdolna, *A höglwörthi Ágoston-rendi apátság könyvtára és levéltára az 1803. évi szekularizáció idején*, Könyvtári Figyelő, 2010/2, 297–304.

GÁTI Magdolna, *Az instrukciók létmódja az irodalmi műfajok rendszerében, Teleki Mihály kercsesorai utasítása, = Színlelés és rejtőzködés, A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L'Harmattan, 183–203.

GÁTI Magdolna, *Adalékok Johann Adam Weber (1611–1686) ágostonrendi kanonok életéhez és munkásságához = Eruditio, virtus et constantia, Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1–2., 2011, 652–658.

GÁTI Magdolna, *Teleki Mihály udvartartási naplója 1673–1681*, ItK, 2012/3, 350–354.

Ernest GEIB, *Geschichte des regulirten Augustiner–Chorherren–Stiftes Högelwerd, Nach Urkunden angefertigt*, München, Lindauer, 1852, 427–437. A kötet Klosterneuburgban az Ágostonrendi apátság könyvtárában található, Jelzete: Bf I 1688 a.

GERGELY Sámuel, *Adatok Bánffy Dénes tragédiájához*, 281–288.

http://epa.oszk.hu/00900/00979/00206/pdf/1912_29_04_281-288.pdf 2009.09.01.

Geschichte der österreichischen Nationalbibliothek: Die Hofbibliothek (1368–1922), hrsg. von Generaldirektor, Erster Teil, Wien, Georg Prachner Verlag, 1968. Signatur: ÖNB. Han. 539.054-C.

Jürgen HABERMAS, *Moralbewußtsein und kommunikativen Handeln*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1983.

Jürgen HABERMAS, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981.

HARGITTAY Emil, *A megszólító formulák és a társadalmi hierarchia összefüggései a XVII. századi magánlevelezésben = A magyar hivatali írásbeliség fejlődése (1181–1981)*, szerk. KÁLLAY István, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1984 (Magyar Herold: forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv, 1), 238–252.

HARGITTAY Emil, *Régi magyar levelestár*, Bp., Magvető, 1981 (Magyar Hírmondó, 1).

HARGITTAY Emil, *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése = Levél, író, irodalom: A levélirodalom történetéről és elméletéről, Tanulmányok*, szerk., KICZENKO Judit, THIMÁR Attila, Piliscsaba, Pázmány Irodalmi Műhely, 2000.

HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 10).

Gottlieb HAUFF, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben Leopold, I. römischen Kaiser*, Tübingen, Heerbrandt, 1812. Sig. ÖNB. 17.6.32.

Josef HEMMERLE, *Höglwörth = Bayern*, (Hrsg.) von Dr. Karl BOSL, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1961 (Handbuch der Historischen Stätten Deutschlands, 7).

HEREPEI János, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez (Töredék) = Művelődési törekvések a század második felében*, Bp. – Szeged, 1971 (Adattár, 3), 12–33.

HEREPEI János, *Teleki Jankó és könyvtára = Művelődési törekvések a század második felében*, Bp. – Szeged, 1971 (Adattár, 3), 32–38.

Historische Kataloge der Bayerischen Staatsbibliothek München, Münchner Hofbibliothek und andere Provenienzen, Verzeichnet von Stephan KELLNER und Annemarie SPETHMANN, Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis, Tomus XI., Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1996, 224–228.

Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Band 2: Bie–Eul, Hgg., Gert Ueding, Tübingen, Max Niemeyer, 1994.

HOPP Lajos, *A magyar levélműfaj történetéről = Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk., SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 501–566.

HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Nemzet és közösség, A közösségelvű politikai filozófia és a nacionalizmus*, Politikatudományi Szemle, 2000/1–2, 61–88.

Georg HUNKLINGER, *Das Pfarrarchive Anger* = Heimatblätter Beilage des „Reichenhaller Tagblattes“, 1973, Nr. 6; Einige alte Aufzeichnungen über die Archivalien des Stiftes sind im PfAA unter A I 7 vorhanden.

Georg HUNKLINGER, *Die Pfarrkirche in Anger*, München und Zürich, Verlag Schnell und Steiner, 1972;

Idős Hidvégi Nemes János Naplója, kiad., TÓTH Ernő = *Történelmi Tár*, Bp., 1902.

Ifj. TELEKI Mihály, *Fejedelmi lélek*, Kolozsvár, 1689, RMK I. 1373.

Wolfgang ISER, *Der Akt des Lesens*, München, Wilhelm Fink, 1984.

Joachim Heinrich JÄCK, *Pantheon der Literaten und Künstler Bamberg's*, Bamberg, im Comptoir der Zeitung, 1815.

KANYÓ Zoltán, *Szemiotika és irodalomtudomány, Válogatott tanulmányok*, Szeged, JATE Kiadó, 1990.

Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak 1681–1750, kiad., ZVARA Edina, Bp., OSzK, 2008, (Adattár 19/3).

KÁLMÁN C. György, *Az irodalom, mint beszédaktus: Fejezet az irodalomelmélet történetéből*, Bp., Akadémiai, 1990 (Irodalomelméleti tanulmányok, 12).

TELEKI Mihály, *Kevés Udvarom nepe között való Rendelemem*, MOL, P 1238, (új rendezés, 9. d.), Teleki Mihály vegyes iratai.

KNAPP Éva, *Levélelméletek a magyarországi jezsuita oktatásban a 16–18. században*, ItK, 2011/5., 554–581.

Anton-Maria KOBOLT, *Baierisches Gelehrten-Lexikon, worinn alle Gelehrte Baierns bis auf das 18. Jh. beschrieben sind*, Landshut, Hagen, 1795–1824.

KOLTAI András, *Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708.*, Bp., Osiris, 2001.

Sybille KRÄMER, *Sprache, Sprechakt, Kommunikation: Sprachtheoretische Positionen des 20. Jahrhunderts*, Berlin, Suhrkamp, 2001.

KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A zavarbaejtő elbeszélés*, Bp., Kozmosz, 1984.

KULCSÁR SZABÓ Zoltán, *Hagyomány és Kontextus*, Bp., Universitas, 1998.

William LABOV, *A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben = Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*, Szöveggyűjtemény, szerk. PLÉH Csaba, TERESTYÉNI Tamás, Bp., Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1979., 365–398.

Justus Lipsiusnak *A' polgari tarsasagnak tudomanyarol irt hat könyve = LASKAI János Válogatott művei: Magyar Justus Lipsius*, szerk., bev. TARNÓC Márton, Bp., 1970 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 2).

John LOCKE, *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*, Bp., Gondolat, 1986.

Alasdair MACINTYRE, *Az erény nyomában*, ford. BÍRÓNÉ KASZÁS Éva, Bp., Osiris, 1999.

Magyar jogtörténet, szerk. MEZEY Barna, Bp., Osiris, 2007.

Magyar Katolikus Lexikon, III., Éhi–Gar., szerk. VICZIÁN János, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 1997, 298–301.

Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, II (Nagyszombat), kiad. FARKAS Gábor Farkas, Szeged, 1997, (Adattár 17/2).

Magyarországi magánkönyvtárak II (1588–1721), kiad. FARKAS Gábor et alien. Szeged, 1992 (Adattár 13/2).

Magyar Törvénytár 1540–1848. évi erdélyi törvények, kiad., KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, MÁRKUS Dezső, Bp., 1900 (Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár 1000–1895).

Manuel März, *Saekularisierungstendenzen in Bayern, Studienarbeit*, Regensburg, Grin, Verlag für Akademische Texte, 2004.

Joseph MARGOLIS, *Irodalom és beszédaktusok*, Helikon, 1983/2., 174–182.

MESTER Béla, *A kontraktualizmus védelmében, A kollektív jogok visszavezethetősége az egyéni jogokra*, Kellék, 2005/26., <http://epa.oszk.hu/01100/01148/00021/pdf/055-061.pdf>

NAGY Levente, *Thomas Hobbes = Thomas HOBBS, Leviatán*, Kolozsvár, Polis, 2001.

NAGY Levente, *Az elhallgatás naplója, vagy valami más: Gulácsi Albert diáriuma bécsi útjáról 1691, 1696.* = Bp., Lymbus 2007, 2007 (Magyarságtudományi Forrásfüzetek).

NAGY Noémi, *S. Pataki István: Ez világnak dolgainak igazgatásának mestersége*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1997.

R. M. G. NICKISCH, *Der Brief und andere Textsorten im Grenzbereich der Literatur = Grundzüge der Literaturwissenschaft*, Hgg., Heinz Ludwig ARNOLD–Heinrich DETERING, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2005⁷.

Nyelv–Kommunikáció–Cselekvés, szerk. PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Bp., Osiris, 2001.

Richard OHMANN, *Speech-Acts and the Definition of Literature*, Pennsylvania, Penn State University, 1971 (Philosophy & Rhetoric, 4).

Henning OTTMANN, *Geschichte des politischen Denkens, Die Neuzeit von Machiavelli bis zu den grossen Revolutionen*, Stuttgart, J.B. Metzler, 2006.

PAPP László, *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*, Nyelvtudományi Értekezések, 44., Bp., Akadémiai, 1964.

Charles S. PEIRCE, *Phänomen und Logik der Zeichen*, Hgg., Helmut PAPE, Berlin, Suhrkamp, 1983.

Politische Tugendlehre und Regierungskunst, Studien zum Fürstenspiegel der Frühen Neuzeit, Hgg. Hans-Otto MÜHLEISEN und Theo STAMMEN, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1990.

POSTA Béla, KELEMEN Lajos, IFJ. BIÁS István, *Teleki Mihály temetkezése*, kiad., Széki Gróf Teleki Nemzetiség támogatásával az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Stief Jenő és Társa Könyvnyomdai Műintézete, Kolozsvár, 1913.

Régi Magyar Költők Tára XVII. század, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1988.

Paul RUF, *Die Säkularisation des Augustiner-Chorherrenstifts Höglwörth: Das Schicksal seiner Bibliothek*, Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit Anmerkungen versehen von Hermann Hauke, BFB, Jahrgang 4 (1976).

R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdélyi változások: Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711.*, Bp., Magvető, 1984.

R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdély története*, Második kötet, 1606-tól 1830-ig, szerk., MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Bp., Akadémiai, 1986.

SCHANDA Balázs, *Az eskü a mai magyar közjogban*, *Iustum Aequum Salutare*, 2006, 3-4., 151–191.

Alfons Maria SCHEGLMANN, *Geschichte der Säkularisation im rechtsrheinischen Bayern*, Regensburg, Habel, 1903–1908.

John R. SEARLE, *Az illokúciós aktusok szerkezete = Nyelv–kommunikáció–cselekvés*, szerk., PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Bp., Osiris, 2001.

John R. SEARLE, *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

John R. SEARLE, *Közvetett beszédaktusok = Nyelv–kommunikáció–cselekvés*, szerk., PLÉH Csaba–SÍKLAKI István–TERESTYÉNI Tamás, Bp., Osiris, 2001.

John R. SEARLE, *Speech acts: An essay in the philosophy of language*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969.

Bruno SINGER, *Die Fürstenspiegel in Deutschland im Zeitalter des Humanismus und der Reformation, bibliographische Grundlagen und ausgewählte Interpretationen: Jakob Wimpfeling, Wolfgang Seisel, Johann Sturm, Urban Rieger*, München, Wilhelm Fink, 1981.

S. PATAKI István, *Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége, Mellyet Szaz Jeles Ragulak, Es azoknak minden az életbeli alkalmatosságokra hathatós ki-terjesztése által a' Deáki nyelvnek nagy ékességével adott-ki nem régen egy Austriai Németh Grof Ur: és azon formában Magyarrá fordította S. Pataki István, A' Kolosvári Reformátum Collegiumnak edgyik tanító Mestere*, KOLOZSVÁR, 1681, lap (számozatlan), RMK I. 1263. A Debreceni Református Kollégium nagykönyvtárában RMK 193-as jelzet alatt.

Staatsdenker in der frühen Neuzeit, Hg. Michael STOLLEIS, München, C.H. Beck, Insel Verlag, 1995.

Johann Jakob STAFFLER, *Das deutsche Tirol und Vorarlberg, topographisch, mit geschichtlichen Bemerkungen*, Hgg. Johann Jakob STAFFLER, der Rechte Doktor, tirolischer Gubernialrathe und Kreis Hauptmanne..., II. Band, Innsbruck, gedruckt bei Felician Rauch, 1847. ÖNB, Signatur: 297. 342-B.

Theo STAMMEN, *Fürstenspiegel als literarische Gattung = Politische Tugendlehre und Regierungskunst: Studien zum Fürstenspiegel der Frühen Neuzeit*, Hgg. Hans-Otto MÜHLEISEN und Theo STAMMEN, Tübingen, Max Niemeyer, 1990.

Martin STEINMANN, *Felhalmozás, forradalom és haladás*, Helikon, 1983/2., 152–163.,

P. F. STRAWSON, *Intention and convention in speech acts*, *Philosophical Review*, (73), 1964, 439–460.

SZILÁDI Károly, *Gróf Széki Teleki Mihály*, Kecskemét, 1883.

Charles TAYLOR, *Quellen des Selbst, Die Entstehung der neuzeitlichen Identität*, übersetzt von Joachim SCHULTE, Frankfurt, 1996.

Teleki Gyűjtemény, P 1238, A/150,

Teleki Mihály levelezése, I–VIII., szerk., GERGELY Sámuel, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1905.

Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681), kiad., bev. FEHÉR János, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár, 2007 (Erdélyi Művelődéstörténeti Források, 5).

THALY Kálmán, *Egykorú históriás ének Bánffy Dénes veszedelméről*, Századok, 1871/ 10. füzet, Tárcza.

TOLNAI Gábor, *Tanulmányok*, Bp., 1970.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Akadémiai, Bp., 1980.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Akadémiai, Bp., 1988.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*, Bp. Akadémiai, 1972.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Bp., Gondolat, 2005.

VARJAS Béla, *Magyar Könyvszemle*, 1942, 267–270.

Vernon VAN DYKE: *Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben*, (<http://epa.oszk.hu/01100/01148/00021/pdf/009-032.pdf>)

VINCZE Hanna Orsolya, *Helyzet, jelentés, Tanulmányok*, Kolozsvár, Komp-press, 2010, 179

Johann Adam WEBER, *Ars conversandi, certis regulis comprehensa. Hoc opusculum non solum a multiplici fructu, sed etiam ab honesta curiositate et hinc orta animi delectatione est commendabile, utpote ex selectis historiis, illustribus sententiis, festivis apologis, ingeniosis symbolis, argutis apophthegmatibus, jucundis rerum curiosarum, mirabilium et memorabilium, favorabilium observationibus, ac denique copioso rerum perquam utilium apparatu confectum*, Salisb., 1682., 974 Blätter

Johann Adam WEBER, *Ars regia sive ars regendi se et alios, ex regulis archonticis, hoc est, ex selectis et illustribus sapientiae regnatricis dictaminibus tum ethicis tum politicis ad usum*

regentium, ad utilitatem subditorum, ad incrementum boni publici et privati concinnata,
Salisb., 1686. 502 Blätter

PLATÓN, *Állam*, 35. <http://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.pdf>, [2013. 04. 03]

Joanne Adamo WEBERO, *Spiritus principalis sive dotes boni Principis aphorismis, historiis, et dissertationibus politicis, declaratae*, Viennae, typ., Michaelis Thurmeyer, 1671, Signatur: 37. Mm. 84. ÖNB-ben mindkét kiadás megtalálható, 1674-es Salzburgi kiadás jelzete: 37. M. 5. Az 1671-es példány Klosterneuburgban az ágostonrendi apátság könyvtárában is fellelhető, jelzete: L I 614.

WERBŐCZY István, *Tripartitum, A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármas könyve*, kiad. BÓNIS György, Bp., Téka, 1990.

Hayden WHITE, *A történelem terhe*, Bp., Osiris, 1997 (Horror metaphysicae).

Uwe WIRTH, „Performanz, Zwischen Sprachwissenschaft und Kulturwissenschaften“, Frankfurt, Suhrkamp, 2002, 9–60.

Ludwig WITTGENSTEIN, *Filozófiai vizsgálódások*, Bp., Atlantisz, 2002.

Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*, Wien, Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1886.

<http://www.daswirtschaftslexikon.com/d/vertragstheorie/vertragstheorie.htm>